

ANNALES SCIENTIA POLITICA

VOLUME 8, NUMBER 2, 2019

ANNALES
SCIENTIA POLITICA

Vol. 8, No. 2, 2019

Annales Scientia Politica is a peer-reviewed scientific journal, issued semi-annually by the Institute of Political Sciences, Faculty of Arts, University of Prešov, focused on reflection of discourse in political sciences. *Annales Scientia Politica* is indexed in ERIH PLUS, OAJI (Open Academic Journal Index), CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities), ResearchBib - Academic Resource Index, Humanities - Sozial und Kulturgeschichte (H-Soz-u-Kult), CEEOL (Central and Eastern European Online Library).

Address of Publisher:

Inštitút politológie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Ul. 17 novembra 1,
080 78 Prešov, asp@unipo.sk, <http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/ipol/asp>

Editor in Chief:

Prof. PaedDr. Jaroslav VENCÁLEK, CSc.,
Faculty of Arts, University of Prešov

Editorial Board:

Prof. Johann Pall ARNASON,
Faculty of Humanities, Charles University, Prague (Czech Republic)
Prof. Igor Spartakovich BAKLANOV, Doctor of Philosophical Sciences,
Institute of Humanities, North Caucasus Federal University, Stavropol (Russian Federation)
Prof. PhDr. Vít HLOUŠEK, PhD.
Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno (Czech Republic)
Prof. PhDr. Jan KELLER, PhD.,
Faculty of Social Studies, University of Ostrava, Ostrava (Czech Republic)
Prof. PhDr. Darina MALOVÁ, PhD.,
Faculty of Arts, Comenius University, Bratislava (Slovak Republic)
Prof. Carlos J. McCADDEN, PhD.
Department of General Studies, Instituto Tecnológico Autónomo de México, Mexico-City (Mexico)
Prof. Jurij Olexandrovyč OSTAPEK, Doctor of Sciences
Faculty of Social Sciences, Uzhhorod National University, Uzhhorod (Ukraine)
Prof. nadzw. dr. hab. Agnieszka PAWŁOWSKA,
Institute of Political Science, University of Rzeszow, Rzeszow (Poland)
Prof. Kathleen SCHERF, PhD.,
Thomson Rivers University, Kamloops (Canada)
Prof. PaedDr. Jaroslav VENCÁLEK, CSc.,
Faculty of Arts, University of Prešov, Prešov (Slovak Republic)
Assoc. Prof. PhDr. Irina DUDINSKÁ, PhD.,
Faculty of Arts, University of Prešov, Prešov (Slovak Republic)
Assoc. Prof. PhDr. Vladislav DUDINSKÝ, PhD.,
Faculty of Arts, University of Prešov, Prešov (Slovak Republic)
Assoc. Prof. Alexander DULEBA, PhD.,
Faculty of Arts, University of Prešov, Prešov (Slovak Republic)
Assoc. Prof. PhDr. Jaromír FEBER, PhD.,
VŠB, Technical University of Ostrava, Ostrava (Czech Republic)
Assoc. Prof. PhDr. Gita GEREMEŠOVÁ, PhD.,
Faculty of Arts, University of Prešov, Prešov (Slovak Republic)
Assoc. Prof. Jussi P. LAINE, DSocSci.,
Karelian Institute, University of Eastern Finland (Finland)
Assoc. Prof. Francisco LARA-VALENCIA, PhD.
School of Transborder Studies, Arizona State University, Tempe, AZ (USA)
Assoc. Prof. Sergio PEÑA, PhD.
Urban and Environmental Studies Department, El Colegio de la Frontera Norte, Tijuana, Baja
California (Mexico)
Assoc. Prof. PhDr. Jelena PETRUCIJOVÁ, PhD.,
Faculty of Social Studies, University of Ostrava, Ostrava (Czech Republic)
Assoc. Prof. Katarzyna STOKŁOSA, PhD.
Faculty of Business and Social Sciences, University of Southern Denmark, Odense (Denmark)
Dr. Paulina SZELĄG
Institute of International Relations and Political Science, East European State Higher School in Prze-
myśl, Przemyśl (Poland)

Editorial Committee:

Ing. Martin LAČNÝ, PhD.
Mgr. Ondrej MARCHEVSKÝ, PhD.
Mgr. Gabriel SZÉKELY, PhD.
Ing. Martin LAČNÝ, PhD.

Web administrator:

Ing. Martin LAČNÝ, PhD.

LIST OF CONTENTS

Word of Editor	
JAROSLAV VENCÁLEK	5

STUDIES:

Enlightenment thought and Russian intellectual identity	
ONDREJ MARCHEVSKÝ	6
An explanation of divisions in Czech society since 2013 – post-Rokkan conflict lines?	
DANIEL SVOBODA	28

ARTICLES:

Political cycle and financial management of selected local self-governments (case study)	
JURAJ TEJ – ROMAN VAVREK – VIERA PAPCUNOVÁ	47
Transcarpathia's recent past in two memoirs and non-fiction	
GITA GEREMEŠOVÁ	58
Genius loci as the inner regional-cohesion force which enables formation of the fractal-social structures	
JAROSLAV VENCÁLEK	68
Methodology of three statistical surveys (so called Atlas) of Roma communities in Slovakia and political representation of Roma in settlements of Prešov Self-governing Region	
ALEXANDER MUŠINKA	79
The phenomenon of border in the context of development of relations between the Kingdom of Spain and its autonomous region of Catalonia	
RÓBERT KIRÁLY	90

REVIEWS:

Visegrad Europe. Central European Journal	
IVO HOPTA	100

REPORTS:

The 24th International Scientific Conference of the Central European Political Science Association	
MARTIN LAČNÝ	103
International conferences on Border Studies	
RÓBERT KIRÁLY	105

OBSAH

Slovo šéfredaktora JAROSLAV VENCÁLEK	5
--	---

ŠTÚDIE:

Myslenie osvietenstva a ruská intelektuálna identita ONDREJ MARCHEVSKÝ	6
--	---

Vysvětlení rozdělení společnosti v Česku po roce 2013 – postrokkkanovské konfliktní linie? DANIEL SVOBODA	28
---	----

ČLÁNKY:

Politický cyklus a finančné hospodárenie vybraných miestnych samospráv (prípadová štúdia) JURAJ TEJ – ROMAN VAVREK – VIERA PAPCUNOVÁ	47
--	----

Nedávna minulosť Zakarpatska v dvoch spomienkových prózach a v literatúre faktu GITA GEREMEŠOVÁ	58
---	----

Genius loci jako vnitřní regionálně-kohezní síla umožňující tvorbu fraktálně- společenských struktur JAROSLAV VENCÁLEK	68
--	----

Metodika troch Atlasov rómskych komunit na Slovensku a politické zastúpenie Rómov v mestách a obciach Prešovského samosprávneho kraja ALEXANDER MUŠINKA	79
---	----

Fenomén hranice v kontexte vývoja vzťahov medzi Španielskym kráľovstvom a jeho katalánskym autonómnym regiónom RÓBERT KIRÁLY	90
--	----

RECENZIE:

Vyšehradská Európa. Stredoeurópsky časopis IVO HOPTA	100
--	-----

SPRÁVY:

24. medzinárodná vedecká konferencia Central European Political Science Association MARTIN LAČNÝ	103
--	-----

Medzinárodné konferencie o výskume hraníc RÓBERT KIRÁLY	105
---	-----

SLOVO ŠÉFREDAKTORA

Vážený čtenáři,
přátelé časopisu *Annales Scientia Politica*,

v příštím kalendářním roce 2020 vstoupí náš vědecký časopis do 9. ročníku svého trvání. Obdobně jako v minulých letech je naše redakce připravena vydat další dvě čísla tohoto elektronicky vydávaného periodika.

I když by se nabízela možnost předem upozornit na plejádu zajímavých jubileí, která by mohla ovlivnit Vaši tvůrčí inspiraci, jsme si plně vědomi, že současnost, v níž žijeme, nám poskytuje nejen pestrou mozaiku zajímavostí a témat k vědeckému zamyšlení, ale podle názoru redakce, bohužel i neméně pestrou plejádu problémů, které zabraňují lidem na planetě Zemi důstojnému prožití svých životů. Tato skutečnost se dotýká nejen těch, jejichž domovy se nalézají ve vzdálených teritoriích, ale dotýká se i Evropanů, a tím i obyvatel Slovenské republiky.

Možná jsme si až příliš zvykli na poznatek, že stačí, abychom ve svých myšlenkách a životních rozhodnutích ctili a uznávali názorovou pluralitu, a tím jako bychom automaticky získali právo pokládat se za posly demokracie a svobody. Připomeňme si ale jeden ze základních vědeckých poznatků lidstva. Náš svět je časoprostorově diferencovaný!

Aniž by bylo nutno cokoliv doplňovat, znamená to, že životy lidí jsou přinejmenším ovlivňovány a mnohdy i tragickým způsobem poznamenávány dvěma, v globálním měřítku bohužel neřešenými problémy.

Tím prvním problémem jsou tenze a konflikty mezi prostorově rozdílnými úrovněmi organizace lidského bytí. Jedná se o dlouhodobě, v globalizovaném světě neřešenou disharmonii mezi nejrůzněji vnímanými a akceptovanými úrovněmi: lokální, mikroregionální, regionální, mezoregionální, národní, makroregionální a globálně planetární. Tento problém se týká i Slovenské republiky, kde pod územními celky rozumíme obce a územní obvody vyšších územních celků – samosprávné kraje. Lze se tak ptát. Odpovídá existující struktura slovenských obcí potřebám kreativního rozvoje těchto subjektů, které by měly být charakterizovány relativní samostatností a relativní soběstačností? Nad odpovědí asi není nutno nijak dlouze uvažovat. Neodpovídá! (Ve dvou třetinách obcí SR totiž žije méně než 1 tis. obyvatel). A tak právě na příkladu Slovenské republiky je možno konstatovat, že se nacházíme před komplexním úkolem zvyšování kvality demokracie, mimo jiné, i prostřednictvím transformace lokálních, mikroregionálních a regionálních územních struktur.

Tím druhým problémem jsou tenze a konflikty mezi partikulárními a univerzálními zájmy různě definovaných a vnímaných společenských entit a skupin. Jedná se o staronový problém, jehož řešení vyžaduje nové přístupy. Místní specifika a zvláštnosti mají zpravidla lokální až regionální dosah. To ale neznamená, že by tato specifika jen díky své omezené prostorové působnosti neměla být akceptována. Kulturně-historické znaky mají zpravidla dosah regionální až národní. Jejich regionální podměnnost by nadále měla být akceptována právě v této regionální osobitosti. Konečně obecně lidské humánní vztahy by měly být akceptovány v nejšíře vnímaných globálních úrovních.

Problémem současnosti je nefunkční vzájemná provázanost těchto aspektů lidského bytí, vyžadující nové přístupy k vnímání komplementarity dílčích částí a celků v integrujícím se světě.

Jaroslav Vencálek
šéfredaktor

MYSLENIE OSVIETENSTVA A RUSKÁ INTELEKTUÁLNA IDENTITA

ONDREJ MARCHEVSKÝ

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: ondrej.marchevsky@unipo.sk

Abstract:

The Enlightenment represents a frequently reflected and, at the same time, also updated tradition. The Enlightenment ideas have become a theoretical-methodological base for thinking as such by its connection to a social or social-political praxis, what can be seen even in the contemporary confrontation with the Enlightenment legacy. The paper analyses the Enlightenment as a unique historical phenomenon – it deals with its explicit as well as its practical-political features – within the Russian milieu. In the basic outline, the paper presents a critical survey of the selected bibliographical sources. It primarily focuses on a historical-philosophical problematics and identification of three phases which can be found within a genesis of the Enlightenment thinking in Russia. The second part of the paper offers the characteristics of distinctive intellectual environments participating in a forming of the Enlightenment tradition in Russian thinking, and overlapping into actual political and social happenings. To these environments belong aristocratic associations, the Masonic lodges, and also educational institutions established and controlled by the state – spiritual academies and universities.

Keywords:

Academy, Catherine II, Enlightenment, History of philosophy, Peter I., Russian philosophical thinking, University.

„Osvietenstvo v Rusku je výnimočnou epochou, ktorú nie je možné porovnať so žiadnou inou.“

Andrzej Ostrowski

„Toto filozofické hnutie bolo komplikované, tiež popletené; naivné a hlboké, veľké a ničomné sa spájali v jedno, v duchu povrchného eklekticizmu. Bolo by však veľkou chybou celé XVIII. storočie v Rusku charakterizovať v odtieňoch eklekticizmu.“

Vasilij Vasilievič Zeňkovskij

Prečo sa pýtať na fenomén osvietenstva v ruskom kontexte alebo úvodné zamyslenie

Citované myšlienky V. V. Zeňkovského a A. Ostrowského by mohli byť odpoveďou na otázku, prečo to za hodnotné, dokonca žiaduce, považovať. A. Ostrowski o potrebe venovať sa ruskému osvietenstvu nás presvedča aj takýmto tvrdením: „Epocha osvietenstva v Rusku skúmaná z perspektívy dejín filozofie plní osobitú úlohu, (...) ňou sa vo všeobecnosti začína filozofia v tejto krajine“ (2016, s. 75). Uvedení autori totiž poukazujú na jedinečnosť tejto epochy. Zeňkovskij navyše k osvietenstvu v Rusku pridáva nálepku akejsi povrchnosti,

nedôslednosti – eklekticismu, čo v konečnom dôsledku môže byť nie nepodstatnou výzvou pre bádateľa.

Ostrowského kategorické tvrdenie o počiatkoch formovania filozofie v Rusku, ktoré spája s osvietenskou érou, je podnetom pre kritické (pre)skúmanie presne tak, ako všetky zásadné úsudky vzťahujúce sa k ruskému filozofickému mysleniu.

Jedným zo stimulov pre napísanie tejto štúdie bol aj rozhovor s holandským profesorom Evertom van der Zweerdem na XXIV. Svetovom filozofickom kongrese (2018) v Pekingu. Predmetom nášho rozhovoru bola hodnotová trvácnosť starých dejinno-filozofických prác, ktorá sa v ruskom prostredí aktuálne stáva predmetom aj prostriedkom prehodnocovania, revízií v kontexte *nových čítaní* dejín ruskej filozofie. V čom teda spočíva hodnota existujúcich exegéz, ak sa javia ako nevyhnutné tie nové? Nazdávame sa, že jednou zo stálych hodnôt existujúcich dejinno-filozofických prác sú kontexty a pozadia, v ktorých sú (boli) písané. Zásadné príspevky tohto charakteru neboli koncipované len ako odborné diela, lež boli vyjadrením postojov a presvedčení veľkých intelektuálnych osobností, ktoré svojimi prácami vytvorili nielen sumár poznatkov – „dát“, ale aj spôsob nazerania na ruské myslenie; dokonca prezradia nám „niečo“ o ruskom myslení samom. Často odzrkadľujú osobité stimuly, pohnútky, s ktorými síce nemusí panovať všeobecný súhlas, no sú schopné trvalo podporovať dejinno-filozofické skúmania i kritické filozofické uvažovanie ako také.

Práve preto sa spôsoby, ideové prostriedky či metóda(y) pohľadu na ruské osvietenstvo stali jedným z motívov, ktorý nami predkladaná štúdia hodlá zachytiť. Aj preto alebo práve preto možno náš dialóg s autormi vnímať ako stimul, ktorý inicioval potrebu texty nielen informačne využiť pri tvorbe predkladanej syntézy, lež poukázať na to, v čom sú osobitosti a zároveň aj limity existujúcich prác.

Uvažovať o osvietenstve v ruskom kontexte a snaha synteticky uchopiť túto problematiku je možné troma relevantnými prístupmi. Jedným, ktorému sa nebudeme tu venovať, no stál by za preskúmanie v horizonte budúcnosti, je prístup k osvietenstvu ako k akémusi intelektuálnemu symbolu; ako k niečomu, čo by malo mať jasný obsah, no opak býva pravdou. Pojem osvietenstvo v ruskom prostredí často zastupu-

je celú racionalistickú tradíciu európskeho myslenia počnúc descartovskou víziou až po Kanta a Hegla, vrátane myšlienok britskej proveniencie. Rozmerom, aspektom či stránkou racionalizmu, resp. takto vnímaného osvietenstva býva aj jeho sekularizmus či priam bezbožnosť (Ostrowski, 2016; Malinov, 2012).

Ďalšie dva prístupy si vyžadujú adresnejšie zasadenie do kontextu, a preto ich vymedzeniu sa budeme venovať v nasledujúcej časti textu.

Vo vzťahu k východiskovým premisám štúdie považujeme za potrebné podotknúť, že budeme „ignorovať“ polemiku, do akej miery je relevantné referovať o osvietenstve v Rusku a o ruskom osvietenstve. Uvedenú polemiku rozvinul, resp. tému načrtol ako prvý Zeňkovský (Zeňkovskij, 1991). Pre eliminovanie možných nejasností podotýkame, že „privlastnili“ sme si myšlienku Ostrowského: „Osvietenstvo v Rusku sa pomerne rýchlo transformovalo na ruské osvietenstvo“ (Ostrowski, 2016, s. 78). V reakcii na tento postoj teda chceme zdôrazniť, že sa prikláňame k formuláciám ako „v ruskom prostredí“, „ruskej proveniencie“ a pod.

Ako je možné nazeráť na osvietenstvo v ruskom kontexte? Črta metodologická.

„História má vždy svoje základy, východiská – neexistuje história bez premisy.“

Georgij Vasilievič Florovskij

Ako sme uviedli, predpokladom uvedenia ďalších prístupov je nevyhnutný exkurz do existujúcich dejinno-filozofických skúmaní.

Myšlienka G. V. Florovského z autorského predslovu jeho *Cest ruské teologie* (2015) poukazuje práve na to, čomu sa budeme venovať, na východiskové premisy. Pôjde o to priblížiť a posúdiť predpoklady skúmaní, ktoré sa vzťahujú na kontext osvietenstva z pohľadu dejín myslenia. Dotkneme sa prác, ktoré sa – podľa nášho názoru – javia svojim spracovaním ako zásadné. Paralelne s tým sústredíme pozornosť na diela, ktoré spĺňajú jedno osobité kritérium: existujú v prekladoch do slovenského, resp. českého jazyka. V tejto súvislosti budeme akcentovať dve roviny.

Prvá z rovín si žiada priblížiť povahu skúmania osvietenstva, ktoré je nám sprostredkované v prekladoch prác hlavne ruských historikov filozofie.

Pri samotnom vstupe je potrebné poznamenať, že existujú dejiny ruskej filozofie, ktoré na toto obdobie absolútne nereflektujú, sú mimo ich preferovaného záujmu. Tu patria všeobecne známe *Dějiny ruské filosofie* N. O. Losského (2004). V tomto takmer klasickom diele o dejinách ruskej filozofie absentuje syntetizujúci náhľad na obdobie osvietenstva. Losskij svoj dejinno-filozofický exkurz začína až na konci 18. storočia a zdôvodňuje ho tým, že chce priblížiť ruské myšlienkové dedičstvo, ktoré by malo celosvetový, nie len lokálny – ruský význam a dopad. Kritérium svetového významu spĺňa pre Losského až doba konca storočia 18. a hlavne myslenie 19. storočia. A tak, počiatky formovania samostatného ruského filozofického myslenia, ktoré by spĺňalo kritérium „svetovosti“, spája Losskij so slavianofilmi I. V. Kirijevským a A. S. Chomjakovom. V súlade s uvedenou tendenciou je možné vnímať aj dielo Alexandra Meňa *Ruská náboženská filozofia* (2005).

Zaevidovali sme tiež výskyt preložených diel, ktoré sa vzťahujú k tomuto obdobiu len okrajovo alebo akcentujú len niektoré parciálne aspekty osvietenstva. Napríklad v práci V. V. Rozanova *Svět ve světle ruské ideje* (1999) by sme len s veľkým čitateľským úsilím našli informácie o uvedenom období formovania dejín ruského filozofického myslenia. Niekoľko poznámok by sme našli napríklad v jeho *Dojmoch z Talianska*, teda v časti uvedenej práce. Je to okrem iného dané povahou prezentovania jeho myšlienok, ktorá rozhodne nie je synteticko-náučná.

S. L. Frank by svojím dielom *Človek a realita. Metafyzika ľudského bytia* (2010) dokázal tiež prispieť len veľmi okrajovo. Vyplýva to zo zámeru práce, ktorý hodlá Frank realizovať: „V tejto knihe sa snažím čo možno najvyzretejšie a najhlbšie definovať filozofický systém, nad ktorým som premýšľal a štylizoval ho v posledných približne štyridsiatich rokoch (...). Počas týchto dlhých rokov sa moje názory pochopiteľne vyvíjali, ale môj určujúci pohľad na svet z hľadiska centrálnej intuície bytia ako *metaracionálnej* všejednoty sa nijako nezmenil“ (Frank, 2010, s. 29). Aj v tomto prípade je potrebné dodať, že Frank sa primárne nesústreďuje na kontext striktne ruský; jeho úvahy sú „kozmpolitné“ a všeľudské. Prezentuje sa tu ako znalec dejín filozofie, ktorý z nej čerpá argumenty pre vystuženie svojej koncepcie. V mi-

moriadnej miere využíva dejinno-filozofické poznatky na to, aby zachytil genézu a dopady substitúcie viery v Boha vierou v človeka. V kontexte osvietenstva sa odvoláva na odkaz Rousseaua a tiež Hegla. Môžeme byť konfrontovaní aj s takýmito tvrdeniami: „V mene kultu človeka došlo k povstaniu proti cirkevnej tradícii, ktoré dospelo až k povstaniu proti kresťanstvu a celkovo proti samotnej náboženskej viere“ (Frank, 2010, s. 260). Opisujúc teda povahu „protináboženského humanizmu“ (Frank, 2010, s. 260) píše: „Najklasickejšie je vyjadrený vo francúzskom osvietenstve 18. storočia a ním determinovanom pesimistickom humanizme 19. storočia. Pre nás je tu dôležité jedine to, aby sme jasne určili filozofickú a náboženskú podstatu tohto pohľadu na svet. Spočíva totiž v zbožštení samotného človeka“ (Frank, 2010, s. 260 – 261).

V postavení historika, ktorého záujmom je systematicky pristupovať ku skúmaniu osvietenstva v ruskom kontexte by pre nás mohol byť jeden z najprekladanejších ruských filozofov N. A. Berďajev. V *Sebapoznání* – ktorého potenciál hojne využíva napríklad A. Ostrowski (2016) – je možné identifikovať hneď niekoľko hodnotení. Je potrebné pamätať na to, že ide o stanoviská, ktoré Berďajev formuluje ako mysliteľ bilancujúci svoj život a tvorbu. Jeho pohľad poskytuje uvažovanie v širšom kontexte dôsledkov osvietenského myslenia, teda pohľad, ktorý nie je redukovaný len na 18. storočie. Stanovisko Berďajeva ale prináša niekoľko osobitostí, ktoré sú limitom pri využití jeho práce ako vstupného rámca nášho úsilia dopátrať sa fenoménu ruského osvietenstva. Podľa nášho názoru je Berďajevov pohľad z perspektívy dejín filozofie pohľadom, ktorý by si žiadal doplnenia, minimálne preto, že Berďajev je k ruskému osvietenstvu kritický. Na jednej strane hľadá pozitívnu stránku osvietenstva, no v zásadnejšej miere identifikuje nedostatky osvietenského odkazu, čo následne ilustruje slovami: „Prekonanie ‚osvietenstva‘ nemá znamenať jeho úplné negovanie, návrat k stavu pred ‚osvietenstvom‘, lež dosiahnutie vyššieho stavu, než je ‚osvietenstvo‘, ktorý pojme jeho pozitívne výdobytky“ (Berďajev, 2005, s. 148). Ide o kritiku ako nesúhlas, identifikácie limitov, ktoré osvietenské myslenie má. Berďajevov prístup má svoj účel. Osvietenstvo je kritizované z pozície „nového stredoveku“ – ideálu Berďajeva –, ktorý má viesť k vytvoreniu Krá-

ľovstva Božieho na zemi. Pohľad Berďajeva je tiež úzko spojený s presvedčením, že nábožencko-filozofická renesancia začiatku 20. storočia musí byť nevyhnutne vnímaná ako historická doba či epocha. Ide o pozíciu, ktorá môže pôsobiť ako konzekventný prístup k periodizácii dejín ruského filozofického myslenia, no nejaví sa nám ako funkčná. Súhlasíme, že tento prístup je možné prijať ako originálny prejav ruského myslenia spojený s novým náboženským vedomím skupiny ruských filozofov – hlavne tých, zjednotených okolo zborníka *Vechi*. Dokážeme sa stotožniť s pozíciou, že pre Berďajeva bola táto tvorivá fáza dôležitá, bol jej priamym a zásadným aktérom, no rozmer akejsi podmienky sa nám javí ako zbytočný. Berďajevov prístup sa nezdá byť teda vhodný pre dejinno-filozofický pohľad aj preto, že osvietenstvo vníma len ako istú prechodnú fázu, čo chápe Ostrowski ako trajektóriu „od stredoveku cez osvietenstvo k Novému stredoveku“ (2016, s. 84). Uvedený prístup nie je funkčný aj preto, že si vyžaduje poznať účel Berďajevových úvah a tiež okolností prepojenia Nového stredoveku s nábožencko-filozofickou renesanciou, a taktiež s pojmom romantizmus, ktoré filozof využíva. V podobe ďalšej premennej vystupuje aj to, že v úvahách Berďajeva sa reflexia osvietenstva nevzťahuje len na ruský kontext, lež má aj rozmer širší, európsky. Pozornosť Berďajeva sa často obracia na odkaz Immanuela Kanta, čo dokladuje aj toto tvrdenie: „Mám na zreteli predovšetkým ‚osvietenstvo‘ v hlbšom, kantovskom zmysle vyspelosti a slobodnej iniciatívy rozumu“ (Berďajev, 2005, s. 148). Na inom mieste podotýka: „Môj iracionalizmus alebo nadracionalizmus prešiel ‚osvietenstvom‘, ale nie v zmysle francúzskych prúdov 18. storočia, lež v zmysle Kanta, ktorý formuloval večnú pravdu ‚osvietenstva‘ a spájal s ňou svoje učenie o autonómii“ (Berďajev, 2005, s. 85). Ide o uvažovanie o plodoch európskej renesancie, ktorá svojou sekulárnou emancipáciou vedie človeka – a to nie len v ruskej adaptácii – k jeho dehumanizácii, domnieva sa Berďajev. Osvietenstvo sa stáva jej kulmináčnym bodom. Spočíva v prehnannej viere v človeka preferovanej na úkor viery v Boha, a to s následkami, ktoré sú predmetom jeho kritiky: „Ruská revolúcia sa ideologicky postavila pod zástavu nihilistického osvietenstva, materializmu, utilitarizmu, ateizmu. Čerňyševskij úplne zatienil V. Solovjova“ (Berďa-

jev, 2005, s. 132). Na to možno naviazať ďalšiu problematickú premennú – historické udalosti spojené s migračnou vlnou ruskej inteligencie po revolúcii 1917. roku. Tá bezprostredne zasiahla aj samotného Berďajeva.

Nechceme znevažovať hodnotu Berďajevovho výkladu, no zdá sa nám, že ako zdroj poznatkov k problematike ruského osvietenstva môže pôsobiť mäťúco, resp. pri „nezaujatom“ čítaní, teda čítaní bez predchádzajúcej znalosti kontextu môže pôsobiť ako zdroj nevhodného konkludovania, čím by sa miňal účelu nositeľa dejinno-filozofických poznatkov. Chceme zdôrazniť, že to ani nie je jeho primárny záujem. *Sebapoznanie* nie je učebnicovým dejinno-filozofickým textom, nemá syntetizujúco-informačnú povahu. Môže slúžiť ako príklad povahy tej časti diskurzu, ktorá sa postavila k osvietenstvu v ruskom prostredí nanajvýš kriticky. Ak sme zdôraznili, že *Sebapoznanie* je prácou mysliteľa, ktorý bilancuje dejiny ruskej filozofie a osvietenstva zvlášť, možno doplniť, že rovnaké tendencie sú badateľné aj v iných dielach Berďajeva. Mohli by sme uviesť hodnotenia osvietenstva v *Úvode* jeho diela *Pramene a zmysel ruského komunizmu* (Berďajev, 2012), ktoré nesie podnázov *Ruská náboženská idea a ruský štát*. Mohli by sme povedať, že ide o tézy, ktoré sú obširnejšie rozpracované v 1. kapitole *Ruskej idey* (Berďajev, 2003).

V historických fondoch našich knižníc by sme sa mohli dopátrať k prekladu trojzväzkového diela P. N. Miljukova *Obrazy z dejín ruskej vzdelanosti* (Miljukov, 1910). Okrem istej nedostupnosti a archaického pojmoslovía prekladu z počiatku minulého storočia by nám táto práca vo vzťahu k dejinám filozofie – ktorá svojim zámerom je posadená do širšieho kontextu ruskej kultúry – mohla poslúžiť ako fragmentárny, no bohatý doplnkový zdroj informácií. Je koncipovaná ako reflexia vybraných kultúrno-spoločenských otázok v širšej historickej genéze. Tento systematický prístup je síce zaujímavý, no z pohľadu dejín filozofie, resp. ako východisko tvorby syntetizujúceho pohľadu na ruské osvietenstvo je skôr limitovaný. V Miljukovom precízne spracovanom diele by mohli byť obzvlášť zaujímavé hlavne posledné kapitoly tretieho zväzku. Sú zamerané na genézu vzájomnej konfrontácie národnostného, nacionalistického a nového kriticky posadeného spoločenského vedomia ruskej spoločnosti. Miljukov tu ponúka inšpiratívne postrehy na adresu

vplyvu Voltaira na Katarínu II. i analýzu jej filozoficko-ideologických postojov či priblíženie Diderotových dojmov z návštevy Ruska.

Uvažujúc o možných zdrojoch syntetických poznatkov o ruskom osvietenstve, ktoré by boli dostupné v slovenských, resp. českých prekladoch, nemožno obísť jednu z najzásadnejších prác, už nami citované dielo G. V. Florovského *Cesty ruské teologie* (2015). Tomuto titulu je možné v plnej miere prisúdiť povahu dejinno-filozofickej analýzy, čo možno dokladovať myšlienkami hneď z úvodu práce: „Minulý údel ruského bohoslovca bol pre mňa vždy históriou, ktorá vytvára súčasnosť, v ktorej je potrebné nachádzať samého seba (...). Štúdium ruskej histórie ma utvrdilo v presvedčení, že pravoslávny bohoslovec v dnešných dňoch môže pre seba nájsť správnu mieru a živý zdroj inšpirácie jedine v tradícii a odkaze svätých otcov. Duchovný odklon od patristiky a Byzancie bol, a tým som si istý, hlavnou príčinou všetkých problémov a neúspechov v ruskom vývoji. Dejiny týchto zlyhaní a neúspechov sú popísané v tejto knihe“ (Florovskij, 2015, s. 5). Ide o formuláciu zámeru, ktorá čitateľovi chce naznačiť, že obsah práce by mohol v plnej miere zodpovedať názvu. Nejde však len o našu indíciu, ale zámer naplnený relevantným obsahom. Na jednej strane je tak dielo Florovského hodnotným zdrojom dejinno-filozofických informácií, a to aj v kontexte osvietenstva – predovšetkým v 4. kapitole nazvanej *Prevrat z Petrohradu*. Na druhej strane zvolený prístup precízne skúma len jeden z aspektov formovania ruského myslenia danej doby. Tento pohľad považujeme za plne relevantný; z pohľadu bohatstva dejín ruského myslenia je však fragmentárny. Pochopiteľnými – z pozície autora diela – sú konštatovania na margo cirkevnej reformy Petra I.: „V celkovom hodnotení svojej doby bola táto reforma prakticky najdôležitejšia a principiálna. Bol to panovačný a rýchly pokus o štátnu sekularizáciu“ (Florovskij, 2015, s. 123).¹ Je nespochybniteľné, že Florovskij súc teológom pred odkazom A. N. Radiščeva, Novikova, S. Desnického či Karamzina dáva prednosť dedičstvu Feofana

Prokopoviča, Simona Todorského, Platóna Levšina, G. S. Skovorodu či svätému Tichonovi Zadonskému.

Ide o prístup, ktorý je mimoriadne blízky tomu, čo G. P. Fedotov nazýva „pravoslávnu historiografiou“ (Fedotov, 2011, s. 306). V takomto duchu je možné vnímať aj fragment tvorby V. V. Zeňkovského preložený do slovenčiny (2011), kde v niekoľkých poznámkach poukazuje na tvorbu Karamzina.

V našej analýze považujeme za potrebné venovať zvláštnu pozornosť trojzväzkovému dielu T. G. Masaryka *Rusko a Evropa*. Nerobíme tak len preto, že ide o historicky prvé systematické dejinno-filozofické skúmanie myslenia ruskej proveniencie napísané neruským autorom. Vychádza v roku 1913 v Jene pôvodne v nemeckom jazyku. V českom jazyku prvýkrát bolo vydané v roku 1919 v Prahe. Vydanie, s ktorým pracujeme (1995) je zostavené na základe vydania z roku 1930. Je to dielo, ktoré za istých historicky prijateľných okolností možno považovať za dielo domáce, t. j. tvorí samo osebe doplnok k predstaveným prácam ruskej proveniencie. Súčasne tvorí druhú z rovín nášho skúmania.

Dielo je zaujímavé predovšetkým svojím zámerom či prístupom autora, ktorý hodlá „predstaviť na Dostojevskom podstatu ruskej revolúcie a ruskej otázky vôbec“ (Masaryk, 1995, s. 9). Masarykom deklarovaný prístup sa podpisuje aj na povahe textu a jeho členení: „Prvý diel zhrňuje učenie predchodcov a nasledovníkov Dostojevského o filozofii dejín a náboženstva tak, že sa podávajú temer dejiny vývoja týchto ideí“ (Masaryk, 1995, s. 9). Máme možnosť „odčítať“, že prvý diel je vlastne vstupom do kontextu reálií ruskej histórie a tiež duchovnej a myšlienkovvej existencie Ruska, skrze ktoré je možné pochopiť Dostojevského a revolučný kontext. Uvedený zámer je relevantný a historicky pochopiteľný. Na strane druhej Masarykov pohľad na dejiny ruského myslenia si žiada doplniť jeho závery o výsledky súčasných, resp. aktuálnych skúmaní. Jeho pohľad je v zásade pohľadom politologickým či sociálno-filozofickým a politicko-filozofickým.

Pri lektúre *Ruska a Evropy* sa relevantným objavuje ešte jeden moment Masarykovho prístupu k reflexii povahy a osobitostí ruského myslenia a duchovnosti, filozofiu nevynímajúc. Masaryk „referuje“ o nasledovníkoch Dosto-

¹ Cár Peter I. zrušil úrad administrátora (1721), ktorý doposiaľ riadil neobsadený post patriarchu, a namiesto neho zriadil duchovné kolégium – Najsvätejší synod, na čele ktorého stál oberprokurátor menovaný cárom. Tým dovŕšil podriadenie pravoslávnej cirkvi štátnej moci.

jevského. Presnejšie v samotnom *Úvode*, ktorý nesie názov *Rusko a Evropa: Ruský mních* Masaryk vníma práve mníchov v kláštoroch a odľahlých pustovniach ako jadro ruskej duchovnosti. Sú to jednak úvahy o stredovekej povahe ruskej duchovnosti, no zároveň ju charakterizuje ako stále živý jav jeho doby, ktorý sám zakúšal pri cestách do Ruska.

Avšak to, čo je v nami skúmanej línii, teda v línii osvietenскеj dôležité, je „fázovanie“ dejín ruského myslenia, ktoré sa z uvedenej optiky odvíja a ktoré môže byť doplnené aj touto poznámkou Masaryka: „Rusko uchovalo detstvo Európy, reprezentuje v ohromnej mase svojho vidieckeho obyvateľstva kresťanský, obzvlášť byzantský kresťanský stredovek. Bolo len otázkou času, kedy sa tento stredovek musel prebudiť k novoveku – to sa stalo výraznejšou mierou Petrom a jeho nástupcami“ (Masaryk, 1995, s. 15 – 16). Je možné teda identifikovať nasledovné obdobia: stredovek, ktorý nazýva tiež obdobia Svätej Rusi či Moskvy Tretieho Ríma a obdobia novoveku, ktoré začína Petrom I. Následne sa otvára priestor pre obdobie hlavného záujmu Masaryka, obdobie 19. storočia, hlavne jeho druhej polovice.

Z uvedeného možno usudzovať, že pri zameraní sa na fenomén osvietenstva budeme sa v Masarykovom periodizačnom pohľade pohybovať v intenciách toho, čo nazýva novovekom. Zdôrazňuje tu význam reforiem Petra I., ktoré sú „vo filozofických úvahách o Rusku dôležitou, hlavnou súčasťou“ (Masaryk, 1995, s. 48), pričom dodáva: „V skutočnosti bola jeho reforma revolúciou, ktorej prebúdajúce sa storočie osvietenské a humanitné diktovalo program“ (Masaryk, 1995, s. 50).

Masaryk sa adresnejšie nevenuje reflexii prostredí, v ktorých sa osvietenské myslenie rozvíja. Len v niekoľkých poznámkach približuje povahu univerzitnej filozofie a myslenia duchovných akadémií. Spomína to na stránkach 48 a 60 uvedeného diela. Taktiež len v skratke uvádza – na s. 62 –, že slobodomurárstvo bolo súčasťou intelektuálneho fermentu 18. storočia a dodáva – na strane 64 –, že to bolo práve slobodomurárstvo, ktoré okrem racionalistickej povahy ruského osvietenstva formovalo jeho druhú charakteristiku: mysticismus. Dozvedáme sa o slobodomurároch ako o akejsi utajenej základni formovania dekabristického hnutia; poskytli mu prostriedky a návody nepozorovaného stretávania sa a utajenej

činnosti. A tak, aj preto slobodomurárstvo približujeme ako východisko organizačné, no nie hodnotové. Vo vzťahu k morálno-filozofickému profilu dekabristov Masaryk stroho konštatuje: „Duševne a mravne boli dekabristi výkvetom dobovej ruskej spoločnosti“ (Masaryk, 1995, s. 81 – 82).

Z čias vlády Alexandra I. Masaryka zaujme inštitúcia Svätej aliancie ako pokus reštaurovať monarchistické režimy po definitívnej porážke Napoleona v spolupráci s Ruskom. Nezaobrá sa reflexiou krúžkov tohto obdobia, ako boli tzv. Ľubomudri či krúžok Stankieviča. Ak približuje povahu dekabristického hnutia, pozornosť venuje hlavne pôsobeniu P. I. Pestel'a, pričom sleduje hlavne kontext ich politického a v menšej miere sociálneho myslenia, s dôrazom na snahy koncipovať ústavu podľa západných vzorov.

Vyššie uvedené poznámky na adresu diela (diel) Masaryka, Florovského a ďalších autorov nebagatelizujú či neznevažujú ich filozoficko-historické skúmania. Lektúra ich prác nás však presvedčila o tom, že práve obdobie osvietenstva je potrebné doplniť či precizovať; pritom náš text nenárokuje si na komplexnosť v zmysle „poslednej pravdy“.

Textovým východiskom sú pre nás priam kánonické práce A. Walického, V. V. Zeňkovského či F. Coplestona, ale aj tie, ktoré sú výsledkom „nových čítaní“, interpretačných výstupov, teda A. V. Malinova, S. A. Nižnikova, I. V. Grebeševa, či A. Ostrowského. Ak by sa javilo ako nenáležité použitie diel poľskej proveniencie, radi by sme zdôraznili, že poľské akademické prostredie predstavuje dlhodobo jedno z najvýznamnejších svetových centier skúmania ruského filozofického myslenia – spoločne s čínskym –, a to aj napriek tomu, či možno práve vo vzťahu k vzájomnej negatívnej historickej skúsenosti, ktorá tieto krajiny postretla.

Ak sa vrátíme k autorom, resp. k literatúre, ktorú zužitkovávame v našej štúdiu, je potrebné upozorniť na dva signifikantné prístupy. Prvý by sme mohli označiť ako systematický, pričom vykazuje dve podstatné tendencie pri skúmaní osvietenstva, ale aj širšie vnímaných dejín ruskej filozofie. Príkladom jednej z nich pre nás môže byť prístup pravoslávnej historiografie vymedzený A. P. Fedotovom. Exempárne intencie tejto tendencie realizuje Florovskij, ktorý zreteľne stanovuje tematický filter,

prostredníctvom ktorého nahliada na genézu ruského myslenia a duchovnosti. Druhú zo systematických tendencií zastupujú autori ako spomínaný Miljukov (1910) a ešte výraznejšie zo súčasných autorov Malinov (2003; 2012). Tento historik ruskej filozofie vo svojich prácach mapuje vybrané filozofické motívy (problém človeka, sociálno-filozofické idey, morálna filozofia, dejiny a rozum, úžitok a všeobecné blaho) a ich spracovanie naprieč celým spektrom ruských osvietených mysliteľov hlavne 18. storočia; alebo sa zaoberá charakteristikou tvorby postáv, ktorých odkaz si vyžaduje osobitú pozornosť (G. S. Skovoroda, V. N. Tatíščev, M. V. Lomonosov).

Druhý prístup skúma formovanie a transformáciu filozofických názorov v ich historickom slede, identifikuje stimuly pre ich formovanie, odhaľuje obsahové kontinuu a tiež popisuje originálne či nové intelektuálne formácie a prostredia, z ktorých vychádza osvietené myslenie ruskej proveniencie. Ide o prístup, ktorý interpretuje genézu a metamorfózy myslenia na pozadí kultúrnych a spoločenských reálií súdobého Ruska i sveta. To máme možnosť vidieť u Zeňkovského, Masaryka, Nižnikova a Grebeševa, Coplestona či Walického. Tento druhý prístup si osvojujeme ako základ pri koncipovaní nášho textu.

V samostatnej časti štúdie sa budeme venovať práve problematike periodizácie osvietenkej doby v ruskom prostredí, kým v jej ďalšej časti zasa analýze osobitých prostredí, v ktorých sa osvietené myslenie rozvíja. Nerezignujeme pritom na využitie poznatkov, ktoré sa nachádzajú aj v ostatných nami reflektovaných dielach.

Sme presvedčení, že skúmanie ruského osvietenstva nám umožní odhaliť priestor a zároveň celkom konkrétny úsek v genealógii ruského myslenia, ktorá často absentuje pri snahách historikov filozofie interpretovať zdroje, príčiny a povahu ruského sekulárneho, anarchistického, resp. radikálneho myslenia. Myslenia, ktorého najvýraznejším prejavom bola revolúcia 1917. roku. Pôjde však len o naznačenie priestoru, samotnú povahu problematiky nemožno náležite uchopiť v podobe jednej štúdie. Myslíme si, že takáto „topografická črta“ nielenže nemusí byť márna, ba môže sa stať hodnotnou pre tých, ktorých ruské radikálne myslenie a jeho genéza zaujíma ako predmet kritických skúmaní.

Osvietenstvo v ruskom prostredí z pohľadu histórie idey²

V historicko-periodizačnom pohľade na ruské osvietenstvo by sme v prácach Walického, podobne ako aj Coplestona, Zeňkovského či Masaryka mohli identifikovať zhodu v tom, že v ruskom kontexte sa profilujú tri etapy osvietenstva.

Vstupné, akési predosvietenské obdobie, následné obdobie osvietené, spájané s vládou Kataríny II. a obdobie záverečné. V dielach spomínaných autorov by sme našli zhodu aj v tom, že to, čo by sme mohli nazvať prológom osvietenstva sa v ruskom prostredí formovalo niekoľko desiatok rokov. Líšia sa však mierou pozornosti, ktorú tejto fáze venujú. M. A. Maslin akúsi prípravnú fázu vstupu do éry osvietenstva, t. j. predosvietenskú dobu charakterizuje nasledovne: „Ruská filozofia druhej polovice XVII. – začiatku XVIII. storočia zložitým a často protirečivým spôsobom spájala črty scholastiky, renesancie, jej dobe vlastného novovekého myslenia spoločne s počiatkami formujúceho sa osvietenstva“ (Maslin, 1990, s. 35).

Štúdium dostupných zdrojov nám umožňuje identifikovať dve dôležité oblasti, na ktoré sa sústreďujú pozornosť našich dejinofilozofických skúmaní: otváranie sa ruského prostredia západnému svetu, pôsobenie Petra I. a jeho reformná činnosť s dominantným zastúpením cirkevnej reformy.

K uchopeniu procesu zblížovania Rusi so Západom zaujímavým spôsobom pristupujú autorky M. S. Kiseľevová a T. V. Čumakovová (Kiseľeva – Čumakova, 2009). Okrem živelných prienikov či interakcií, ktoré boli sprievodným javom prevažne vojenských konfliktov, sa autorky zaujímajú o také podoby konfrontácií, ktoré mali inštitucionálny alebo programový charakter. Prináležia tu snahy Borisa Godunova medzi rokmi 1601 – 1603 vysielat' deti významných ruských rodov študovať na Západ, hlavne do Francúzska, Británie i nemeckých krajín. Pokus Godunova je autorkami hodnotený ako nepodarený, lebo žiadne z osemnás-

² Výraz „idey“ namiesto filozofia či filozofické myslenie si zapožičiavame od A. Walického (2005). Ten vo svojich dielach používaním pojmu idea a dejiny či história idey zdôrazňuje, že v ruskom prostredí sa formovanie myslenia nevzťahuje na ponímanie filozofie tak prísne ako v prípade dejín filozofie západnej proveniencie.

tich takto europeizovaných detí sa do Ruska nevrátilo. Jeden z týchto žiakov, Nikifor Alfer (Никифор Алфер), známejší ako Mekepher Alphery sa po skončení štúdia na univerzite v Cambridge stal v roku 1618 rektorom Woolley College (Huntingdonshire).

Aj napriek tomu, že Ostrowski (2016) počiatky formovania osvietenstva spája s rokmi 1725 (založenie Akadémie vied v Sankt Peterburgu) a 1755 – kedy je na koncepčnom základe osnovanom Ivanom Ivanovičom Šuvalovom (1727 – 1797) a s veľkým pričinením jej prvého rektora M. V. Lomonosova založená Jelizavetou Petrovnou (dcérou Petra I. Veľkého) Univerzita v Moskve – je zaujímavé, že zdôrazňuje taktiež aspekt systematického a programového prístupu. Uvedené momenty nie sú Ostrowskim vnímané len ako periodizačné oporné body, poukazujú totiž na jeden z charakteristických znakov osvietenstva, ktorý sa projektoval aj do ďalších období v dejinách ruského myslenia. Ide o myslenie rozvíjané pod priamou kontrolou oficiálnych štátnych orgánov, často pod drobnohľadom samotného cára. Ostrowski používa pre označenie tejto črty výraz „legálny“.³ Uvedená črta viaže na seba ďalšiu charakteristiku osvietenstva, ktorej počiatky sú spájané práve s vládou Petra I. a majú výrazné pokračovanie aj za vlády Kataríny II. Ostrowski hovorí o „umelosti osvietenkej doby v Rusku“ (Ostrowski, 2016, s. 78). Nerozumieme tým nič iné ako to, že myšlienky európskeho osvietenstva sú implementované do ruského prostredia „zhora“, programovo importované do domáceho, teda ruského prostredia samotným cárom, resp. z jeho vôle a s jeho zvo-

lením. Tendenciu „zvrchu, nariadením reformátora“ akcentujú aj Kiseľevová s Čumakovou (Kiseľeva – Čumakova, 2009, s. 39).

V práci Zeňkovského sa proces intelektuálneho zblížovania Ruska so Západom spája s pôsobením cára Alexeja Michajloviča, otca Petra I. Slovanmi Zeňkovského: „Po období Smuty⁴ sa priamy vplyv Západu na Moskvu a jej vzdelanosť mimoriadne intenzifikuje – obzvlášť za vlády cára Alexeja Michajloviča“ (1991, s. 59).

O nadväznosti na Alexeja Michajloviča v oblasti reformy štátnej správy a jej byrokratizácie hovorí aj Masaryk (1995).

S identickým medzníkom vyjadrujú súhlas aj spomenuté súčasné historičky ruskej filozofie Kiseľevová a Čumaková (2009), pričom určujúcim momentom sa pre nich stáva obdobie po Veľkom Moskovskom sobore, ktorý sa konal v rokoch 1666 – 1667. Zásadným sa z pohľadu autoriek stáva aj preto, že sekularizované postoje sa stávajú dôležitým nástrojom využívaným v politickom boji.

V podobnom duchu uvažuje aj Florovskij, pričom poukazuje na to, že Peter I. nebol v istom dôležitom – západníckom – ohľade úplným „pionierom“: „Peter I. rozhodne nebol prvým západníkom a rozhodne tiež nebol jediným v Moskve na konci 17. storočia. Smerom k Západu sa Moskovská Rus obrátila už omnoho skôr. Peter sa tak v Moskve stretol už s celou generáciou, ktorá vyrastala a bola vychovaná v myšlienkach o Západe, ak nie priamo v západných myšlienkach“ (Florovskij, 2015, s. 123).

Práve petrovské obdobie býva najčastejšie vnímané ako *proto*, t. j. vstupná, počiatková éra ruského osvietenstva. Pohľad na zblížovanie Rusi so západným myslením, a to nie len filozofickým, v tejto fáze, v dobe Petra I., zdôrazňuje nemecké vplyvy; prejavuje sa to aj v používaní výrazu Nemeč v uvedenom období. Išlo o výraz, ktorý sa udomácnil ako synonymum pre cudzinca – imigranta, nezávisle na pôvode

³ Ide o alúziu výrazu *legálny marxizmus*. Ten je viac udomácnенý a Ostrowski ho využíva ako motív, ktorý „zainteresovaným“ čitateľom môže veľa napovedať, no pre iných si vyžaduje dovysvetlenie. Za predstaviteľov legálneho marxizmu sú považovaní P. B. Struve, N. A. Berďajev či S. N. Bulgakov. Pod legálnym marxizmom môžeme rozumieť názorovo nejednotný, no silný prúd prokapitalisticky orientovaného socialistického myslenia, ktorý bol spojený s rozvojom ruského kapitalizmu. Mal k dispozícii vlastné legálne vydávané časopisy a jeho predstavitelia pôsobili na univerzitných katedrách. Bol pre neho príznačný objektivizmus a snaha potláčať individualisticky chápanú morálku. V Ostrowského podaní má použitie výrazu legálny funkčný rozmer aj v tom zmysle, že svoju prácu realizuje v nadväznosti práve na tvorbu N. K. Berďajeva, teda na odkaz jedného z predstaviteľov legálneho marxizmu v Rusku.

⁴ Smuta, Období zmätkov (tiež Vláda samozvancov, rus. Смутное время) je obdobím v ruských dejinách medzi rokmi 1598 až 1613. Predstavuje prelomovú, „kritickú“ epochu, t. j. označuje hlbokú vnútornú a vonkajšiu politickú krízu moskovského štátu. V podstate znamenala dlhoročnú občiansku vojnu s častými zmenami vládcov, nelegitímnych následníkov trónu po vymretí dynastie Rurikovcov a nástupe Romanovcov na ruský trón.

tohto človeka. Bolo možné stretnúť sa s nasledujúcimi označeniami: „Nemci škótskej zeme, Nemci francúzskej zeme, Nemci švédskej zeme“ (Kiseľeva – Čumakova, 2009, s. 26). Vidíme teda, že v ruskom osvietenstve pôsobili aj vplyvy škótske, francúzske a švédske. Nemecské vplyvy boli zamerané na praktické, hlavne vojenské záležitosti. Proces spájania sa s potrebami praxe za vlády Petra I. má svoj vplyv aj na povahu interakcií medzi Ruskom a západným myslením. Prejavuje sa to existenciou tzv. inšpiračného fenoménu, ktorý autorky nazývajú „militárnym intelektualizmom“⁵ (Kiseľeva – Čumakova, 2009, s. 26). Išlo o využívanie skúseností a rád cudzincov, najímaných dokonca z radov vojnových zajatcov a majúcich skúsenosti s vojenstvom. Vyššie použitý výraz zdôrazňuje viac povahu preferovaných poznatkov než príslušnosť týchto cudzincov. Táto poznámka je z nášho pohľadu zásadná, lebo v ruskom prostredí vojenský element tvorí dlhodobu osobitú odbornú-filozofické prostredie či zázemie.

Pozíciu, ktorá kladie dôraz na praktický rozmer osvietenstva uvedeného obdobia – na využitie osvietenského myslenia, hlavne nemeckej proveniencie, na také účely ako je tvorba silnej armády a efektívne administratívne spravované štátu – zastáva aj Ostrowski (2016).

Z pohľadu intelektuálnych dejín je potrebné priblížiť vplyvy inej, poľskej proveniencie: „Poľsko, krajina, s ktorou sa Rusko nachádzalo dlhé obdobie vo vojnovom stave, sa stalo prvým šíriteľom západného vplyvu a zdrojom nového poznania“ (Kiseľeva – Čumakova, 2009, s. 27). Boli to preklady diel poľských autorov – básnické, etické, filozofické, ale aj historické či teologické rozpravy, prostredníctvom ktorých sa ruské myslenie oboznamovalo s tým západným. Autorky pritom zdôrazňujú, že „časť z nich bola prepracovaním starších stredovekých diel pôvodne písaných po latinsky“ (Kiseľeva – Čumakova, 2009, s. 27). V podobe akéhosi intelektuálneho átria či foajé vystupovali územia Bielej Rusi a Malo Rusi (Ukrajiny). Prechod cez túto pomyselnú bránu stelesňovalo Kyjevsko-Mohyljanské kolégium,⁶ ktoré malo silné intelektuálne väzby na druhú najstaršiu zaalpskú univerzitu – univerzitu v Krakove.

⁵ Rus. *милитарный интеллектуализм*.

⁶ Je známejšie ako akadémia. Štatút akadémie mu (jej) udelil až Peter I. začiatkom 18. storočia.

V tejto súvislosti možno spomenúť aj nezastupiteľné miesto Ordo Sancti Basilii Magni⁷ pri šírení západných myšlienok.

Ruské historičky filozofie pri hodnotení doby Petra I. v kontexte formovania ruského myslenia v interakcii s myslením západnej proveniencie zdôrazňujú nezastupiteľný význam prekladateľskej činnosti do ruského jazyka: „V porovnaní s predchádzajúcimi storočiami sa vďaka prekladom rozšíril okruh knižných zdrojov. Objavil sa nový typ vzdelanca, ktorý sa začal orientovať na široký intelektuálny kontext súdobej európskej barokovej duchovnej kultúry“ (Kiseľeva – Čumakova, 2009, s. 39).

Dominuje však dôraz na exploatáciu osvietenského myslenia ako praktickú nevyhnutnosť doby Petra I. Približuje ho aj ďalší zo súčasných historikov ruskej filozofie V. N. Ponomarev: „Rusko potrebovalo človeka reagujúceho na potreby doby, človeka schopného nielen postihnúť celý svet plný protirečení, no zároveň sformulovať vedecký filozofický systém, ktorý by zohľadňoval osobitosti národných dejín, jazyka, povedomia spoločnosti a kultúry. V situácii vzájomného zápolenia názorov a ideí, ktorá bola tak príznačná pre XVIII. storočie, mal byť schopný obhájiť svoje presvedčenie, svoju pravdu“ (2013, s. 159). Stelesnením tohto ideálneho archetypu nového Ruska mal byť M. V. Lomonosov, o ktorom sa ešte zmienieme. Umožňuje nám to uprieť pohľad na druhú dominantnú rovinu chápania vstupnej fázy ruského osvietenstva – posúdiť reformnú činnosť Petra I. Je to činnosť *vizionára v štáte*, ktorá býva hodnotená ako tá najzásadnejšia v dejinách Ruska. „Peter neurobil len reformu krajiny, on menil spôsob vnímania sveta v Rusku a Ruska vo svete,“ hovorí T. B. Artemjevová (2009, s. 41), pričom jeho činnosť nazýva „ontologickými reformami“ (2009, s. 41).

Ako sme uviedli v predchádzajúcej časti štúdie, Masaryk vo svojej periodizácii spája práve zlom novovekých ruských dejín s Petrom I. Zdôrazňuje význam reforiem Petra I., ktoré sú „vo filozofických úvahách o Rusku dôležitou, hlavnou súčasťou“ (Masaryk, 1995, s. 48) a na inom mieste dodáva: „V skutočnosti bola jeho reforma revolúciou, ktorej prebúdajúce sa storočie osvietenské a humanitné diktovalo program“ (Masaryk, 1995, s. 50). Masaryk taktiež zdôrazňuje význam cirkevnej reformy:

⁷ Rád svätého Bazila Veľkého.

„Najplnšie vyjadrenie dosiahol Petrov absolutizmus v reformách cirkevnej správy“⁸ (Masaryk, 1995, s. 53). Tu je zaujímavé Masarykovo hodnotenie podnetov tejto reformy: „In concreto boli to vplyvy protestantské“ (Masaryk, 1995, s. 53). Poukazuje na to, že bol to práve Feofan Prokopovič, kto razil túto protestantskú líniu, pričom oponoval mu Javorskij; „ten reprezentoval katolícky smer konzervatívnych teológov a cirkevných politikov“ (Masaryk, 1995, s. 54). Ide o názory, ktoré iní historici ruskej filozofie v súvislosti s cirkevno-politickou reformou Petra I. neuvádzajú. Navyše, poznámky Masaryka prečnievajú nad ostatnými⁹ teoretikmi aj tým, že akcentujú práve filozofický rozmer.

Podobne ako u Masaryka, aj v dejinno-filozofickom diele Zeňkovského sa stretávame s tvrdením, ktoré zdôrazňuje sekulárny rozmer politiky cára: „S nástupom Petra I. sa začala formovať nová inteligencia, ktorá sa vo všetkom riadila svetskými záujmami a ideami, hlásala namiesto ideálu Svätej Rusi ideál Veľkej Rusi“ (Zeňkovskij, 1991, s. 91).¹⁰ Práve v zdôraznení prechodu od *svätosti* k *veľkosti* Rusi sa širšie otvára reformná činnosť imperátora, na čele ktorej a zároveň v jej fundamentoch stojí cirkevná reforma. Ako podotýka Florovskij: „Novosť Petrovej reformy nebola v západníctve, ale v sekularizácii“ (Florovskij, 2015, s. 123).

⁸ Masaryk zvyrazňuje nekompromisnosť cirkevnej reformy Petra I., snáď aj preto uvádza doslovný text prísahy členov Najsvätejšieho synodu: „Vyznávam a prisahám, že najvyšším sudcom tohto duchovného kolégia je sám panovník všetkých Rusov“ (cit. podľa Masaryk, 1995, s. 54). Približuje slová Petra I., ktoré predniesol udierajúc sa do hrude pred duchovnými hodnosťami „Tu je váš patriarcha“ (cit. podľa Masaryk, 1995, s. 54). Postavenie patriarchu rovná sa ruského monarchu umocňovali aj slová Feofana Prokopoviča, ktorý „nazval svojho cisárskeho ochrancu *pomazaným*, gréckym slovom *christos*“ (Masaryk, 1995, s. 54).

⁹ Mohli by sme uviesť aj nasledovné vymedzenie ambícií petrovskej doby: „Snaha cirkvi o vytvorenie vlastných ruských škôl a akadémií, snaha rozvíjať a ovládať duchovné poznanie z jednej strany; snaha získať praktických, schopných a znalých staviteľov, lodiarov, delostrelcov atď. zo strany svetskej moci – to sú hlavné záujmy danej doby“ (Kiseľeva – Čumakova, 2009, s. 27).

¹⁰ Je možné spomenúť, že priam identickú formuláciu nachádzame aj v inom súčasnom diele (Nižnikov – Grebešev, 2016, s. 66).

V predchádzajúcej časti štúdie sme zdôraznili, že Florovského optika je jasne a zároveň pomerne úzko profilovaná. No aj v takomto pohľade sa práve rozmer sekulárnosti a význam cirkevnej reformy javí ako kľúčový. O dopade tohto Petrovho pôsobenia na formovanie ruského myslenia píše: „Prebieha akási polarizácia duchovného života v Rusku. Ruská duša sa rozdeľuje a je napínaná medzi dvoma stredobodmi sveta: cirkevným a svetským. Reforma predstavovala zlom a určité napätie v duchovných hĺbinách“ (Florovskij, 2015, s. 123). Je možné doplniť, že Florovským je daný zlom vnímaný ako zlom negatívny a úpadkový. Zároveň musíme doložiť, že hľadanie informačných východísk len prostredníctvom diela uvedeného autora by mohlo skresľovať náš pohľad na sledovanú tému. Komplexnejší pohľad na reformnú činnosť Petra I. a na postavenie cirkevnej reformy nachádzame v nasledujúcom vyjadrení: „Reformy Petra I. boli v oblasti jazyka, kalendára, životných, stavebných a vojnových inovácií a tiež formovania vzdelávacieho systému a tvorby prvej akademickej inštitúcie. Bez cirkevnej reformy Petra I. a Feofana Prokopoviča by v tradicionalistickom štáte bolo možné len ťažko zrealizovať taký zásadný intelektuálny prelom“ (Kiseľeva – Čumakova, 2009, s. 27). Ako nami citované autorky zdôrazňujú, význam cirkevnej reformy bol predovšetkým v prelomení morálno-hodnotovej bariéry vtedajšieho, takmer stredoveko-patriarchálneho sveta v myslení a prijímaní sveta inak, než byť zakorenený v pravoslávnom konzervativizme. Na to poukazuje aj A. V. Malinov (2012). V podobnom duchu píše aj S. A. Nižnikov s I. V. Grebeševom (Nižnikov – Grebešev, 2016).

„Pre dobu vlády Petra I. je typické, že ideologické programy boli vydávané v podobe zákonov“ (Florovskij, 2015, s. 125). Uvedená poznámka je Florovským formulovaná ako priama reakcia na *Duchovný reglement*.¹¹ Môžeme to vnímať ako jednu z poznámok Florovského, ktorá dotvára osvietenský ráz doby, resp. jej kontext a problémy. S obdobnými úsudkami sa môžeme stretnúť aj u Artemjevovej (2009) či Miljukova, ktorý dáva tejto tendencii pomenovanie „legislománia“ (1910, s. 490).

Imperátor Peter I., jeho pôsobenie a vplyv v rôznych oblastiach ruského života je predme-

¹¹ Rus. *Духовный Регламент*.

tom častých odborných i laickejších diskusií. Radi by sme vysvetlili ich dosah na filozofické myslenie tých čias.

Pri hodnotení vplyvu reforiem Petra I. na formovanie „ducha“ Ruska je možné konfrontovať sa s dvoma pozíciami, ktoré prezentujú dvaja klasici štúdia dejín ruskej filozofie – Andrzej Walicki a Frederic Copleston. Nazdáva-me sa, že práve uvedení historici filozofie ponúkajú hlbší pohľad na zmienený problém.

Prvá z pozícií je pregnantne vyjadrená Fredericom Coplestonom: „Peter I. s určitou nebol filozof“ (2009, s. 21). Je zrejmé, že uvedená pozícia nemusí ešte vypovedať o povahe jeho vplyvu, no ilustruje jednoznačnosť pozície vyprofilovanej F. Coplestonom vo vzťahu k prednesenej otázke. Výraznejšiu výpovednú hodnotu majú však nasledovné myšlienky Coplestona: „Zaujímalo ho predovšetkým to, aby mladým Rusom vytvoril možnosť získať vedecké a technické poznatky a taktiež náležite pripraviť vzdelaných úradníkov pre prácu v štátnej službe. No jeho otvorenie sa na Západ rozhodne znamenalo, že západné filozofické myšlienky, spoločenské a politické idey začnú nakoniec pôsobiť na uvažovanie vzdelanej vrstvy spoločnosti“ (2009, s. 21). Copleston teda prienik filozofických myšlienok s každodennou, nefilozofickou realitou vníma ako sekundárny a rozhodne nepriamy produkt štátnickej činnosti Petra I. vedúcej k formovaniu silného impéria.

Aj pre Andrzeja Walického sa stáva otáznym to, do akej miery bola snaha podnecovať filozofické myslenie priamym zámerom Petra I. Pri spracovaní danej problematiky Walicki zdôrazňuje: „V rozhovore s patriarchom Adrianom (v roku 1700) o nevyhnutnosti zmien v moskovskej Akadémii Slovano-Grécko-Latinskej úplne obišiel otázky náboženské. Navrhoval úplne eliminovať zo školského programu teológiu i filozofiu a nahradiť ich výučbou praktických náuk: medicínou, stavebníctvom...“ (Walicki, 2005, s. 25). Svoje úvahy teda opiera o to, že Petrom I. iniciovaná transformácia starej cárskej Rusi na impérium sa týkala predovšetkým utilitárne vnímanej modernizácie krajiny, jej hospodárstva a armády. Týmto spôsobom sa názory Walického čiastočne podobajú pozíciám Coplestona. Je potrebné však dodať, že na strane druhej Walicki uvažuje o tom, že „Peter I. bol prvým ruským cárom, ktorý sám seba považoval za sluhu štátu, za

cieľ svojej činnosti považoval všeobecné blaho“ (Walicki, 2005, s. 30). Vo svojom videní vtedajšieho ruského sveta vychádza aj z toho, že blízkymi spolupracovníkmi či radcami Petra I. boli takí myslitelia ako Feofan Prokopovič (1681 – 1736), absolvent Kyjevskej akadémie, či tiež historik Vasilij N. Tatiščev (1686 – 1750), ktorým osvietenské myšlienky neboli neznáme. Na spoluprácu Petra I. s Prokopovičom, rovnako ako na motív služby Rusku, poukazuje aj Florovskij pri popise dopadov reformných snáh Petra I. na Rusko, snáh, ktoré nadobudli ráz „policajného štátu. Hlavným zámerom je vytvoriť a do regúl usporiadať život celého štátu, národa a každého jednotlivca v jeho vlastný prospech, v prospech všeobecný a všeobecné blaho“ (Florovskij, 2015, s. 124).

Walicki zároveň dodáva, že Peter I. svojím legendárnym otvorením dverí či okna smerom na Západ nepochybne vytvoril priestor na formovanie osvieteneckého myslenia v Rusku, a to minimálne tým, že do Ruska začali prichádzať myšlienky a práce osvieteneckých mysliteľov, ktoré tu nachádzali (našli) svojich čitateľov a pozorných recipientov.

Dovolíme si tvrdiť, že z oboch pozícií je badateľný príklon k neprogramovému prístupu rozvoja filozofického myslenia v Rusku Petrom I., čo v oboch pozíciách neneguje zásadnosť tohto obdobia pre formovanie vstupných rámcov, atmosféry a celkového ducha formovania osvieteneckého myslenia. Walicki – na rozdiel od Coplestona – nie je taký kategorický pri hodnotení filozofickej (ne)vzdelanosti samotného Petra I. Práve takéto uvažovanie možno vnímať ako umiernenější prístup; v postojoch Petra I. umožňuje hľadať osvieteneckého ducha v procese premien vtedajšieho štátu. Na tomto mieste by bolo možné „prizvať“ do diskusie aj Masaryka. V „polemike“ s Walickým a Coplestonom o filozofickej fundovanosti alebo len a výlučne praktickej orientácii Petra I. by Masaryk súhlasil s istou mierou filozofickej vzdelanosti, filozofickou „náturou“ imperátora. To sa prejavuje aj v hodnotení dvoch ciest Petra I. na Západ: „Peter sám všetkým dával dobrý príklad, šiel do Európy (prvá cesta 1697) učiť sa ako obyčajný robotník (...). Druhá cesta, devätnásť rokov po prvej, bola viac venovaná vede a umeniu. Vtedy napr. pojal plán založiť akadémiu“ (Masaryk, 1995, s. 49). Ako zdôrazňuje, formovanie Ruska pod-

Ľa západného vzoru bolo vedené ruka v ruke s vnútornou kultiváciou samotného Petra I.

Konkludujúc poznámky k tejto fáze možno súhlasiť s A. Ostrowským v tom, že výraznou črtou tohto obdobia je šírenie „osvietenstva“ a implementácie osvietenských ideí „zhora“. Presadzovať a šíriť osvietenské idey „zhora“, prostredníctvom cárskych reglementov, stalo sa jedným z rozmerov politiky Petra I., no je vlastný aj nasledujúcej – katarínskej ére.

Určujúca je tu osobnosť samotnej panovníčky. Katarína II „zaviedla novú kvalitu kontrolovaného vplyvu slobodného filozofického myslenia“ (Ostrowski, 2016, s. 79). Jej postoj k myšlienkam osvietenstva nazýva Ostrowski ako „deklaratívny“ (Ostrowski, 2016, s. 80). Katarína II. sa hlásila k myšlienkam osvietenstva, považovala Montesquieho *Ducha zákonov* za svoju modlitebnú knihu, no „nikdy nerezignovala na absolutistickú moc a imperiálne aspirácie. Podriaďovala tomuto cieľu všetky plány a aktivity, čo bolo bezpochyby v rozpore s fundamentálnymi osvietenskými ideami“ (Ostrowski, 2016, s. 80). Na strane druhej to zaujímavovo koloruje katarínsky ráz ruského osvietenstva a akúsi jeho novú kvalitu.

K istej miere kvalitatívnej odlišnosti doby Petra I. a Kataríny II., teda ranej fázy a fázy, ktorej by mohol prináležať názov, vrcholná, prispieva aj Miljukov píšuc: „Súčasníci pochopili, že katarínska epocha nebola len pokračovaním tej petrovskej, ale tvorila voči nej aj ostrý kontrast“ (1910, s. 390 – 391). A súc poplatný jazykovému naratívu doby dodáva: „Peter dal Rusku telo a Katarína doň vdýchla dušu“ (1910, s. 391); čo si presnejšie predstaví pod týmto vdýchnutím duše a tiež ako vnímať to, čo Ostrowski nazýva deklarativným bude predmetom ďalšieho obsahu štúdie.

Obdobie najvýraznejšieho rozvoja osvietenského myslenia sa bez zásadnejších názorových rozporov zvykne spájať s obdobím vlády Kataríny II. medzi rokmi 1762 – 1774, resp. až rokom 1789.¹²

Spomenuli sme, že obdobie Petra I. je výrazne poznačené nemeckým osvietenstvom. Pre katarínske obdobie je príznačný francúzsky vplyv, no možno spoločne s Masarykom konštatovať, že „nebol jej neznámy Locke“ (Masaryk, 1995, s. 58).

Ide o obdobie, kedy sa sama otvorene hlási k myšlienkam osvietenstva ťažiskovo francúzskej proveniencie: „Snažila sa urobiť z francúzskej osvieteneckej filozofie nástroj vlastnej politiky, vnútornej i zahraničnej“ (Walicki, 2005, s. 37 – 38). Považovala sa za žiačku francúzskeho osvietenstva a mimoriadne za žiačku Montesquieho. Vysoko hodnotila jeho *Duch zákonov*. Jeho dielo považovala za svoju „modlitebnú knihu“ (Walicki, 2005, s. 39). Viedla intenzívnu korešpondenciu s Diderotom a Voltairom. Diderot dokonca v roku 1773 využil jej pozvanie a strávil v intenzívnom kontakte s imperátorkou päť mesiacov v Petrohrade.¹³ Tento pobyt mal ale na Diderota opačný vplyv, než Katarína II. očakávala. Diderot bol z Petrohradu sklúčený.

Je to obdobie, kedy sa Katarína II. snaží nadviazať kontakt aj s Rousseauom, no ten ponuky na podporu jeho tvorivých aktivít odmietal. Ako spomína Walicki (2005), akoby sa bál zneužitia autority svojho mena inou autoritou – Katarínou II., autoritou, ktorej povahou a monarchistickým pôvodom pohrdal.

O rozhodujúcom vplyve Kataríny II. pri formovaní osvieteneckého myslenia v Rusku vypovedá aj ďalšia poznámka Walického: „Je možné dokonca povedať, že jej úloha bola v istom zmysle centrálna – nie kvôli jej ‚filozofii‘, ale preto, že všetci významnejší ruskí myslitelia, ktorí boli jej súčasníkmi, snažili sa vyjadriť k jej koncepcii, viedli s ňou skrytú alebo priamu polemiku“ (2005, s. 38). Katarína II. je teda vnímaná ako vplyvná, ba priam určujúca intelektuálna a filozofická autorita doby, ktorá sa sama snaží myšlienky osvietenstva problematizovať, no zároveň aj realizovať a v istom zmysle aktualizovať vo vzťahu k vtedajším pomeroch Ruska. O postavení Kataríny II. ako arbitra v otázkach filozofických i spoločenských sa budeme môcť ešte presvedčiť.

Za dôležité na tomto mieste považujeme zdôrazniť, že Katarína II. predstavuje pre formovanie osvietenstva nielen autoritu, ale zásadný zlom. Jej pôsobenie možno vnímať ako nezastupiteľné pre všetky tri obdobia formovania osvietenstva v ruskom prostredí. V jej dobe, nazvanou katarínska, tak dochádza k rozmachu osvietenských ideí, ako aj k ich re-

¹² Katarína II. vládla v rokoch 1762 – 1796.

¹³ Organizátorom cesty Didetota bol ruský veľvyslanec vo Francúzsku a blízky priateľ Helvécia D. A. Golicyn (Zeňkovskij, 1991).

vízii po povstaní Jemeliana Pugačova, ako aj k absolútnej reakcii po roku 1789.

Katarínska doba ako „intelektuálny barometer“ indikuje osud tvorivého odkazu A. N. Radiščeva, presnejšie jeho najpopulárnejšieho diela – *Cestovania z Petrohradu do Moskvy* (2010). Katarína II. už počas svojej moskovskej korunovácie (1762) vydala nariadenie, ktoré zriadilo tzv. pážací zbor; ten mal štyridsať členov (Komorovský, 2010). Jeho súčasťou bol aj Radiščev. Bol tiež medzi tými pážatami, ktoré v roku 1766 Katarína II. vyslala na zahraničné štúdiá, presnejšie do Lipska. Tu mali získať predovšetkým právnické vzdelanie.

Pre Radiščeva je tu dôležitým momentom knižný dar od akéhosi ruského cestujúceho. Týmto darom bola kniha Helvetia *O duchu*. Komorovský (2010) považuje lektúru tejto práce za kľúčový moment vo formovaní Radiščevovho slobodného myslenia. Zároveň predstavovala úvod k štúdiu takých osvieteneckých filozofov ako Rousseau a Diderot.

V roku 1771 sa Radiščev vracia do vlasti. Prichádza do atmosféry najliberálnejšej „náladu“ Kataríny II. Prichádza do prostredia presýteného *Duchom zákonov* Montesquieua. Zároveň citlivo vníma realitu každodenného života v krajine, ktorá bola v príkrom rozpore s tým, čo sa snažila Katarína II. prezentovať Diderotovi a iným.

Radiščeva možno vnímať ako produkt katarínskej doby hlavne preto, že súc opojený osvietenkými myšlienkami nepritakáva iba výsostne populárnym, resp. procárskym, prorežimným názorom a nedeclaruje iba to, čo sa páči oficiálnej moci. Radiščev zastáva „post“, pozíciu emancipovaného, mysliaceho človeka so zámerom niečo zmeniť, prispieť k rozvoju a prospechu svojej krajiny i doby. Oslovuje ho možnosť konať, meniť a tiež pocit zodpovednosti za iných. Evidentný rozpor, ktorý sa snúbi so záujmom o osudy Ruska, privádza Radiščeva na osemnásťročnú cestu tvorby jeho najvplyvnejšieho diela. Je písané ako cestopis plný prvkov imaginácie v rôznych prevedeniach, ktoré Radiščeva stretávajú počas jeho cesty medzi *dvoma stolicami* Ruska. Žánrovo, ako to zdôrazňuje Komorovský (2010), Radiščeva oslovilo dielo *Dejiny oboch Indíí* T. G. Raynala.¹⁴ Iného názoru je T. G. Masaryk, ktorý

konštatuje, že „vonkajšiu formu si Radiščev zapožičal od Sterna“ (Masaryk, 1995, s. 63), pričom neuvádza, o ktorú prácu ide; v menom registri sa dozvedáme že ide o Laurencu Sterna.¹⁵ Podľa nášho názoru má Masaryk na mysli Sternovo dielo *Sentimentálna cesta po Francúzsku a Talianku*.¹⁶

Radiščev tvorí aj počas veľkého spoločenského otrasu za vlády imperátorky, povstania vedeného Jemelianom Pugačovom v rokoch 1773 – 1774. Po tomto období dochádza u Kataríny II. k momentu prehodnocovania myšlienok a zámerov osvietenstva. V roku 1789, po Veľkej francúzskej revolúcii, dovtedajšie pochybnosti Kataríny II. smerujú k reakcionárstvu v jeho radikálnejších podobách. V rovnakom roku Radiščev píše posledné riadky svojho *Cestovania*.

22. júla 1789 dostal Radiščev od Nikitu Rylejeva, policajného náčelníka a predsedu cenzúrneho zboru v Petrohrade povolenie na vydanie svojej knihy, *Cestovania*.

Radiščev si zabezpečil tlačiarenský stroj a vytvoril si tlačiareň vo svojom dome, kde s tlačou začal v januári roku 1790. Vytlačilo sa, ako uvádza Komorovský (2010), približne 650 exemplárov. K čitateľom sa dostalo len niekoľko 32 – 70 exemplárov. Dodnes je zachovaných 17 exemplárov prvého vydania.

Vydavateľská činnosť Radiščeva a reakcia Kataríny II. vedú k jeho zatknutiu, internovaniu do Petropavlovskej pevnosti, k rozsudku hrdelného trestu, ktorý bol pozmenený na desaťročné vyhnanstvo na Sibíri. Reakcionárstvo Kataríny II. Zeňkovskij ilustruje slovami: „Po Francúzskej revolúcii Katarína II. rozhodla skonfiškovať všetky knihy Voltaira v obchodoch. Busta Voltaira, ktorá sa nachádzala v paláci, bola odložená do pivnice“ (1991, s. 87).

Reakčný postoj Kataríny II. nám dáva možnosť preklenúť sa do záverečného obdobia formovania osvietenstva v Rusku, ktoré je možné nazvať postosvietenstvom. Je spájané s vládou vnuka Kataríny II. – Alexandrom I. Za zmienku stojí názor Masaryka, ktorý v „reakčnej“ línii postosvietenstva spomína aj Pavla I., ako predchodcu Alexandra I., pričom význam

¹⁴ Fr. *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes* (1770).

¹⁵ Masaryk uvádza jeho krtsné meno v podobe Lawrence (Masaryk, 1995, s. 393).

¹⁶ Angl. *A Sentimental Journey Through France and Italy* (1768). Vďaka Františkovi Marekovi existuje toto dielo aj v preklade do českého jazyka (Sterne, 1958).

a postavenie uvedeného monarchu približuje len tento historik ruského filozofického myslenia.

A tak záverečné obdobie, ktorému možno dať prívlastok postosvietenskej či reakčnej, je z pohľadu dejín filozofického myslenia interesantné aj tým, že vláda Alexandra I. je takým spoločensko-politickým pozadím, ktoré otvára priestor dvom odlišným charakteristikám jeho doby z protichodných ideových pozícií – Florovského a Masaryka.

„Epocha cárovny Kataríny sa javí ako dosť primitívna v porovnaní s touto triumfujúcou tvárou cára Alexandra I.“ (Florovskij, 2015, s. 176). Florovskij nekladie dôraz na triumfálnosť spojenú s historickým faktom, že to bol práve Alexander I., kto vtiahol do Paríža a ktorého kozácka jazda napájala kone vo fontánach záhrad vo Versailles. Píše: „Alexander nemiloval moc a nehľadal ju. Avšak sám seba vnímal ako nositeľa svätej myšlienky a s istotou priazňou sa z toho radoval“ (Florovskij, 2015, s. 180). Alexander I. prekonáva Katarínu svojim vzdelaním a vznešenosťou ducha, čo demonštroval aj týmto intelektuálnym darom: „V roku 1812 zostavil Alexander pre svoju milovanú sestru Katarínu Pavlovnu veľmi prestížny text *O mystickej literatúre*.¹⁷ Opakuje tu alebo skôr tlmočí cudzie rady a cudzí program. Na prvý pohľad je badateľné, že on sám si už všetko osvojil, bol vtiahnutý do tohto štýlu, zvykol si naň, jeho osobný vkus a zaujatosť sú už úplne sformované“ (Florovskij, 2015, s. 179). V svetle duchovných hodnôt, teda optiky Florovského je Alexander I. skutočným *osvietencom na tróne*, to jemu, nie Kataríne by mal po práve prináležať tento čestný titul.

Masaryk upriamuje pozornosť skoro výlučne na konštitucionalistické dobové úvahy a hlavne na konceptualizácie Karamzina, Sperského. Predmetom úvah politicko-ideologickej povahy sa tu stáva Svätá aliancia, postavenie barónky Krüderovej a Fotija (Photija) Spasského za čias Alexandra I., vrátane vplyvu oboch na monarchu. Z týchto východísk ponúka diametrálne odlišný pohľad na intelektuálne „zdatnosti“ a hodnotu výchovy Alexandra I. a jeho brata. Výchovu, ktorá im je sprostredkovaná stúpencom republikánskych ideí Laharpom hodnotí nasledovne: „Táto výchova oboch bratov bola vedená úplne

v duchu dobovej dvornej polovzdelanosti – bola povrchná a nedôsledná, princovia boli vychovávaní nielen Laharpom, ale aj spoločnosťou, v ktorej žili“ (Masaryk, 1995, s. 68). Rovnakú hodnotu ako úrovni vzdelania prisudzuje aj výsledkom politiky realizovanej Alexandrom I.

Obdobie záverečné, obdobie, ktoré zosobňuje Alexander I., rodí aj dva, resp. tri osobité fenomény, ktoré predznačili intelektuálnu i širšiu spoločensko-kultúrnu tvárnosť doby.

Ako prvý, resp. prvý a druhý uvedieme krúžok, presnejšie krúžky.¹⁸ M. A. Maslin v jednej zo svojich prác píše o *fenoméne krúžku* ako o symptomatickom prostredí formovania ruského filozofického myslenia, ktorý sa začína konštituovať v dobe Alexandra I. a „hmatateľnejšie“ dáva o sebe vedieť vlády Mikuláša I. O podmienkach formovania a povahe činnosti krúžkov hovorí: „Pre realizáciu zámeru venovať sa živej spoločenskej činnosti, ktorú si osvojilo ruské filozofické myslenie danej doby boli rámce oficiálnej filozofickej učnosti príliš tesné. Krúžok rovnako zmyšľajúcich ľudí sa stal najadekvátnejšou formou *filozofickej organizácie*“ (Maslin, 1990, s. 23). Jedným z nich je krúžok či spoločenstvo Ľubomudrov¹⁹ a druhým krúžok Stankieviča. Sú si blízke nielen „organizačne“, lež sú im blízke i myšlienkové východiská. Líšili sa hlavne osobnosťami svojich predstaviteľov.

Spoločenstvo Ľubomudrov bolo osnované v Moskve v roku 1823. Na čele spolku stáli „archívni mládenci“²⁰ (Zeňkovskij, 1991, s. 119), dvadsaťročný V. F. Odojevskij a jeho sekretárom bol osemnásťročný D. V. Venevetinov: „Členovia krúžku sa nazývali *ľubomudrami*, aby vyjadrili odlišnosť svojich názorov od francúzskej filozofie XVIII. storočia. V Európe ju vystriedala nemecká filozofia, ktorú študovali ako výrazný stimul filozofického prebudenia Ruska“ (Nižnikov – Grebešev, 2016, s. 86). Pre úplnosť možno dodať, že mimoriadny ohlas mala tvorba Schellinga. Patrili tu aj Alexander Ivanovič Košelev, Stepan Petrovič Ševirev či Michail Petrovič Pogodin.

¹⁸ Rus. кружок.

¹⁹ Rus. общество любомудров.

²⁰ Архивными юношами boli nazvaní preto, že Odojevskij (Владимир Федорович Одоевский) i Venevetinov (Дмитрий Владимирович Вeneветинов) sa spolu stretli počas služby v archíve Ministerstva zahraničných vecí.

¹⁷ Rus. *О мистической литературе*

Na „nemeckom“ základe bol vytvorený aj krúžok Stankieviča.²¹ Jeho zakladateľ sa síce dožil len 27 rokov, no „priateľské stretnutia v byte Stankieviča boli laboratóriom myslenia začínajúceho sa XIX. storočia, mali kolosálny vnútorný vplyv na všetkých, ktorí sa ich zúčastnili“ (Nižnikov – Grebešev, 2016, s. 87). Spomedzi „všetkých“ by sme mohli spomenúť A. I. Gercena, V. G. Belinského či N. A. Dobroľubova.

Druhým z osobitých intelektuálnych fenoménov alexandrovskej doby je hnutie dekabristov. Toto revolučné hnutie žiadalo to, čo prinášalo emancipované osvietenké myslenie: „Dekabristi boli v zásade účastníkmi Vlasteneckej vojny 1812 roku a dúfali v obnovu Ruska: v oslobodenie roľníkov, reformáciu monarchie, ústavné slobody atď. Úspechy francúzskeho občianstva a nemeckej filozofie ich viedli k prehodnoteniu života v Rusku“ (Nižnikov – Grebešev, 2016, s. 84). Svoj postoj vyjadrili povstaním zo 14., resp. 26. decembra 1825. Bolo násilne potlačené a jeho osnovatelia exemplárne potrestaní. O hnutí dekabristov zároveň môžeme hovoriť ako o jednom z medzníkov, ktorým sa z pohľadu dejín ruského filozofického myslenia zvykne doba osvietená uzatvárať. V podobe dopĺňujúcej informácie tu považujeme za potrebné uviesť, že na hnutie dekabristov v zmysle filozoficko-ideologickom nereflektuje vo svojej práci Zeňkovskij.

V pozícii ďalšieho medzníka, ktorý je úzko prepojený s osudom dekabristov a je akceptovaný viacerými historikmi filozofie, sa nachádza Mikuláš I., resp. jeho nástup na trón (1825). Ním akoby nastáva nová doba. Ako podotýka Masaryk, Mikuláš I. bol z *iného cesty*: „Mikuláš bol vychovávaný surovým generálom Lamsdorffom, ku ktorého hlavným výchovným prostriedkom patrili telesné tresty; živší záujem mal princ len o vojsko. Prísna subordinácia, absolútna poslušnosť, to bol systém Mikulášov“ (Masaryk, 1995, s. 82). Znamená to, že „reakcia sa stáva premysleným policajným systémom, cár sám sa stáva najvyšším policajným dozorcom“ (Masaryk, 1995, s. 83). Najzreteľnejšie trend „úteku“ Ruska a cára samotného do policajnej represie dokumentuje práca jeho legendárneho Tretieho oddelenia osobnej kancelárie Jeho Veličenstva pod vedením generála Benkendorfa.

Filozofické myslenie v rôznych prostrediach. K ďalšej možnej optike nazerania na osvietenstvo v ruskom kontexte

Činnosť krúžku Ľubomudrov a Stankievičovho krúžku stávajú sa pre nás východiskom ďalšej časti štúdie, t. j. sústreďíme sa na systematické uchopenie prostredí, ktoré na pôde ruskej prispeli k rozvoju osvietenského myslenia. Uvedené krúžky ako dve intelektuálne formácie umožňujú poukázať aj na jednu zvláštnosť v kontexte vybraných prostredí – vymykajú sa subsumovaniu do jednej vytyčenej dejinno-filozofickej fázy. To súčasne neznamená, žeby nevykazovali známky formovania či vlastnej transformácie v určitom časovom úseku. Zároveň budeme mať možnosť konfrontovať ich s tými, ktoré sa formovali v genéze osvieteného myslenia. Referujeme tak o intelektuálnych formáciách prevažne 18. storočia, ktoré vznikajú v atmosfére, kedy „pod pojmom veda bolo obvykle chápané vzdelanie, erudícia“ (Florovskij, 2015, s. 145).

Oprávnenosť takéhoto systematizujúceho prístupu nachádzame aj u Artemjevovej: „V Rusku epochy osvietenstva máme čo robiť prinajmenšom s troma intelektuálnymi spoločnosťami“ (Artemjeva, 2009, s. 42).

V ich radoch je prvá skupina elity zastúpená pedagogickým korpusom duchovných akadémií počnúc Kyjevsko-Mohyljanským kolégiom a Slovansko-grécko-latinskou akadémiou (1687 – 1814). Artemjevová ju má za klasickú elitu. Jej intelektuálnu prestíž zdôrazňujú aj ďalší autori: „Učitelia a absolventi Kyjevsko-Mohyljanského kolégia vynikali svojou excelentnou erudíciou a znalosťou európskeho myslenia“ (Kiseľeva – Čumakova, 2009, s. 30). V identickom duchu píše aj McConnell (1964), keď zdôrazňuje, že práve Akadémia v Kyjeve bola tou najvplyvnejšou vzdelávacou inštitúciou do vzniku Univerzity v Moskve (1755). Práve s univerzitným prostredím Moskvy je spojená druhá elita.

Druhou, s prívlastkom nová, je elita sekulárneho akademického prostredia. Tá je zastúpená tými, ktorých intelektuálne pôsobenie bolo spojené s univerzitou v Moskve (1755), Petrohradskou akadémiou vied s Akademickou univerzitou²² (1724), či Ruskou akadémiou

²¹ Николай Владимирович Станкевич (1813 – 1840).

²² Pre doplnenie informácií o povahe tejto elity považujeme za potrebné podotknúť aj nasledovné: „Obdobne ako Petrohradská akadémia vied, aj univerzi-

(1783) a Akadémiou umení (1757). O osobitosti ruského prostredia, a to nielen doby osvietenstva, svedčí aj to, že do tohto prostredia sú zaraďované aj dve elitné vojenské školy: Pozemný šľachtický kadetský zbor²³ (1731) a Morský šľachtický kadetský zbor²⁴ (1752). Ako dopĺňa dvojica autorov – Nižnikov s Grebešev (2016) – prvou vzdelávacou inštitúciou, ktorá nadobúdala vysokoškolský ráz bola spomedzi sekulárnych škôl Škola matematických a navigačných vied²⁵ v Moskve založená v roku 1701.

Aj v tomto kontexte hodnotenia osvietenstva sú akcentované úzke odborné väzby so Západom. Na jednej strane to môžeme badať v zložení akadémie v Petrohrade v 18. storočí, kde „pôsobilo z celkového počtu 110 akademikov 67 Nemcov, 7 Švajčiarov, 5 Francúzov, 2 Švédí a po jednom členovi mali zastúpenie Briti a Španieli“ (Artemjeva, 2009, s. 47). Na strane druhej väzby so Západom boli rozvíjané aj štúdiom ruských študentov v zahraničí. Ako príklad možno spomenúť S. E. Desnického alebo aj I. A. Treťjakova, „ktorí boli vyslaní dokončiť svoje štúdium v Británii. V Glasgove navštevovali prednášky Adama Smitha a jeho žiakov“ (Artemjeva, 2009, s. 47).

Hoci Artemjevová zdôrazňuje, že duchovná a sekulárna elita sú odlišné, je badateľné, že akceptuje jednu ich spoločnú črtu: sú pod kontrolou – nielen finančnou a správnu, ale aj ideologickou – štátu.

Ich príbuznosť v kontexte ruskej duchovnosti 18. storočia vystihuje Zeňkovského výraz „školská filozofia“ (Zeňkovskij, 1991, s. 86).²⁶ Artemjevová ponúka úvahu o kladoch štátnej kontroly univerzít a akadémií: „Štátny charakter organizácie vedy mal určité výhody. V mimoriadne krátkom období bolo vytvorené rozsiahle vedecké centrum s observatóriom, fyzikálnym laboratóriom, theatrum anatomicum,

botanicou záhradou, typografiou, knižnicou, chemickým laboratóriom atď.“ (Artemjeva, 2009, s. 44). Druhý pohľad na uvedenú dobovú okolnosť ponúka názor Zeňkovského: „Je potrebné priznať, že ruská spoločnosť v tejto dobe mala väčšie slobody než profesori!“ (1991, s. 118). Toto hodnotiace stanovisko Zeňkovského nám poslúži ako prechod k analýze tretieho intelektuálneho archetypu.

Tento intelektuálny archetyp nazýva ruská historička filozofie „šľachtic – filozof“ (Artemjeva, 2009, s. 42). Artemjevovej výraz, podľa nášho názoru, pokrýva len jednu časť širšieho spoločenského „elementu“, priestoru – šľachty. Jej pohľad sa môže javiť ako redukovaný, avšak je pochopiteľný vzhľadom na to, že reflektuje elitu v striktnom pozitívnom duchu. Autorka si ale uvedomuje, ako je možné vnímať v tejto dobe povahu filozofie a spôsob narábania s týmto pojmom. Badať to nielen v tvrdení, že „v súlade s nepísanou tradíciou XVIII. storočia, presnejšie jeho druhá polovica býva nazývaná ‚filozofickým storočím‘“ (Artemjeva, 2009, s. 49), lež predovšetkým v nasledovnom konštatovaní: „Epiteton *filozofický* sprevádza rôzne javy duchovného života tejto doby. Rôznorodé významy pojmu filozofia vychádzali ďaleko za rámce jej prísnych vymedzení, aj samotné vnímanie filozofie umožňovalo skúmať ju veľmi široko, stotožňujúc ju fakticky s teoretickou špekuláciou. Rovnako v širokom ako aj užšom význame bola filozofia vnímaná ako kráľovná vied alebo metaučenie, ktoré formuje univerzálnu metódu poznania“ (Artemjeva, 2009, s. 49). Prihliadajúc na jej prístup i okolnosti široko ponímanej filozofie je pohľad Artemjevovej a výraz šľachtica – filozofa vhodným východiskom pre systematické rozpracovanie *šľachtického priestoru*.

Pri štúdiu povahy intelektuálneho archetypu šľachtica v prácach nami reflektovaných historikov ruského myslenia nemožno nestretnúť označenie *ruské volteriánstvo*. Etabluje sa do dejinno-filozofického diskurzu predovšetkým vďaka Zeňkovskému (1991), pričom je možné uvažovať o ňom v dvoch významových rovinách.

Prvá – častejšie, ba priam asociačne či tradične sa vyskytujúca – označuje módnou dobovú záležitosť, pričom priberá rozmer pejoratívneho označenia, zosmiešňujúceho prívlastku k človeku, mysliteľovi, ale aj filozofovi.

ta disponovala statusom ‚špeciálnej imperátorskej sociálnej inštitúcie‘“ (Artemjeva, 2009, s. 49). Jej osobitý ráz bol prezentovaný aj navonok; napr. slávnostné odovzdávanie medailí absolventom pripomínalo akt pasovania za rytiera. Po skončení štúdiá sa absolventom udeľovali tituly zodpovedajúce hodnosti vyššieho dôstojníka v armáde, ktoré im umožňovali získať šľachtické práva.

²³ Rus. Сухопутной шляхетский кадетский корпус.

²⁴ Rus. Морской шляхетный кадетский корпус.

²⁵ Rus. Школа математических и навигационных наук.

²⁶ Tento pojem zo súčasných historikov využíva A. V. Malinov (Malinov, 2012, s. 14).

V uvedenom prístupe možno badať dve vnútorne prepojené tendencie: Prvá spočíva v módnom preberaní myšlienok, postojov, vízií a správania, a to bez akejkoľvek reflexie. Rovnako to vidí aj Artemjevová. Tvrdí, že bol tu sledovaný jediný účel – „zapadnúť“ do dvorskej suity. Totiž „byť v katarínskej epoche osvietencom, filozofom predstavovalo záležitosť módy a prestíže“ (Artemjeva, 2009, s. 50). Bol to výsledok intenzívnej kampane, ktorej povahu spomenutá autorka vystihla aj týmto tvrdením: „V rokoch jej vlády sa mimoriadne výrazne prejavoval duch filozofického storočia, propaganda osvietenstva v tejto dobe bola dovedená do pozície štátnej ideológie. Spojenie osvietenstva s mocou bolo akcentované čestným titulom *Premúdrej Matky Vlasti* udeleným Kataríne komisiou, ktorý zdôrazňoval metafyzický súlad jej vlády s vládnutím Petra – *Premúdneho Otca Vlasti*“ (Artemjeva, 2009, s. 49). Zámerne sme použili výraz kampaň, lebo nešlo len o prezentovanie ideí v diskusiách či dostupných tlačovinách; v podaní Kataríny II. nadobúdala kampaň široký rozmer. „Mytologéma zlatého veku, s ktorou sa spájalo obdobie vlády Kataríny, bola v tomto čase veľmi rozšírená. Reprodukovala sa v rôznych formách a podobách – výtvarných, poetických, rétorických, teoretických atď., bola akoby uzákonným ideologickým archetypom spoločenského zriadenia“ (Artemjeva, 2009, s. 50). Nadobúda priam teatrálnu podobu, plnú symboliky: „Katarína vstúpila do systému mytologizovaného sociálno-politického panteónu pod menom Minerva. Tento osobitý titul bol predstavený počas jej korunovácie“ (Artemjeva, 2009, s. 50).

Zaujímavovo tento moment zachytáva Copleston: „Za vlády Kataríny II. všeobecne známej ako Veľká, predovšetkým u tých šľachticov, ktorí si radi o sebe mysleli, že ich myslenie je obzvlášť emancipované sa stali módnymi idey francúzskeho osvietenstva“ (2009, s. 23). Neskôr dodáva, že v Rusku „sa objavil aj smer nazývaný ako ruské volteriánstvo. Bola to v značnej miere módna záležitosť, hra diletantov so západnými ideami a teóriami“ (Copleston, 2009, s. 24).

Zeňkovskij píše i o prejavoch priam komickeho vzplanutia, ktoré viedli až k nehoráznej nezmyselnosti, píše o „prázdnych ľuďoch, ktorí sa nechávali ľahkomyselne strhávať všetkým francúzskym – jazykom, maniermi, módou, životným štýlom“ (Zeňkovskij, 1991, s. 87).

Od toho je len kúsok k druhej z tendencií: nereflektované a zdrojmi nepodložené rúhanie sa a spochybňovanie platnosti existujúcich spoločenských noriem vedie k radikalizácii ruského myslenia. „Nové idey sa začali páčiť svojou provokačnosťou, oslobodzovali od všemožných štátnych i morálnych zákonov. Ako antickí sofisti, tak aj ruskí volteriáni objavili slobodu, no nevedeli, čo si s ňou počať, preto boli ich názory plné skepticizmu, nihilizmu, čo viedlo k vzniku radikalizmu, a to tak politického, ako aj myšlienkového, ktorý neuznával žiadne autority, bol schopný ísť do extrémov“ (Nižnikov – Grebešev, 2016, s. 73). Uvedená rovina sa nám javí ako zásadná pre pochopenie genézy ruského radikalizmu na ceste k udalostiam roku 1917. O takomto tendovaní snahách či udalosti súčasný ruský historik A. V. Malinov píše: „V. I. Lenin osvietenstvo posúval do 60. rokov XIX. storočia, ako osvieteniskú hodnotil činnosť N. G. Černyševského, D. I. Pisareva a N. A. Dobroľubova“ (2012, s. 10). O rovnakej situovanosti odkazu N. G. Černyševského píše aj G. Przebinda (1996); presnejšie v jeho diele *Записка о древней и новой России* z roku 1811.

Neblahé dôsledky záujmu o západné a hlavne všetko francúzske reflektujú viacerí historici ruskej filozofie. Na jazykovú stránku tohto odrodzenia upozorňuje Masaryk: „Francúzština bola prijímaná tak dôkladne a všeobecne, že veľmi veľa Rusov ešte v prvej polovici 19. storočia rozprávalo lepšie po francúzsky ako po rusky. Boli dokonca Rusi, ktorí sa po rusky vôbec nenaučili. Puškin bol napr. známy ako dokonalý Francúz a básnil spočiatku francúzsky, rovnako Lermontov“ (Masaryk, 1995, s. 61). Oveľa negatívnejšie hodnotia tieto dopady Nižnikov s Grebeševom: „Najsmutnejšie je to, že vznikla elita, ktorá nechápala ľud, zabúdala rodný jazyk a duchovnú kultúru“ (2016, s. 64). Poznamenávajú, že tento proces sa začína už pôsobením Petra I. Východiská interpretačnej pozície uvedených autorov sa nachádzajú už u N. M. Karamzina.

O vplyve nereflektovaného a nekriticky prijímaného učenia píše Florovskij ako o intelektuálnej pandémii Ruska nasledovne: „Z úst najlepších osobností doby cárovny Kataríny vieme, akou nemilosrdnou skúškou museli prejsť pri hľadaní zmyslu a pravdy života v tomto storočí ľahkomyselnosti a roztopašnosti, cez priepasti chladnej ľahostajnosti a spaľujúcej

beznádeje. Pre mnohých z nich bolo volteriánstvo skutočnou nemocou, morálnou i duševnou“ (Florovskij, 2015, s. 160).

Druhá z nich – menej výrazná v dejinách ruskej filozofie písaných po Zeňkovskom – poukazuje na vplyv samotných myšlienok Voltaira, ale aj širšie myslenia osvietenského: „Ruských ľudí nepriťahoval len Voltaire, ale aj Rousseau a Diderot, encyklopedisti (...). V *Slovníku ruských spisovatelov* (XVIII. storočie) boli spolu s Voltairom uvedení aj Diderot, Lock, Rousseau, Shakespeare. Pre mnohých z nich bol veľkou autoritou Bayle, pre iných zasa Montesquieu“ (Zeňkovskij, 1991, s. 88). Túto interpretáciu volteriánstva je možné odvodzovať aj z toho, že to bola práve pôvodná tvorba Voltaira, ktorá bola intenzívne prekladaná: „Počas XVIII. a začiatkom XIX. storočia bolo celkovo publikovaných 140 prekladov diel Voltaira,“ píše Zeňkovskij a dodáva: „Voltaire vydávali aj na provincií“ (1991, s. 86). Ako príklad uvádza vydateľskú činnosť statkára Rachmaninova, ktorý v Tambove vydal celé zobraňované spisy Voltaira. Okrem filozofickej tvorby Voltaira Zeňkovskij zdôrazňuje aj význam jeho „umeleckých diel, predovšetkým jeho románov“ (Zeňkovskij, 1991, s. 86).

Môžeme to chápať ako koncepčné reflektovanie tvorby Voltaira i iných osvietených mysliteľov. Zastúpená M. V. Lomonosovom či kňažnou Daškovou spočívala v schopnosti „neuveriteľne skoro vyzrieť, rýchlo si osvojiť všetko zásadné v západnej kultúre“ (Zeňkovskij, 1991, s. 84). Inými príkladmi by mohla byť samotná Katarína II., A. N. Radiščev či objavenie záujmu o utópie. Ako poznamenáva Zeňkovskij: „V ruskom myslení začína prevládať náklonnosť k snovým túžbam, t. j. k utópiám“ (1991, s. 89). Zdôrazňuje, že ide o motív, ktorý zanecháva výrazné stopy vo formovaní ruského myslenia v neskorších obdobiach. Jeho povaha je charakterizovaná okrem silných túžob aj „náruživou poklonou Západu“ (Zeňkovskij, 1991, s. 90). „Náchylnosť“ k utopickej reflexii sveta možno dokladovať aj zhotovením prekladu a vydaním *Utópie* Thomasa Mora v ruskom jazyku, v prelomovom roku 1789. Istá miera vplyvu sa prisudzuje aj *Telemachovým dobrodružstvám* F. Fenelóna. Zeňkovskij poukazuje tiež na to, že vplyv na formovanie tejto tendencie malo učenie Rousseaua: „Osobitý stimul utopickému mysleniu dal Rousseau s jeho ostrým protikladom civilizácie a priro-

dzeného stavu“ (Zeňkovskij, 1991, s. 89). Ako ruský príklad osvietenko-volteriánskeho motívu, kontrastu civilizácie a prirodzeného stavu je pre Zeňkovského dielo *Putovanie do zeme Ofír* M. M. Ščerbatova. Ide o motív, ktorému nie je venovaná pozornosť inými autormi. Výnimkou v reflexii motívu utopickosti je práca Jegorova (2007). Tá však nemá povahu striktno dejinno-filozofickej práce ako tie, na ktoré sa odvolávame.

V takomto prípade by sme referovali o šľachticovi – filozofovi, pre ktorého bola normou „znalosť cudzích jazykov – predovšetkým francúzskeho (*lingua franca* medzinárodného šľachtického spoločenstva) a (alebo) talianskeho. Vzdelávací systém predpokladal – v podobe jeho dovŕšenia – cestu do Európy, tzv. *Grand Tour* s povinnou návštevou Talianska a Francúzska, fakultatívne aj Británie a Nemecka. Predpokladala prehliadky pamätihodností – múzeí, skvostov architektúry, návštevu manufaktúr, stretnutia s významnými ľuďmi a niekedy aj účasť na prednáškach významných univerzít,“ hovorí Artemjevová. A k tomu dodáva: „Šľachta tak predstavovala najdôležitejší komunikačný kanál, ktorý zabezpečoval spájanie intelektuálnej kultúry Ruska a Západu“ (Artemjeva, 2009, s. 51). Mohli by sme dodať, že ďalší zo zásadných kanálov spoločne s duchovnými akadémiami.

Intelektuálny archetyp šľachtica – filozofa je pozoruhodný aj jedným z formátov svojej komunikácie, šľachtickou korešpondenciou: „Ruská šľachtická elita udržiavala aktívne kontakty s európskymi intelektuálmi. Tak napríklad korešpondentmi A. M. Beloselského-Belozerského boli Voltair, Boumarchais, Kant, Marmontel, Delisle, Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre, Laharpe a iní“ (Artemjeva, 2009, s. 52).²⁷ Korešpondencia mala svoje osobité miesto aj v intelektuálnej konfrontácii šľachtickej inteligencie v domácom – ruskom prostredí. Tu sa zakoreňuje aj ďalšie zo špecifik tohto spoločenstva osvietenскеj doby a zároveň aj spôsob ako pristupovať k štúdiu ich odkazu: „Prezentovali sa skôr v literárnej, epištolárnej forme, v memoároch, čo si vyžaduje osobitú stratégiu štúdia. Šľachtická kultúra má osob-

²⁷ Poukazujúc na osobitosť tohto formátu sme si vedomí toho, že epištolárna forma je v širšom európskom kontexte rozšírená ako formát pre menšie odborné, filozofické a teologické rozpravy približne od 11. storočia.

nostný, personologický charakter, čo znamená nevyhnutnosť prístupu k *osobnosti*, zvládnutie metód nie len *dejín*, lež skôr *mikrodejín* filozofie“ (Artemjeva, 2009, s. 53). Nazdávame sa, že môže ísť o hodnotnú metodologickú poznámku pre skúmanie myslenia tejto proveniencie.

Pôsobeniu a tvorbe šľachtica – filozofa v tvorivom zmysle slova bola vlastná rezistencia voči dobovým, hlavne katarínskym tlakom. Zdôrazňuje to A. Ostrowski (2016), pričom stelesnením takejto emancipácie od imperiálnych tlakov je preň ruské slobodomurárstvo. Je príkladom rezistencie voči radikálne reakčným krokom po Veľkej francúzskej revolúcii. Je preň príkladom toho, že myšlienky osvietenstva boli zakorenené natoľko, že žiadne z opatrení Kataríny II. už nedokázali zahatať ich rozvoj a inšpiračné pôsobenie na ruské myslenie.

Slobodomurárske lóže sú z nášho pohľadu zaujímavé ako relatívne samostatné, slobodné prostredie formovania osvietenského myslenia v ruskom kontexte. Je zároveň tým posledným, ktorému budeme venovať bližšiu pozornosť v našej štúdií. O jeho myšlienkovom a hodnotovom základe sa môžeme dočítať nasledovne: „Ruské slobodomurárstvo lákalo ľudí, ktorí hľadali protiváhu k ateistickým prúdom XVIII. storočia, odvádzalo od povrchného volteriánstva a bolo vyjadrením nábožensko-etických hľadání tejto doby, ktoré vznikali z dôvodu nespokojnosti s cirkevnou, obradnou a vonkajšou duchovnosťou“ (Nižnikov – Grebešev, 2016, s. 77). Uvedení autori poukazujú na činnosť takéhoto *homo viatora*, akým(i) bol(i) napr. I. V. Lopuchin, A. F. Labzin či M. M. Spersanskij.

Jeden z ruských historikov filozofie, Gavriušin, zdôrazňuje pri reflexii osvietenských myšlienok zvýšený záujem o ich praktický rozmer, praktické konzekvencie filozofického postoja: „Celá metafyzika a historiozofia Karamzina boli v konečnom dôsledku zamerané na každodenné mravné konanie v prospech rodiny, cára a vlasti“ (2013, s. 194). Akcent na morálne motívy v podobe priam imperatívu nachádzame aj u ďalších autorov: „V ruskom humanizme, ktorý sa spájal so slobodomurárstvom, dôležitú úlohu zohrávali striktné morálne motívy,“ konštatuje Zeňkovskij (1991, s. 107). A k tomu dodáva: „Slobodomurárstvo vyzývalo k jednote viery a poznania, usudzovalo, že rozum bez viery nie je schopný poznať tajomnú stránku bytia, a viera bez rozumu

upadá v poveru“ (1991, s. 108). Tieto pozície sú vlastné aj súčasným ruským historikom filozofie: „Slobodomurárstvo nestimulovalo len intelektuálne záujmy, snažilo sa podriadiť ich morálnej autorite, poukazovalo na to, že osvietenstvo bez mravného ideálu v sebe nesie jed“²⁸ (Nižnikov – Grebešev, 2016, s. 78).

Zeňkovskij zdôrazňuje, že morálna a etická prax bola zameraná hlavne na jednotlivca, snažila sa „spolu s výzvou *skutočného osvietenia* hlásať aj *prebúdžanie srdca*. Tu do slobodomurárstva preniká asketická tradícia okultizmu, ktorá žiada *zofať vášne, núti vôľu násilím* (bez čoho nie je možné oslobodiť v sebe *vnútorného človeka*)“ (Zeňkovskij, 1991, s. 109). Prebúdžanie srdca rezonuje aj v hodnoteniach doby a prostredia Florovským: „Askéza (nielen zdravá duševná hygiena) sa stala najdôležitejšou súčasťou všeobecného slobodomurárskeho vplyvu – opracovávanie divokého kameňa ľudského srdca, ako vtedy hovorili. A v tejto askéze bol vychovávaný nový typ človeka“ (2015, s. 160 – 161).

Prínos prerodu prameniaceho z askézy zachytáva Zeňkovskij nasledovným spôsobom: „Slobodomurárstvo odkrývalo ľuďom cestu k sústreďeniu sa na vnútorný život, k pôvodnému a autentickému idealizmu a tiež k náboženskému životu“ (Zeňkovskij, 1991, s. 107). Dôraz na hľadanie vnútorných síl a kultivácie osobnosti, rast intelektu založený na jasných hodnotových rámcach utváral východiská pre tvorbu myslenia, ktoré bolo nezávislé na módnnej podobe volteriánstva. Tu možno nachádzať aj zdroj tvrdení, ako napr.: „Šľachta bola v podstate jedinou spoločenskou vrstvou, ktorá bola schopná organizovať sa a vytvárať priestor prezentovania svojich myšlienok bez účasti štátu“ (Artemjeva, 2009, s. 51).

Pri reflexii slobodomurárskeho hnutia, predovšetkým pôsobenia moskovských rosenkrucciánov je často zdôrazňovaný ich prínos v systematickej prekladateľskej činnosti, ktorá bola realizovaná na vysokej profesionálnej a odbornej úrovni. Florovskij spomína preklady diel autorov ako Jakob Böhme, Johann Gichtel, John Pordage či Robert Fludd. O význame a hodnote práve tohto druhu činnosti slobodomurárov pojednáva aj Artemjevová (2009) či Zeňkovskij (1991).

²⁸ Motív jedu tu je prevzatý zjavne od N. I. Novikova.

Prekladateľskú a vydavateľskú činnosť možno vnímať ako manifestáciu ich emancipovanosti, ktorá bezprostredne hýbala dobovým intelektuálnym a filozofickým nazeraním na svet, prekračovala hodnotu striktno osobnej či osobnostnej kultivácie, podieľala sa nielen na tvorbe nového typu človeka, ale aj nového spoločenského povedomia.

Východisko Artemjevovej považujeme za vhodný pracovný rámec, avšak je potrebné doplniť ho tým, čo absentuje v jej prístupe, a tak doplniť intelektuálny obraz doby. Nižnikov s Grebeševom (2016) vo svojej dejinno-filozofickej práci venovanej ruskému filozofickému mysleniu predstavujú relatívne komplexný intelektuálny a ideovo-hodnotový ráz doby. Za neoddeliteľnú súčasť dobovo tradičnej konzervatívnej intelektuálnej sily považujú stúpcov isychizmu či hesychizmu²⁹ a predstaviteľov ruského starčestva.³⁰ Nie sú jediní, kto sa priblíženiu týchto tradícií venoval. Mohli by sme to vidieť aj u Florovského (2015) či tiež v diele Tomáša Špidlíka (1996), no prístup uvedenej dvojice historikov filozofie je zaujímavý tým, že je priamo zasadený do kontextu formovania osvietenského myslenia, čo znamená uvažovať o nich ako o samostatných prostrediach.

Podľa Nižnikova a Grebeševa (2016) je možné tradíciu isychizmu vnímať ako určité asketické učenie, ktoré je spojené so snahami o vnútornú duchovnú koncentráciu spočívajúcu v modlitbe a ktorého základy boli formované v 4. až 7. storočí. Autori podotýkajú, že práve z prostredia ruského isychizmu sa v petrovskej dobe znovu zrodila tradícia starčestva, a to predovšetkým vďaka Paisijovi Veličkovskému (Паисий Величковский).

„Ruské starčestvo nepredstavovalo len akúsi vrstvu či uzatvorený rád, bolo všeludovým duchovným centrom, kde sa stretávali a spájali všetky elementy ruského života“ (Nižnikov – Grebešev, 2016, s. 70). Autori zdôrazňujú, že jeho hlavnou stránkou nebolo obradné vzývanie Boha, bolo predovšetkým záležitosťou individuálnej kontemplácie a snahy viesť dobrý život, dobre konať aj v priestore verejnom, štátnom, hľadajúc oporu v živej láske ku Kristovi. Kvintesenciami starčestva sú pre autorov okrem Paisija Veličkovského aj Sergej Rado-

ženský (Сергей Радуженский) a Serafín Sarovský (Серафим Саровский). Mohli slúžiť ako vzory správania, sebakontroly, životnej múdrosti a života na základe autentickej viery.

V podobe takéhoto vzoru a zároveň zosobnenia osobitého intelektuálneho zjavu 18. storočia môže byť vnímaný aj G. S. Skovoroda. Osobnosť, ktorá si získala a získava pozornosť bádateľov nielen vo svete, ale aj v našom domácom prostredí.³¹ Zosobňuje podobu neakademickej, voľne sa formujúcej filozofie. Aj preto býva nazývaný ruským či ukrajinským Sokratom. Pôsobil síce na Akadémii v Kyjeve, neskôr na Moskovskej teologickej akadémii, od roku 1759 zasa na Akadémii v Charkove, no jeho názory spôsobovali pohoršenie akademického prostredia, na čo Skovoroda reaguje odchodom z prostredia akademikov (1765) a vydáva sa na cestu asketického a tvorivého života.

Záverečná poznámka

V dejinách filozofie sa objavujú diela a myslitelia, ktorí sa stávajú symbolmi svojej doby, mali odvahu kriticky sa vzoprieť voči dominantnej paradigme doby. Stelesňujú či zachytávajú príznačné dobové problémy alebo ambície ľudského myslenia: Aristotelove spisy v *Organone*, *Suma teologická* Tomáša Akvinského, *Descartova Rozprava o metóde* či v *Ľudskej koži zviazaná*³² *Spoločenská zmluva* J. J. Rousseaua. Patria tu aj diela, ktoré svojim otázkami odhaľujú či obnažujú dobu. Z nášho pohľadu je jedným z takýchto diel aj *Odpoveď na otázku: Čo je to osvietenstvo?* Immanuela Kanta.

Kantova otázka z názvu jeho malého spisu môže poslúžiť ako východisko pre formulovanie záverečnej poznámky štúdie. Pre náš účel by sme ju pred otáznikom ešte mohli pracovne doplniť: *v Rusku*. Mohli by sme sa tak pokúsiť odpovedať na povahu osvietenstva v ruskom prostredí, čím by sme – rovnako inšpirovaní

²⁹ Rus. исихазм..

³⁰ Rus. русское старчество alebo len старчество.

³¹ Okrem doteraz spomínaných dejinno-filozofických prác, ktoré venujú pozornosť odkazu G. S. Skovorodu, spomenuli by sme aj dizertačnú prácu *Filozofické názory Hrihorija Saviča Skovorodu*, ktorú obhájil na pôde Prešovskej univerzity v roku 2014 Stanislav Šanta.

³² Týmto obrazom vyjadruje vplyv myslenia J. J. Rousseaua Adam Chmielewski v prvých riadkoch svojho diela *Walc wiedeński i walec europejski*. (2001).

prístupom Kanta – mohli sformulovať ucelenú odpoveď na zvolenú otázku.

Z nášho pohľadu predstavuje doba osvieteniská v ruskom prostredí zlomový historický i intelektuálny moment. Rusko sa stáva vyjadrením jednej z dominantných ambícií osvietenstva ako takého: realizovať idey a výsledky ľudského poznania v praktickom živote.

Osvietenské idey menia ruský svet rázne a natrvalo. Cesta radikálnych zmien započatá Petrom I. a forsírovaná Katarínou II. dopadla na ruský život, vnímanie sveta i samých seba spôsobom, ktorý nemožno ignorovať, no je možné ho kritizovať.

Zmena prichádza „zhora“, mení svet z osvietenej vôle vládnucich jednotlivcov. „Oktrojovaná“ forma osvietenstva rodí tragikomicke životné postoje. Pre časť spoločnosti sa stáva životným rámcom, ktorý viac ako slobodný priestor myslenia pripomína kryštálovú voliéru. Je v nej dovolené pohybovať sa len tým, ktorí si osvojili prípustné a korigované podoby osvietenstva.

Osvietenské idey sú však aj stimulom. Pre malú časť spoločnosti je dedičstvo osvietenstva zdrojom pre emancipáciu samých seba, hľadanie hodnoty človeka ako poznávajúceho, no hlavne samostatne i zodpovedne konajúceho subjektu, ktorému sa prieči diktát možného a prípustného v myslení. Takto emancipovaná časť ruskej society prispieva k tvorbe originálnych myšlienok i životných postojov. Aktivujú sa, preberajú sa k životu prostredia vzniku a formovania názorov, z ktorých budú čerpať ďalšie generácie.

Nesúhlas priberá aj podobu radikálnu, stáva sa možnosťou, ba priam nevyhnutnosťou pre vyjadrenie nesúhlasu kategorickým Nie! Osvietenstvo nevníma len v rovine vlastnej kultivácie a individuálnej pomoci iným. Chce blaho všeobecné, a to je možné len zmenou, pre ktorú vidí cestu v spochybnení legitímnosti existujúceho zriadenia a nastolení iného, náležitého poriadku masovou vzbúrou a revoltou.

Literatúra:

- ARTEMJEVA, T. B.: Vroždenije Rossii v intelektual'noje prostranstvo Jevropy: ot Petra I do Jekateriny II. Voprosy filosofii, Vol. 62, No. 9 (2009), s. 41 – 55.
- BERĎAJEV, N. A.: Prameny a smysl ruského komunismu. Praha: Prostor 2012.

- BERĎAJEV, N. A.: Sebazpoznanie. Pokus o filozofickú autobiografiu. Bratislava: Agora 2005.
- BERĎAJEV, N. A.: Ruská idea. Praha: Oikoy-menh 2003.
- BLOCHIN, V. V.: Na perelome 1881-1904. N. K. Michajlovskij v idejno-političeskoj borbe v 80-90-e gody XIX veka. Moskva: Izdatel'stvo RUDN 2004.
- CHMIELEWSKI, A.: Walc wiedeński i walec europejski. Wrocław: Atla 2 2001.
- COPLESTON, F.: Historia filozofii. Filozofia rosyjska. T 10. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 2009.
- JEGOROV, V. F.: Rossijskije utopii: Istoričeskij putevoditel'. Sankt-Peterburg: Iskustvo-SPB 2007.
- FEDOTOV, G. P.: Pravoslávie a historická kritika. In: KOMOROVSKÝ, J. (ed.): Vladimír Sergejevič Solovjov a ruská náboženská filozofia. Košice: Byzant 2011, s. 302 – 308.
- FLOROVSKIJ, G. V.: Cesty ruské teologie. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma 2015.
- FRANK, S. L.: Člověk a realita. Metafyzika lidského bytí. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma 2010.
- GAVRIUŠIN, N. K.: Metafyzika i istoriosofija v tvorčestve N. M. Karamzina. In: MASLIN, M. A. – KUVAKIN, V. A. (eds.): Russkaja filozofskaja mysl': na Rusi, v Rossii i za rubežom. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 2013, s. 174 – 194.
- KISELEVA, M. S. - ČUMAKOVA, T. V.: Vroždenije Rossii v intelektual'noje prostranstvo Jevropy: meždu Carstvom i Imperijej. Voprosy filosofii, Vol. 62, No. 9 (2009), s. 22 – 40.
- LOSSKIJ, N. O.: Dějiny ruské filosofie. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma 2004.
- MALINOV, A. V.: Istorija ruskoj filosofii. XVIII vek. Sankt-Peterburg: Intersocis 2012.
- MALINOV, A. V.: Filosofija istoriii v Rossii XVIII veka. Sankt-Peterburg: Izdatel'skoto-govoj dom Letnij sad 2003.
- MASARYK, T. G.: Rusko a Evropa. Zv. 1. Praha: Ústav T. G. Masaryka 1995.
- MASLIN, M. A.: Russkaja filosofija kak dialog mirovozrenij. Voprosy filosofii, Vol. 66, No 1 (2013), s. 43 – 48.
- MASLIN, M. A.: O ruskoj idee. In: MASLIN, M. A. (ed.): O Rossii i ruskoj filozofskoj kulture. Moskva: Hayka 1990, s. 5 – 42.

- MCCONNEL, A.: A Russian Philosopher Alexander Radishchev 1749 – 1802. Hague: Martinus Nijhoff 1964.
- MEŇ, A.: Ruská náboženská filozofia. Bratislava: Kalligram 2005.
- MILJUKOV, P. N.: Obrazy z dějin ruské vzdělanosti. Časť III. Praha: Ján Laichter 1910.
- NIŽNIKOV, S. A. – GREBEŠEV, I. V.: Istorija ruskoy filosofii. Moskva: RUDN 2016.
- OSTROWSKI, A.: Renesans, czyli co po Oświeceni u rosyjskim? In: GRABOWSKA, B. – GRZELIŃSKI, A. – ŻELAZNA, J. (eds.): Znaczenie filozofii Oświecenia. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK 2016, s. 75 – 89.
- PONOMAREV, V. N.: Osnovnye principy filozofskogo mirovozrenija M. V. Lomonosova. In: MASLIN, M. A. – KUVAKIN, V. A. (eds.): Russkaja filozofskaja mysl': na Rusi, v Rossii i za rubežom. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 2013, s. 159 – 173.
- PRZEBINDA, G.: Mikołaj Czernyszewski: późny wnuk Oświecenia. Katowice: Śląsk 1996.
- RADIŠČEV, A. N.: Cestovanie z Petrohradu do Moskvy. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2010.
- ROZANOV, V. V.: Svět ve světle ruské ideje. Praha: Oikoymenth 1999.
- STELLNER, F.: Rusko a střední Evropa v 18. století. Praha: Setoutbook 2009.
- STERNE, L.: Sentimentální cesta po Francii a Itálii. Praha: SNKLHU 1958.
- ŠPIDLÍK, T.: Ruská idea. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma 1996.
- WALICKI, A.: Zarys Myśli Rosyjskiej od Oświecenia do Renesansu Religijno-Filozoficznego. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2005.
- ZEŇKOVSKIJ, V. V. (2011): Pravoslávie a ruská kultúra. In: KOMOROVSKÝ, J. (ed.): Vladimír Sergejevič Solovjov a ruská náboženská filozofia. Košice: Byzant 2011, s. 343 – 364.
- ZEŇKOVSKIJ, V. V.: Istorija ruskoy filosofii. T I. Č 1. Leningrad: Ego 1991.

Štúdia je výstupom z riešenia projektu VEGA č. 1/0880/17 Filozofia dejín v osvietenstve: Dejiny ako fundamentálny moment sebainterpretácie človeka v kontexte filozofie 18. storočia.

VYSVĚTLENÍ ROZDĚLENÍ SPOLEČNOSTI V ČESKU PO ROCE 2013 – POSTROKKANOVSKÉ KONFLIKTNÍ LINIE?

DANIEL SVOBODA

Department of Political Science and International Relations
Faculty of Arts
University of West Bohemia
Czech Republic
E-mail: svoboda@kap.zcu.cz

Abstract:

This article shall deal with an investigation of changes within Czech society and within its political persuasion and behaviour. It will be based on familiar theories of dividing lines or cleavages, and make use of their innovative character in the form of "post-Rokkan cleavages", which enable a better understanding of the new dividing lines which have begun to manifest themselves pronouncedly, especially since the end of the 1960s. The article shall familiarise readers with the classic theories of cleavages as presented by Stein Rokkan and Seymour Martin Lipset, as well as with post-Rokkan concepts of cleavages as conceived by Arend Lijphart and Ronald F. Inglehart. It is precisely these concepts that the article shall apply to Czech society since 2013. The year 2013 has been chosen as a milestone when Czech society began to divide, in the author's view primarily as a consequence of three key events. According to the author, these events are the direct election of the President of the Czech Republic in 2013, the crisis in Ukraine, emerging from the end of the 2013 onwards, and since approximately April 2015 the current European migrant crisis. Within the context of these three events, the author shall analyse the Czech political and social milieu, linking to the concept of post-Rokkan conflict lines. The entire text is set upon a background of an examination of populism within Czech society, which in the

opinion of the author is present in both of the ideological groups emerging as a consequence of the new cleavages that have been generated by the aforementioned three events.

Keywords:

Czech presidential election, European migrant crisis, Populism, Post-Rokkan cleavages, Ukrainian crisis.

Úvod

Tato studie se bude zabývat českým socio-politickým a sociokulturním diskurzem po roce 2013. Teoretické východisko, ze kterého budeme vycházet, bude koncept tzv. *cleavages* neboli konfliktních (štěpících) linií, s nímž přišli norský politolog Stein Rokkan a americký politický sociolog Seymour Martin Lipset (Lipset – Rokkan, 1967). Jejich teorie rozporu vychází z konfliktů ve společnosti a posloužila pro teorii vzniku politických stran. Na tuto dvojici později navázali další vědci, kteří původní čtveřici konfliktních linií rozšířili o koncepty tzv. *postrokkanovských* konfliktních linií. Zhruba od konce 60. let minulého století se tak začaly rozvíjet koncepty nových štěpících linií napříč

společností, s těmi nejznámějšími přišli například nizozemský politolog Arend Lijphart (Lijphart, 1981) či americký politolog Ronald F. Inglehart (Inglehart, 1971). Tento text naváže právě na teorii štěpících linií ve společnosti, a to především na ony postrokanovské konfliktní linie – zaměří se na změny nálad v české společnosti a na události, které vedly k současnému stavu, ve kterém proti sobě často stojí dva heterogenní tábory. Existují snad v Česku výrazné postrokanovské štěpící linie, které formují zdejší společnost a politické postoje a názory? A jsou natolik silné, aby nahradily stávající klasické rozpory? Po metodologické stránce bude využita diskurzivní analýza, a to českého politického diskurzu od roku 2013.

Rok 2013 je vybrán jako průlomový mezník, kdy se česká politická i kulturní sféra začala podstatně proměňovat. Animosita mezi zjednodušeně „prohavlenci“ a „proklousovci“ sice existovala již od 90. let, nebyla ovšem natolik silná, aby téměř zabránila vzniku dalších skupin. Společnost sama sebe nevnímala jako rozdělenou na dva tábory. Ovšem jak světové, tak domácí události od roku 2013 znamenaly podstatný zlom v tomto vnímání. Společnost se od té doby rozpoltila na dva nesmiřitelné, ovšem velmi heterogenní tábory, a to nejenom v Česku, ale také v podstatné části Evropy i mimo ni. Autor vidí tři zásadní momenty, které napomohly ke vzniku takto „dichotomní“ společnosti – dva z nich jsou globálního charakteru – od prosince 2013 existující ukrajinská krize spojená s Euromajdanem a pokračující ruskou anexí Krymu a válkou na východě Ukrajiny, a poté od dubna 2015 evropskou migrační krizí, doprovázenou konfliktem v Sýrii a Iráku s tzv. Islámským státem. Třetím momentem, který je již případem *sui generis* pro Česko, je nástup Miloše Zemana do funkce prezidenta České republiky. Tyto tři momenty pomohly genezi dvou heterogenních táborů, které proti sobě brojí snad všemi možnými způsoby, nejčastěji na sociálních sítích, skrze média či formou demonstrací. Byť se nejspíš jedná o projev globální krize (minimálně poté západní, euroamerické civilizace), což dokazují události z Evropy, jako vzestup nacionalistických politických stran, sílící euroskepticismus a s ním spojené referendum o vystoupení Spojeného království z Evropské unie (tzv. *brexit*), „studenoválečná“ rétorika spojená s fobiemi či naopak adorací Ruska či Spojených států, nebo ta-

ké poslední volba prezidenta Spojených států, my se zaměříme na ještě o něco specifitější české prostředí. Zde se zaměříme na analýzu dvou českých táborů – na jedné straně máme tábor souhrnně označen jako „sluníčkáře“, mezi něž mohou spadat „pravdoláskaři, havlisté, pseudohumanisté, pacifisté, vítači, neomarxisté, zelení, anarchisté apod.“, jež bychom generalizovali jako spíše liberálnější složku společnosti, na straně druhé máme tábor souhrnně označen jako „čecháčky“, kam by mohli spadat „fašisté, nacionalisté, náckové, pseudovlastenci, slušnočeši, xenofobové, rasisté, zemanovci apod.“, které bychom zase mohli chápat jako složku konzervativnější. Oba tábory často dostávají nelichotivé nálepky a přívlastky, mnohdy ovšem značně nepřesná a tendenční, která mají jasný účel, a to dehonestaci a politickou diskreditaci „těch druhých“. Naším cílem bude analýza, komparativní případová studie obou táborů, jejich podskupin, čelních představitelů a politických subjektů, a samozřejmě jejich názorů a pohledů na svět. Pokusíme se také zamyslet, zdali může existovat nějaká třetí, zlatá střední cesta mezi oběma póly, které můžeme brát jako dva extrémy. K analýze nám pomohou především mediální výstupy či sociální sítě. Úkolem mimo jiné bude zjistit, do jaké míry jsou kupříkladu média při „škatulkování“ skutečně objektivní a zdali je veřejné mínění *mainstreamu* spravedlivé. Prvky populismu totiž lze spatřit u obou táborů.

Cleavages – teorie konfliktních linií

V politické vědě možná nenalezneme známější koncept – teorie *cleavages* neboli konfliktních či štěpících linií. Pro tuto teorii je podstatný *rozpor*. Rozpor mezi strukturou sociální, kterou reprezentuje občanská společnost a strukturou politickou, kterou reprezentují vládnoucí státní instituce. Jedná se vlastně o střet odlišných zájmových skupin, přičemž každá z nich se snaží maximalizovat co možná nejvíce svůj zisk a podíl na moci a rozhodovacím procesu. Každý rozpor rozděluje společnost primárně na dva protipóly.¹ Základní linie rozporů bychom mohli vypočítat čtyři – náboženské,

¹ Cleavage primárně rozděluje společnost na dvě skupiny, ovšem to zcela obecně. Není kupříkladu nutné, aby rozdělovala úplně celou společnost, dále je také možné, že se následné skupiny budou ještě dále štěpit.

etnické, regionální a třídní. Ty také odpovídají čtyřem dominantním rozporům, ke kterým dospěli díky své analýze politické historie západní Evropy za posledních čtyřicet let norský politolog Stein Rokkan s americkým politologem Seymourem Martinem Lipsetem. Oba autoři došli k závěru, že na politický vývoj v západoevropských zemích měly vliv dvě revoluce, a to národní a průmyslová. Z náboženské konfliktní linie vychází rozpor církev – stát, z etnické rozpor centrum – periferie, z regionální rozpor město – venkov a z třídní vychází rozpor třídní, ekonomický, či rozpor pravice – levice (Lipset – Rokkan, 1967).

Síla a intenzita jednotlivých rozporů se samozřejmě měnila s časem.² Výsadní postavení mezi rozpory si získal právě ten třídní neboli ekonomický, který se vyskytl ve všech zemích západní Evropy. Ovšem po druhé světové válce se můžeme setkat také s novými rozpory, které podle některých autorů začaly nabírat na síle. Jeden každý z nich nám může pomoci definovat také české prostředí, ve kterém jsou nové konfliktní linie velmi patrné, obzvláště od roku 2013. Mezi ty nejčastěji skloňované nové rozpory patří následující trojice – podpora režimu, zahraniční politika a postmaterialismus.

Postrokanovské koncepty cleavages

Po dvojici Rokkan – Lipset přišli s novými koncepty rozporů především americký politolog Ronald F. Inglehart a nizozemský politolog Arend Lijphart, kteří v oddělených pracích dospěli často ke stejnému závěru. Koncem 60. let dospěla západoevropská společnost k podstatnému vzestupu životní úrovně, zlepšilo se socioekonomické zázemí velké části obyvatelstva, vzrostl počet vysokoškolsky vzdělaných lidí, a především díky hospodářskému růstu z 50. a 60. let si společnost mohla dovolit řešit také jiné než ekonomické problémy.

Ronald Inglehart ve svém článku *The Silent Revolution in Europe: Integrational Change in Postindustrial Societies* (1971) nastínil, jaký to mů-

že dopad. U střední či vyšší třídy, která tradičně volila pravicové strany hájící jejich ekonomické zájmy a svobody, dochází v nových podmínkách státu blahobytu neboli *welfare state* k opuštění důrazu na materiální hodnoty a jejich orientace se často začíná zaměřovat na postmateriální dimenzi – důraz se tak klade na globální či naopak individuální hodnoty – sem patří problematika životního prostředí, lidských práv či práv menšin, ale také národní identity, globalizace či multikulturalismu. Mezi typicky nové politické strany, které tyto nové rozpory přejaly za své, bychom mohli zařadit strany zelených, ale také strany nové levice a nové pravice.

Inglehart také zmiňuje, že kromě odklonu od tradičních politických stran a rozporů může docházet k posunu v rámci nich samotných – kupříkladu dělníci, kteří jsou spokojeni s dosaženou ekonomickou úrovní, a tudíž i s jejich sociálním zabezpečením, se mohou začít obávat společenských změn, a proto, v zájmu zachování *status quo*, budou volit ty politické strany, které jim zajistí zachování jejich již značně zajištěných materiálních hodnot, tedy, mohou klidně přestat volit levicové strany, které tradičně hájily zájmy dělníků a začít volit strany konzervativní, které budou chtít zachovat *status quo*.

Postmateriální konfliktní linii zmiňuje ve svém díle *Political Parties, Ideologies and Programs* (1981) také Arend Lijphart. Jako další dvě poté uvádí konfliktní linii podpory režimu a zahraničněpolitickou konfliktní linii. V prvním případě jde o rozpor, ve kterém proti sobě stojí politické strany, které podporují stávající režim (který by většinou měl být demokratický) a strany antisystémové, které více či méně usilují o změnu establishmentu či o radikální proměnu celého systému. Takovouto úlohu v minulosti v západní Evropě plnily nejčastěji na Moskvu napojené komunistické strany. Ve druhém případě se jedná o rozpor nejčastěji spojovaný s evropskou integrací a tzv. *européizací*. Podoba a intenzita evropské integrace vytvořila dva tábory, eurofederalisty či eurooptimisty na jedné straně a euroskeptiky či eurorealisty na straně druhé.

Existují ještě další koncepty, které byly vytvořeny přesně pro postkomunistické země, jakou je také Česko. Takovým je konfliktní linie transformace, která je typická téměř pro všechny státy bývalého sovětského bloku. Je zde pa-

² V dnešní době již například není příliš aktuální rozpor město – venkov, z něž vycházely agrární strany, které dnes již téměř neexistují, nebo se přetrafovaly do jiné stranické rodiny, nejčastěji se z nich staly strany regionální či strany středu. Autor má na mysli klasický rozpor v rokanovském pojetí, protože jinak jsou nové rozpory mezi městem a venkovem naopak patrné.

trná vysoká volatilita voličů, a tudíž nestabilní elektorát či trochu odlišné chápání pojmů pravice a levice oproti západní Evropě, ale také odlišné postoje některých politických stran, které se k dané problematice staví na Západě jinak, a přitom patří do stejné stranické rodiny.³ Také se zde vyskytuje poněkud opačný fenomén, konfliktní linie nedávají vzniknout politickým stranám, avšak ty samy vnášejí do společnosti rozpor a s nimi se poté identifikují různé části a skupiny obyvatelstva. Cleavages se tak zde utvářejí jak poněkud nepřírozeně shora, tedy politickou cestou, tak přirozeně zdola, tedy cestou sociální (Hloušek – Kopeček, 2005).

Doprovodným jevem konfliktní linie transformace je také linie sporu o podobu režimu, která závisí na charakteru dané opozice a také na adaptabilitě komunistické strany, nakolik je schopná transformace nazvané *sociáldemokratické*. Tato konfliktní linie ovšem ve většině zemí netrvala příliš dlouho, často pouze do prvních svobodných voleb a spíše ji nahradil dodnes patrný rozpor komunismus vs. antikomunismus (Hloušek – Kopeček, 2005).

Další dílčí konfliktní linií transformačního rozporu je linie socioekonomická, která se ovšem liší od té v rokkanovském pojetí. V postkomunistických zemích byly v období transformace často neprůhledné vlastnické a majetkové poměry, proto je tato linie chápána jako rozpor mezi těmi, kteří na transformačním období vydělali a kteří nikoliv – pro doplnění sloužily spory ohledně privatizace či liberalizace ekonomiky, především pak ohledně jejich rychlosti a rozsahu. Dodnes můžeme tuto konfliktní linii v české společnosti spatřit (Hloušek – Kopeček, 2005).

Cleavages v Českých zemích

Země bývalého sovětského bloku, ať již střeoevropské nebo východoevropské, mnohdy nezapadají do rokkanovského konceptu konfliktních linií, jelikož jejich historický vývoj byl odlišný od zemí západní Evropy. Ani vývoj politických stran jinde ve světě nemůžeme příliš srovnávat s tímto vývojem, dokonce ani v zemích civilizačně a kulturně podobných, jako jsou anglosaské země či státy Latinské Ameriky. České země ovšem do značné míry západoevropské srovnání snesou. Spadaly totiž dlouhá staletí a prakticky hned od svého vzniku do západního civilizačního okruhu, a to i během vzniku prvních politických stran i v době jejich masovějšího rozšíření. Politické strany u nás vznikaly v rámci Habsburské monarchie i Rakouska-Uherska a lze na ně většinou uplatnit původní konfliktní linie Rokkana a Lipseta, stejně tak na strany vzniklé za první republiky. Problémem ovšem byla nejprve nacistická okupace, kdy byl v Protektorátu Čechy a Morava naprostý zákaz všech politických subjektů, a poté přes čtyřicet let trvající komunistická diktatura, kdy hrála vedoucí úlohu Moskvě podřízená Komunistická strana Československa (KSČ).⁴ Některé jiné, prorežimní politické subjekty mohly naoko působit v tzv. Národní frontě Čechů a Slováků, avšak byly plně ovládnuty hegemonní KSČ. Český stranický systém se tak vlastně po sametové revoluci částečně obnovoval, ale vesměs vznikala úplně od začátku. (Většinou) pravicové strany totiž nebyly obnoveny, to se ve větší míře povedlo pouze levicové České straně sociálně demokratické (ČSSD) a středové Československé straně lidové (ČSL, později připojena zkratka KDU – Křesťanská a demokratická unie, dnes tedy KDU-ČSL). Vznik nových (většinou pravicových) politických stran tak provázely často spíše postrokkanovské konfliktní linie. Nás bude ovšem zajímat, co vedlo ke vzniku dnešního rozdělení společnosti na dva nesmiřitelné tábory, které jako by vylučovaly existenci třetího či vícero táborů. Jaké jsou konfliktní linie v české společnosti od roku 2013? Co se u nás či ve světě událo a děje, že je česká společnost natolik rozpolcená, ovšem naopak „sjednocená“ ve dva poměrně silně antagonistické heterogenní

³ Typickým paradoxem jsou případy, kdy podobně orientované politické strany spolu koexistují ve stejné frakci Evropského parlamentu, ovšem na danou problematiku nahlíží jinak. Kupříkladu komunistické či sociálnědemokratické strany z postkomunistických zemí jsou v mnoha ohledech názorově poměrně daleko od svých západoevropských protějšků. Postkomunistické levicové strany jsou ve společenských (či sociokulturních) otázkách více konzervativní, zatímco západní levicové strany bývají velmi liberální až progresivistické. K této problematice se také vyjadřují Hloušek a Kopeček ve svém working paperu *Konfliktní linie v současné české a slovenské politice: mezi stabilitou a změnou* (2005).

⁴ Za Protektorátu veškeré politické subjekty nahrazovalo tzv. Národní souručenství.

proudy? Vycházet budeme právě z postrokanovských teorií cleavages, a to jak z oněch tří Lijphartových, tak z cleavage transformační.

Klíčové události doma i ve světě - nový světový řád?

Po teoretických východiscích je nasnadě zmínit a popsat domácí i světové události, které podle autora měly a mají zásadní vliv na změny v české společnosti a na konfliktní linii. V české společnosti se s oblibou používal a používá více či méně orientační časový úsek od roku 1989 do roku 2014, tedy 25 let, jako jakýsi mezník od návratu k demokracii po její údajný postupný zánik (Kunštát, 2014).⁵ Toto hodnocení čtvrtstoletí jako jedné specifické éry se užívá napříč politickým spektrem, mimo jiné jej používá také člověk, který byl de facto po celou tu dobu politicky aktivní, a to v nejvyšších ústavních funkcích, Václav Klaus, který onen přelom dokonce nazval „Velkou protikorupční revolucí“ (Malecký – Šrámek, 2015), což také rozvíjel kupříkladu politolog Bohumil Doležal (Doležal, 2014; Doležal, 2015). Dozajista bychom se shodli na specifičnosti kupříkladu revolučních let, let kolem rozpadu Československa, či obecně 90. let jako celku. Nicméně, není těch 25 let poněkud umělých, vykonstruovaných? Tři podstatné události ukážou, že nejspíš nikoliv, ba naopak, že jsou možná naprosto správně brána jako mezník, který označuje novou éru v české společnosti a jejich konec do velké míry také novou éru evropskou či světovou. I z tohoto důvodu autor vybral nadpis v nadsázce narážející na slavnou konspirační teorii o světovém spiknutí, latinsky nazývanou *Novus ordo seclorum*.

Přímá volba prezidenta České republiky (2013)

Specifickou konfliktní linií pouze pro českou společnost, nikterak ovlivněnou zvenčí, je volba prezidenta, která v roce 2013 proběhla poprvé v české historii přímou cestou. Poté, co byl parlamentem schválen ústavní zákon, který

zavedl přímou volbu prezidenta, bylo první i druhé kolo ohlášeno na leden 2013. Celkem bylo k prvnímu kolu připuštěno devět uchazečů, ať již díky stranickým nominacím a potřebnému počtu ústavních navrhovatelů (poslanců či senátorů), nebo díky nominaci „od občanů“, kdy bylo nutných alespoň 50 tisíc podpisů. Prvního kola se tak zúčastnili Jana Bobošíková, Jiří Dienstbier mladší, Jan Fischer, Taťana Fischerová, Vladimír Franz, Zuzana Roithová, Karel Schwarzenberg, Přemysl Sobotka a Miloš Zeman.⁶ Do druhého kola se dostali dva kandidáti s nejvyšším počtem hlasů, a to tehdejší předseda TOP 09 a ministr zahraničních věcí Karel Schwarzenberg a tehdejší čestný předseda SPO (tehdy ještě SPOZ) a bývalý premiér Miloš Zeman. Právě druhé kolo, poznamenané silně negativní kampaní, zasel v české společnosti semínka silné konfliktní linie, i když možná ne úplně nové, nicméně určitě daleko významnější, než byla doposud. Na jedné straně stáli příznivci Schwarzenberga, který veřejně vzýval odkaz posledního československého a prvního českého prezidenta Václava Havla a který se těšil nebývalé podpoře díky obrovské PR a marketingové reklamě (Michl, 2013). K vidění byly placky, odznáčky či trička a jiné reklamní produkty s upravenou podobiznou Schwarzenberga jako punkera, používaly se slogany typu „Karel is not dead“ apod. Spousta Schwarzenbergových voličů, především z řad mladších, neměla jediný racionální důvod jej volit a dala spíše na emocionální zdůrazňování Havlova odkazu, knížecí aristokratické noblesy, jakési slušnosti a laskavosti, kterou měl údajně Schwarzenberg oplývat, což je zajímavý protimluv vzhledem k faktu, že na jednu stranu byl téměř vždy zmiňován Schwarzenbergův aristokratický původ, ovšem také řekněme „lidová“ moudrost a laskavost a smysl pro selský rozum, jakoby snad Schwarzenberg představoval jakéhosi pohádkového dědečka s posvátnou auroou. Sympatie proudily především od mainstreamových voličů či převážně z řad liberálnější části společnosti, městských liberálů či od sympatizantů apolitické politiky Václava Havla a podobných skupin, které by se dnes daly označit částečně jako „sluníčkářské“ nebo minimálně určitě jako „pravdoláskařské“. Zajímavé je, že jen málo li-

⁵ Někteří hovoří o nástupu oligarchie, jiní o tzv. postdemokracii, někteří přichází přímo s termínem autoritářství. Nutno podotknout, že ať je již nová, údajně nedemokratická epocha českých dějin nazývána jakkoliv, nejedná se o odborné politologické termíny s oporou v odborné literatuře.

⁶ Účast v prezidentském klání nakonec pro nedostačující počet podpisů nebyla umožněna Vladimíru Dlouhému a Tomio Okamurovi.

dí vnímalo tento duel jako souboj pravice a levice v klasickém pojetí dle ekonomické konfliktní linie. Daleko více se začalo ukazovat, že postrokkanovské koncepty rozporů budou hrát prim v dělení české společnosti a v jejich politických prioritách.

Miloše Zemana na straně druhé naopak volily „lidovější“ vrstvy (zajímavé je, že Miloš Zeman jako vystudovaný ekonom a bývalý pracovník Akademie věd ČR by dozajista měl patřit mezi inteligenci, avšak mediální obraz prezentoval jako kandidáta inteligence Schwarzenberga, ačkoliv nemá vysokoškolské vzdělání a ta samá média zároveň oceňovala jeho „lidovost“, ta samá vlastnost ale měla v případě Zemana pejorativní konotaci), venkované a starší a méně vzdělaní lidé. Zeman vsadil především před druhým kolem na ostře negativní a útočnou kampaň, kdy kritizoval svého oponenta za vše možné, i když ona kritika často postrádala racionální základ a nebyla tak téměř vůbec konstruktivní (Golis, 2013). Útoky na Schwarzenbergovu vadu řeči, dvojitý občanství či na manželku, která neumí česky, se mnohým zdály více než za hranou, natož, když vyšla najevo nacistická minulost Schwarzenbergova tchána, která byla pro jeho kandidaturu zcela irelevantní. I v případě Zemanových voličů tak převládala spíše emocionální složka nad racionální, v obou případech byly také pro volbu dotyčného kandidáta často jediným důvodem pouze antipatie k opačnému kandidátovi. Miloš Zeman byl prezentován jako technokrat a pragmatik, a proto měl podporu spíše konzervativnější části společnosti, bez ohledu na pravolevé spektrum. Někteří jej označovali za pokračovatele údajné „antihavlovské“ politiky končícího prezidenta Václava Klause a naráželi na údajné vazby a přátelství obou politiků z dob opoziční smlouvy.⁷ Ač sám příznivec Evropské unie, přejal Zeman jakousi levicově vlasteneckou politiku a útočil na Schwarzenberga také kvůli jeho postojům k Benešovým dekretům a dlouhým letům stráveným v demokratickém Rakousku, zatímco on sám žil v komunistickém Československu. Sympatie k Zemanovi měly stejně jako v případě Schwarzenberga velmi heterogenní skupiny obyvatel, které ale byly také souhrnně

„zaškatulkovány“ a „onálepkovány“, jako v případě Schwarzenberga. Především kampaň před druhým kolem dle autora jasně naznačila další směřování, kterým se bude ubírat česká společnost a česká politika, tedy hluboký antagonismus. V analytické části se tedy podíváme na rozbor jednotlivých skupin v rámci obou táborů, které vznikly v důsledku námi zmíněných tří klíčových událostí, domácích i zahraničních. Budeme aplikovat teoretický rámec v podobě postrokkanovských štěpících linií na českou společnost a politiku po roce 2013 v kontextu zmíněných událostí. Rozebereme tedy politické strany, osobnosti, skupiny i názory, stejně tak zevšednělé pojmy a termíny, kterými se oba tábory navzájem častují či zapojení médií a společensko-kulturních a dalších elit. Analýza by měla ukázat obě tváře populismu, tedy populistickou rétoriku na obou pomyslných stranách barikády.

Ukrajinská krize

Jednou z nových postrokkanovských linií aplikovaných na českou společnost by mohla být linie zahraničněpolitická, více či méně související s europeizací. Ta stoprocentně hraje důležitou roli, jak se o tom ostatně zmíníme v analytické části. V této, kontextuální, nám půjde o stručný nástin oněch událostí, které měly a mají vliv na nové rozpory ve společnosti. Zahraničněpolitická štěpící linie čistě zaměřená na charakter vztahu k evropské integraci k sobě totiž váže i další globální zahraničněpolitické otázky – příkladem číslo jedna je ukrajinská krize.

Toto označení nese konflikt, jehož počátek se datuje do listopadu roku 2013, kdy tehdejší ukrajinský prezident Viktor Janukovyč odmítl podepsat tzv. Asociační dohodu mezi Ukrajinou a Evropskou unií (EU), což vyústilo především na západě země v otevřené protivládní protesty. V Kyjevě se dokonce na náměstí Nezávislosti sešly desetitisíce až statisíce demonstrantů. Celkově se pro ukrajinské proevropské protesty vžilo označení Euromajdan a pokračovaly i v prvních měsících roku 2014. Demonstrace vedly k radikalizaci společnosti, kdy kromě umírněné opozice vůči prezidentu Janukovyčovi byla velmi aktivní také opozice z řad extrémní pravice, která se často dostávala do otevřených násilných střetů s ukrajinskou

⁷ Politický pakt, jenž umožnil po předčasných volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1998 existenci Zemanovy menšinové vlády ČSSD díky dohodě s Klausovou opoziční ODS.

policií.⁸ Koncem ledna podal demisi ukrajinský premiér Mykola Azarov, o necelý měsíc později došlo po odmítnutí rezignace prezidenta Yanukovyche k jeho sesazení parlamentem.⁹ Byla instalována nová vláda i prozatímní prezident a také vypsaný nové prezidentské a následně parlamentní volby, stejně tak na sebe nenechala čekat mezinárodní odezva. Ruskojazyční obyvatelé Ukrajiny, především jejich východních částí, začali dávat najevo nespokojenost a obavy z nové vlády a její politiky, čehož využilo Rusko a vyostřila se rétorika mezi oběma zeměmi. Krátce nato došlo k invazi vojáků v neoznačených uniformách na Krymský poloostrov, čímž se rozpoutala Krymská krize.¹⁰ V březnu 2014 nejprve došlo k vyhlášení nezávislosti Autonomní republiky Krym a města se zvláštním statusem Sevastopolu na Ukrajině, a po pár dnech následovalo referendum o připojení těchto území k Ruské federaci, ve kterém se drtivá většina obyvatel vyjádřila pro připojení. Toto referendum, stejně jako předchozí deklarace nezávislosti, se staly opět předmětem sporů ohledně porušení mezinárodního práva. V dubnu navázaly na krymské odtržení od Ukrajiny také východní oblasti země, kde také probíhaly již od počátku Euro-majdanu protesty, ovšem naopak na podporu prezidenta Yanukovyche a Ruska. Počátkem dubna tak došlo k vyhlášení nezávislosti na Ukrajině dvou východoukrajinských území v oblasti tzv. Donbassu, a to Doněcké lidové republiky a Luhanské lidové republiky, které

měly být spojeny v konfederaci Novoruska,¹¹ což se částečně naplnilo, avšak nemělo to dlouhodobé a efektivní řešení. Od té doby zuří na východě Ukrajiny boj mezi proruskými separatisty z obou republik a mezi centrální kyjevskou vládou.¹² Světovou, a také českou společnost to rozdělilo na dva tábory. Jedni, podporující až adorující Rusko a prezidenta Vladimira Putina, spatřují v krymské anexi a odtržení proruského východu Ukrajiny demokratické principy v boji proti údajné fašistické či „banderovské“ kyjevské vládě, která se dle nich dostala k moci protiústavním pučem podporovaným Západem, především Spojenými státy americkými a Evropskou unií¹³ (Janda, 2015). Druzí naopak viní ruského prezidenta Putina z „hitlerovského“ chování, kdy za účelem údajné ochrany práv ruské menšiny anektoval cizí území po vzoru nacistického Německa, a naopak přehlížejí kontroverzní aspekty Euromajdanu a účast extrémní pravice či možnou protiústavnost Yanukovychova svržení (Duhan, 2016). Pozoruhodný na celé této dlouhotrvající krizi je především fakt, jakou oba tábory využívají až zneužívají rétoriku a propagandu. Ne náhodou mnoho expertů označuje dnešní animozity mezi Západem a Východem za „novou“ či „druhou studenou válku“ (Lucas, 2008). Ohledně rétoriky obou stran, kdy se vzájemně snaží dehonestovat a diskreditovat za pomoci užití nálepkování a asociací spojených s nacistickou Třetí říší, by se hodil citát významného ruského spisovatele a disidenta Aleksandra Solzhenitsyna: „*Nálepka fašismu je to samé jako svého času stigmatizující nálepka „třídí nepřítel“ či „nepřítel lidu“. Je to úspěšná metoda, kterou se dá oponent srazit k zemi, zacpat mu ústa, přivolat na něho represe a podle potřeby to v médiích zveřejňovat.*“ (Solzhenitsyn, 1999).

⁸ Mimo jiné patřili mezi extremisty kromě příznivců tehdejší parlamentní strany Svoboda také stoupenci Pravého sektoru, jejichž vůdce Dmytro Yarosh se stal v prvních „pomajdanových“ volbách v roce 2014 poslancem ukrajinského parlamentu.

⁹ Ohledně tohoto *impeachmentu* ovšem existuje spousta pochybností, jelikož nejspíš nebyl proveden úplně v souladu s ukrajinskou ústavou, která přesně stanovuje kvalifikovanou většinu nutnou k odvolání prezidenta, stejně jako účast Ústavního soudu. Ani k jednomu tehdy na Ukrajině nedošlo, nicméně Yanukovyč byl jednokomorovým ukrajinským parlamentem odvolán a krátce nato uprchl ze země a našel azyl v Rusku.

¹⁰ Jak nejprve odmítal, nicméně po jisté době potvrdil ruský prezident Vladimir Putin, jednalo se o ruské vojáky, kteří na Krymu operovali a o jejichž zapojení se spekuluje také v případě bojů na východě Ukrajiny, mezi proruskými separatisty, kyjevskou vládou a dobrovolnými prapory ukrajinských nacionalistů či soukromými jednotkami různých oligarchů.

¹¹ V polovině roku 2015 došlo de facto k rozpadu konfederace v důsledku Minských dohod, kdy mj. došlo k pozastavení činnosti konfедераčního parlamentu a jiných společných orgánů.

¹² Od března 2014 také vstupují v platnost protiruské sankce, které na Moskvu uvalilo několik zemí západního společenství a státy Evropské unie. Následovala také ruská odvěta, mj. v podobě zákazu vývozu mnoha komodit z těchto států do Ruska.

¹³ Odkaz na nacionalistického politika Stepana Banderu (1909 – 1959), kontroverzní postavu ukrajinských dějin.

Evropská migrační krize

Druhá postrokanovská zahraničněpolitická konfliktní linie je také svým způsobem navázaná na Evropskou unii, a tedy proces europeizace. Je jí evropská migrační krize, jejíž počátky nemají přesného data, ale my ji budeme datovat do dubna 2015, kdy došlo ve Středomořím moři ke ztroskotání a potopení několika lodí s migranty ze severní Afriky během relativně krátkého časového sledu.¹⁴ Od té doby se začíná hovořit o evropské migrační krizi. Byť by se její počátky a příčiny daly vystopovat mnohem dříve, až od druhé čtvrtiny roku 2015 dochází ke skutečně masové migraci s obrovskou intenzitou, především ze zemí oblasti MENA (*Middle East and North Africa*), tedy ze zemí Blízkého až Středního východu a severní Afriky, výjimkami ovšem nejsou ani migranti ze subsaharské Afriky či z Balkánu.¹⁵ Krize se prohloubila v létě a její nejvyšší eskalace byla zaznamenána na podzim. Celkově se za rok 2015 do Evropy dostalo podle údajů Eurostatu přes milion a čtvrt migrantů, ať již uprchlíků či ekonomických migrantů, a to hovoříme pouze o oficiálních číslech. Migranti se do Evropy dostávají po několika trasách, k těm nejvytíženějším patří Balkánská a Středomořská.¹⁶ Méně vytížené jsou pak další trasy, jako východoevropská přes Polsko a de facto občanskou válkou zmítanou Ukrajinu, západní přes španělské exklávy Ceutu a Melillu a britský Gibraltar do Španělska nebo severní či arktická přes rusko-norskou hranici za polárním kruhem. Jednou z hlavních reakcí na migrační krizi byly tzv. kvóty, tedy systém, kterým by se migranti přerozdělili mezi členské státy Evropské unie. Ty ovšem sklízí velkou vlnu odporu, a to jak ve

státech, jejichž politická reprezentace kvóty přijala, tak v zemích, kde k nim panuje vyložená nevráživost, což jsou především země Visegrádské čtyřky. I v tomto případě je společnost vesměs rozdělena mezi dva zapřísáhlé tábory, kdy jeden viní z migrační krize Evropskou unii, která dle nich není schopna zabezpečit své občany a Spojené státy, které dle nich mohou za destabilizaci islámských zemí, ze kterých migranti utíkají, a to kvůli svým intervencím, které odstranily sekulární diktátory, kteří byli (především) v rámci Arabského jara nahrazeni islámskými fundamentalisty, což mělo podle nich vliv na vznik a vzestup teroristické džihádistické organizace Islámský stát. Tento tábor se staví proti kvótám a obepíná celou paletu názorů – někteří by potápěli lodě s migranty, stavěli ploty, uzavírali hranice, vytvářeli domobrany či přijímali pouze uprchlíky, nikoliv ekonomické migranty či přímo pouze křesťanské či nemuslimské uprchlíky (zde dochází k menšímu rozporu, ale k tomu se ještě dostaneme). Druhý tábor je naopak otevřený přijímání všech migrantů, nejenom uprchlíků, bez ohledu na bezpečnostní či sociální nebo kulturní rizika a hovoří o ideálech humanismu, evropských hodnotách solidarity či teorii multikulturalismu a své oponenty viní z údajného rasismu, xenofobie či neonacismu. I zde se ve velkém objevují stereotypní nálepky a klíšé.

Analýza českého politického diskurzu

Jak jsme již zmínili, v Česku lze právě od zmíněného zlomového roku 2013 spatřovat proměnu politických nálad a celkově klimatu ve společnosti. Na úvod by se hodilo poznamenat, že dozajista existovaly jisté dva nesmiřitelné tábory již předtím. Jeden tábor, který by se dal označit za přívržence disidenta a posledního československého a prvního českého prezidenta Václava Havla a jeho názorů a druhý tábor reprezentovaný příznivci jeho následníka ve funkci prezidenta České republiky Václava Klause a jeho názorů. Pravdou je, že i přesto, že se Klausovi odpůrci proti němu neustále vymezovali, nejednalo se o takovou intenzitu ani takovou formu, jakou lze zažívat od roku 2013 vůči prezidentu Zemanovi. Neexistovaly také, nebo byly tolik významné, skupiny, politické strany či názory, které by natolik brojily právě proti „druhé straně“. Nebyl tolik zakořeněný společenský antagonismus.

¹⁴ Na tomto čase jako na čase počátku evropské migrační krize se shoduje řada odborníků či institucí, proto jej také autor zvolil jako relevantní počátek skutečně evropské migrační krize.

¹⁵ Mezi tyto země patří mj. Ghana, Gambie, Nigérie, Súdán, Etiopie, Eritrea, Somálsko či Kosovo.

¹⁶ Balkánská trasa vede přes Turecko, které je přitom mnohdy označováno za první bezpečnou zemi pro migranty ze Sýrie a Iráku, kteří ovšem míří dále na řecké ostrovy, kde často zůstávají, jiní se ale vydávají dál přes balkánské státy. Středomořská trasa vede většinou přes „zhroucenou“ Libyi, kam míří většina migrantů ze subsaharské Afriky a následně pokračují do Itálie. Činnost této migrační trasy usnadňuje fakt, že v Libyi od Arabského jara existuje de facto dvojevládí a naprostý chaos, který nahrává pašerákům v jejich aktivitách.

Běžní občané volili, alespoň většinou, na základě klasických rozporů, potažmo k nim přidruženým rozporům novým. Takovým rozporům je bezesporu od roku 2004, kdy Česko vstoupilo do EU, europeismus, resp. vztah politických stran vůči intenzitě a podobě evropské integrace. Spoustu politických stran, hnutí či osobností přejalo za svůj hlavní a nosný program právě euroskepticismus, jehož výrazným proponentem byl a je právě Václav Klaus, který směřování evropské integrace hlasitě kritizoval převážně od dob svého nástupu do prezidentské funkce, byť byl k mnoha aspektům evropského integračního procesu kritický již od pádu komunismu a od počátku 90. let (Kopeček, 2012). Euroskepticismus poté od roku 2009 rozvíjela např. libertariánská Strana svobodných občanů,¹⁷ různé politické subjekty vedené bývalou europoslankyní Janou Bobošíkovou a další, méně relevantní politické subjekty, ovšem také výrazná část lídra domácí pravice ODS, kterou Klaus spoluzakládal a jejímž byl do konce roku 2008 čestným předsedou. Na druhé straně i v této době před rokem 2013 existovaly subjekty či osobnosti naopak podporující Evropskou unii, které často zároveň kombinovaly ve svých názorech podporu EU s politickým odkazem Václava Havla, který se k hlubší evropské integraci stavěl velmi otevřeně. Nutno dodat, že těch druhých bylo od počátku více.

Rok 2013 a námi již popsána historicky první přímá volba prezidenta ovšem přinesla mnohá vyostření mezi oběma tábory. Přinesla především rozdělení společnosti, které tu v takové míře do té doby nebylo patrné. Jistě, i na konci minulého století a při přelomu milénia vládla v české společnosti „*blbá nálada*“, ale nikoliv v takové míře.¹⁸ Utvořil se široký blok odpůrců prezidenta Miloše Zemana, kteří se nespíš nesmířili s jeho vítězstvím a s porážkou tou dobou velmi populárního Karla Schwarzenberga. Tento rozštěp mezi podporovateli prezidentských kandidátů navazoval na předchozí rozdělení politického pole. Mezi Schwarzenbergovy příznivce (a zároveň Zemanovy odpůrce) lze zařadit jednak již zmíněné osob-

nosti z blízkého okruhu Václava Havla („havlovcí“, „pravdoláskari“), tedy názorově spřízněné politiky napříč politickým spektrem, ale spíše osobnosti z kulturní sféry, umělce a další, společensko-kulturní liberální elity, převážně z Prahy a velkých měst. Paradoxní přitom je, že ještě za úřadování Václava Havla měl Miloš Zeman, ať již „pouze“ jako předseda ČSSD, ale také jako předseda Poslanecké sněmovny či poté dokonce i jako předseda vlády, poměrně odlišné názory, než které od něj můžeme slyšet od roku 2013. V té době si byl Václav Havel s Milošem Zemanem daleko bližší, než kdy byl s Václavem Klausem. Krátce po sametové revoluci byl dokonce Zeman jako typický levicový intelektuál a coby bývalý zaměstnanec Prognostického ústavu a účastník polistopadových představení divadla Semafor nejspíše tím, co by dnes sám nazval jako představitel „pražské kavárny“. Zeman sám byl levicovým intelektuálem a dost nespíš se za něj také sám považoval. Ovšem během prezidentské kampaně se Zeman stále častěji střetával se Schwarzenbergem, který byl brán jako pokračovatel havlovského odkazu, a proto se vyostřila jak rétorika Zemana proti „pravdoláskari“, tak naopak. Dřívější názorové souznění Zemana s Havlem bylo náhle nenávratně zapomenuto, Zeman označil Schwarzenbergovy příznivce za již zmiňovanou tzv. „pražskou kavárnu“ či „lumpenkavárnu“ (nikoliv však za pravdoláskari, jak je nazýval Klaus) a sám sebe začal prezentovat jako lidového kandidáta, který se vymezuje proti elitářským městským intelektuálům (Léko, 2014). Během dosavadních tří let ve funkci prezidenta byla kritika vůči němu z řad odpůrců ještě ostřejší než proti Klausovi.

V roce 2013 přišla vládní krize, nám dnes známá především jako kauza „Nagygate“, která nakonec vedla k pádu tehdejší demokraticky zvolené vlády.¹⁹ To s sebou přineslo vyhlášení předčasných voleb a do té doby instalaci („Zemanovy“) Rusnokovy úřednické vlády. Kampaně do předčasných voleb do Poslanecké sněmovny se poté nesla v silně negativistickém a konfrontačním tónu. Strana Práv Občanů (SPO, toho času Strana Práv Občanů ZEMANOVCÍ, tedy SPOZ) měla program postavený na kritice Karla Schwarzenberga a jeho liberálně se prezentující TOP 09, včetně nepřilíh obli-

¹⁷ Předsedou Svobodných byl od jejich založení v roce 2009 ekonom a vysokoškolský učitel Petr Mach, který býval také poradcem prezidenta Václava Klause.

¹⁸ Ať již kvůli zmíněné opoziční smlouvě, nebo třeba kvůli krizi v České televizi.

¹⁹ Kauza spojená s tehdejším premiérem Petrem Nečasem a jeho tehdejší milenkou a dnešní ženou Janou Nečasovou (Nagyovou).

beného ministra financí a místopředsedy TOP 09 Miroslava Kalouska, který byl označován za zloděje atd. (EuroZprávy, 2013). TOP 09 přitom reprezentovala zejména ty vrstvy, které se vymezovaly vůči Zemanovi. Kampaň byla postavená na kritice předchozí vlády, což ovšem není *nihil novi sub sole*, nýbrž politický folklór. Program TOP 09 ovšem přišel s daleko vyhraněnější a emocionálnější antikampaní, Miloše Zemana demonizoval a označoval za autokrata a sliboval návrat svobody a demokracie, a naopak zabránění transformace Česka v autoritářský režim, čehož se měl údajně Miloš Zeman svým nerespektováním ústavních zvyklostí dopouštět (TOP 09, 2013). Jeho odpůrci mu v roce 2013 vyčítali Rusnokovu vládu, jmenování velvyslanci bývalou první dámou Livii Klausovou a kosmonauta Vladimíra Remka či nejmenování literárního historika Martina C. Putny profesorem. Stranou lze ponechat Zemanovo nereprezentativní vystupování na veřejnosti, včetně jeho údajné opilosti při příležitosti vystavení korunovačních klenotů, které sám tehdy Hrad označil jako „virózu“.

V roce 2013 ještě nebyla z tohoto pohledu zasetá averze vůči Zemanovi natolik. Je také zajímavé, že ještě tehdy proti němu mohli být ti, které si získal pozdějšími postoji k ukrajinské, potažmo migrační krizi a naopak. V roce 2014 již kritika vůči Zemanovi vzrostla, především kvůli jeho návštěvě Číny a až neobvykle vlídným výrokům na adresu tamního režimu, které tam zazněly. Dále kvůli jeho rozhovoru pro Český rozhlas, ve kterém použil vulgární výrazy, především na adresu ruské punkové kapely Pussy Riot²⁰ (Wirnitzer, 2014).

Silná antipatie vůči Zemanovi pak v tomto roce vyvrcholila během výročí sametové revoluce 17. listopadu, kdy na demonstraci přinesly tisíce lidí červené karty jako nesouhlas se Zemanovou údajnou podporou Ruska a Číny a s jeho reprezentací (Třeček, 2014). Paradoxní je, že Zemanovi odpůrci mu vyčítají mj. „alkoholismus“, „lidovost“ (v pejorativní konotaci) či nevzdělanost, ovšem naopak „alkoholismus“ Václava Havla jim nikterak nevadí, „lidovost“

(jako pozitivní jev) Karla Schwarzenberga také ne a fakt, že Zeman je vystudovaný ekonom, kdežto Havel ani Schwarzenberg neměli vysokoškolské vzdělání, opomíjejí.

Od roku 2015 jsou Zemanovi vytýkány hlavně jeho výroky o údajném článku spisovatele Ferdinanda Peroutky²¹ *Hitler je gentleman*, dále pak jeho přehnaně pozitivní postoje k Rusku a Číně a naopak přehnaně negativní ke Spojeným státům a Evropské unii, názor na česká média v čele s Českou televizí, jeho účast na vojenské přehlídce v Moskvě ku příležitosti 70. výročí ukončení druhé světové války a s tím spojená roztržka s tehdejší americkým velvyslancem v Česku Andrewem Schapirem, další svévolné odmítnutí jmenovat tři nové profesory, a především jeho vystoupení během oslav výročí sametové revoluce 17. listopadu na jednom pódiu s předsedou tehdejšího anti-migračního hnutí Blok proti islámu Martinem Konvičkou, který je znám pro své často až extrémistické názory a vyjadřování (Česká televize, 2015; Kubištová, 2015).²² V roce 2016 se rozšířil tento seznam Zemanových „hříchů“ o tvrzení, že migrační krize je organizovaná a jedná se o řízenou invazi, o bonmot ohledně užití kalašnikovu jako druhé možnosti k odstranění premiéra (první možností byla prostřednictvím voleb), ale především o stále ostřejší kritiku migrační krize, islámu, azylové a migrační politiky Evropské unie a také protiruských sankcí, uvalených na Rusko za podporu proruských separatistů na východní Ukrajině. Nejčastěji tak kritika Zemana spočívá v jeho údajných proruských, pročínských a protizápadních postojích (jeho výroky by se takto ovšem skutečně často daly interpretovat), v jeho kritice vůči islámu a migrantům a v jeho vystupování a vyjadřování, a také v jeho rétorice vůči svým oponentům. Mezinárodní situace a postoje k uvedeným otázkám se mění v prostředky konstrukce vnitřní hranice v české společnosti.

²⁰ Nutno podotknout, že výrazy byly použity záměrně a účelově, především v případě kapely Pussy Riot, která má vulgární výraz již ve svém názvu. Paradoxní byl opět dvojí metr, kdy Zemanovým odpůrcům vadily jeho vulgarity, ale ne kupříkladu vulgarity těch politiků, které sami podporují (Havel, Schwarzenberg, Kalousek apod.).

²¹ Ferdinand Peroutka byl český prvorepublikový žurnalista s liberální orientací. A propos, tato kauza nebyla ještě koncem listopadu 2016 dořešena, byť soudy opakovaně nařídily Hradu, aby se za výroky omluvil. Žalobu předtím podala Peroutkova vnučka Terezie Kaslová.

²² Kupříkladu nápadů na zřízení koncentračních táborů pro muslimy, o namletí muslimů do masokostní moučky či srovnávání islámu s nacismem.

Samostatnou pozornost by si také zasloužila tzv. kauza Brady.²³

Ukrajinská krize rozpoltila českou společnost především na tábor, který podporuje vstup Ukrajiny do Evropské unie a vůbec mezi západní společenství a mezi tábor, který vidí Ukrajinu jako jasnou sféru vlivu Ruska, a tedy Východu. Toto jednoduché dělení na demokratický Západ v čele s USA a EU a nedemokratický Východ v čele s Ruskem je jednou z os, podél kterých se rozvíjí ona vnitřní hranice. V Česku jsme se tak před krajskými a senátními volbami v roce 2016 mohli setkat až s hysterickými a emocionálními slogany typu „*Patříme na Západ, ne na Východ*“ (ODS, 2016) a s téměř apriorní a bigotní kritikou Ruska a Vladimira Putina na jedné straně, na druhé pak s neméně konspiračními útoky na údajnou světovládu a světový řád pod taktovkou Spojených států a mocných politicko-ekonomicko-akademicko-mediálních elit. Rétorika skutečně jako vystřižená z dob studené války, přičemž jako by se studená válka v jistém slova smyslu přesunula do jádra samotné české společnosti. Propojení také lze nalézt s migrační krizí, jelikož názorem jednoho tábora je, že rozbití Evropské unie a boj proti migrantům je vlastně podporován Ruskem. Tedy, že evropské politické strany, označované dle libosti jako „krajně pravicové“, „extrémistické“, „radikální“, „fašistické“, „antiislámské“ či třeba „pravicově populistické“ nebo „nacionalistické“ jsou napojeny na Moskvu a jsou jí také financovány. Ve světě se pak tyto konspirátoři shodují také s tím, že největší přínos bude mít *brexit* právě pro Rusko či snad že republikánský kandidát na amerického prezidenta Donald Trump byl tajně také podporován Ruskem. Vidina Ruska téměř za vším je o to více posilována v médiích, ale také některými politiky či neziskovými organizacemi. Na jedné straně tu sice máme vyloženě prokremelská média, jako třeba anonymní Aeronet nebo silně proruský Sputnik, která hojně využívají čeští rusofilové, ovšem spíše zarazí, že nezávislá, veřejnoprávní a mainstreamová média tolik dehonestují až demonizují Rusko téměř za každou cenu a za každý jeho krok. Téměř denně se můžeme s kritikou prezidenta Zemana či Ruska a Vladimira Putina setkat na Facebooku opoziční TOP 09 nebo think-tanku

Evropské hodnoty. TOP 09 sama brojí proti údajné nenávisti v české společnosti a proti používání emocí namísto racionality, ovšem právě tato strana a její představitelé například na svůj oficiální Facebook zveřejňovali dle někoho až hyenistické zneužívání smrti britské labouristické poslankyně Jo Cox pro svou kampaň za udržení Spojeného království v Evropské unii. Od těchto „slušných“ a „liberálních“ subjektů či osobností zarazí toto chování daleko více než od těch, kterým je toto chování neustále (často také oprávněně) přisuzováno a podsouváno.

TOP 09 i Evropské hodnoty denně sdílejí emocionální antiruské statusy a urážejí kohokoliv, kdo nemá totožný názor. V tomto ohledu si nikterak nezadají se svými odpůrci, čímž se dostáváme ke společnému jmenovateli – tím by mohl být populismus. Obě skupiny se navzájem častují urážkami typu fašista, extremist, odpůrce liberální demokracie či se nazývají „druhorepublikovými“.²⁴ Obě skupiny využívají emoce, polopravdy, lži, demagogii, negativní antikampaně atd. Měli bychom se tedy podívat, jaké politické názory a postoje, subjekty a osobnosti se po roce 2013 zformovaly v českém politickém prostředí na pozadí rozporů zvolení Miloše Zemana prezidentem, ukrajinské a migrační krize. První tábor nazveme souhrnně jako sluníčkáře a podrobněji nahlédneme na některé významné skupiny.

Kdybychom měli vybrat „sluníčkářské“ politické strany, pouze jedna bude zastoupena v Poslanecké sněmovně. Je jí TOP 09, která by již od svého vzniku snesla především nálepku „pravdoláskářská“. Termín pravdoláskáři se totiž v české politické debatě užívá daleko déle, než pojem sluníčkáři a trochu od toho novějšího vybočuje. Odkazuje k politice prezidenta Václava Havla a k jeho výroku, že „*pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí*“. Termín pravdoláskáři se nejčastěji přisuzuje prezidentu Václavu Klausovi, který tak označoval právě příznivce „havlistické“ politiky. TOP 09, jak již bylo zmíněno, ostře emocionálně brojí proti prezidentu Zemanovi, ale také proti Rusku a proti jakýmkoliv kritikům Evropské unie či

²³ Spor ohledně udělování státních vyznamenání ku příležitosti státního svátku 28. října.

²⁴ Značně autoritativně až autoritářsky fungující „druhou“ Československou republiku, krátce existující stát těsně před vypuknutím druhé světové války, využili v „boji“ proti „druhé straně“ jak prezidentův tiskový mluvčí Jiří Ovčáček, tak čestný předseda TOP 09 Karel Schwarzenberg.

Spojených států. Paradoxní v jejím podání je kupříkladu také katarze jejího předsedy Miroslava Kalouska, známého jako velmi pragmatického politika, který se ovšem od svého zvolení do čela TOP 09 snažil akcentovat lidskoprávní a humanistickou politiku a nést onen havlistický odkaz, jak tomu bylo za jeho předchůdce Karla Schwarzenberga. Kalousek je ovšem známý svým pragmatismem i z dob, kdy ještě jako předseda KDU-ČSL mj. neměl takový problém vstoupit do případné koalice s ČSSD a možná také s KSČM, i když se později hovořilo „pouze“ o tzv. „tiché podpoře“ této potenciální vlády (Novinky, 2006). Během historicky první návštěvy čínského prezidenta v Česku ovšem pragmatik Kalousek vytáhl do ulic s tibetskou vlajkou a kritizoval prezidenta Zemana i počínání policie. Toto chování se leckomu může zdát lehce schizofrenní, minimálně stejně, jako názorový „přerod“ Miloše Zemana. TOP 09 také velmi často prostřednictvím sociálních sítí kritizuje ministra financí Andreje Babiše a jeho hnutí ANO, kdy varuje před nástupem oligarchie v politice, prezidenta Zemana viní z údajného podněcování k fašizaci společnosti, z pochlebování diktátorským režimům a z toho, že Česko obrací směrem k Východu. V rámci migrační krize je strana prouprchlická a jednotná s politikou Evropské unie, kdy i její europoslanci souhlasí se systémem tzv. povinných přerozdělovacích kvót. TOP 09 tak dle svého programu (nebo spíše antiprogramu) může spadat do kategorie populistických stran, jelikož často až nekriticky adoruje Spojené státy, Evropskou unii, Václava Havla, ovšem je leckdy až nenávislně kritická vůči Rusku, Miloši Zemanovi, vůči těm, kteří kritizují (jakkoliv oprávněně či neoprávněně) jejich ikony, migrační krizi, nebo kteří vyjádří souhlas s těmi, které TOP 09 kritizuje. Paradoxní jsou potom kupříkladu fotky čestného předsedy Schwarzenberga ze Saúdské Arábie. Lidskoprávní a humanistická politika totiž u TOP 09 naráží na dvojí metr, kdy podporuje režimy typu právě Saúdské Arábie či Turecka, ovšem režimy v Rusku, Číně či v Sýrii kritizuje. TOP 09 také odkazováním na Václava Havla příliš nekritizuje americké intervence či západní politiku v Kosovu, někteří její politici dokonce byli přímo přítomni na Ukrajině během Majdanu i během války na východní Ukrajině. Její členové používají prazvláštní asociace, srovnání či údajné historické paralely, ať již

náhodné, nebo účelové – obzvlášť ohledně ruské zahraniční politiky nebo ohledně migrační krize.²⁵ TOP 09, která sama sebe označuje jako liberálně konzervativní stranu proevropského a prozápadního charakteru, je ovšem jakousi výjimkou v rámci tábora sluníčkářů – i přes sociálně liberální názory se jedná o (z ekonomického hlediska) pravicovou stranu, přičemž většina sluníčkářů mívá spíše levicové a antikapitalistické vidění ekonomiky, stejně tak jsou de facto výlučně kritičtí k politice Spojených států a Evropské unie, což je přesný opak oproti „pravdoláskařům“. Na „topkaře“, tedy ať již jejich členy, nebo voliče a podporovatele, tak často sedí také nálepky „havlisté“, „pravdoláskaři“ nebo „pražská kavárna“, což je označení vyslovené prezidentem Zemanem na jejich adresu po protestech proti jeho osobě. Mezi „sluníčkářský“ tábor se tak řadí především kvůli svým společensko-liberálním názorům a kritice „druhé strany“ (Polanský, 2017). Z hlediska našich tří událostí se shodují především ve vstřícném postoji vůči migrantům a dnes již také v kritice prezidenta Zemana, i když ostatní sluníčkáři dříve podporovali jakožto levicového kandidáta právě jeho. Dnes jej považují spíše za pravicového populistu či dokonce za národního konzervativce.

Další sluníčkářskou politickou stranou mohou být jednoznačně Zelení. Z politologického hlediska jsou Zelení po celém světě bráni jako levicová stranická rodina. V Česku byli jistou dobu výjimkou, a to za předsednictví Martina Bursíka, který sice byl „havlistou“ či „pravdoláskařem“ a akcentoval zelenou politiku, ovšem ekonomicky byl spíše doprava a strana byla často více než jako zelená označována jako liberální a středopravá. Klasickými tématy zelených stran bývají po environmentální politice problematika menšin, ať již rasových, etnických, genderových, sociálních, náboženských či sexuálních. V rámci našich tří cleavages jsou tak čeští Zelení nejvíce slyšet v oblasti migrační krize, kdy se staví velmi vstřícně vůči přijímání všech migrantů bez rozdílu a účastní se řady demonstrací. SZ se posunula opět doleva za předsedy Ondřeje Lišky a po odchodu Martina Bursíka, který si založil Liberálně ekologickou

²⁵ Mj. srovnávání ruské zahraniční politiky s tou nacistickou nebo srovnávání dnešní migrace převážně z blízkovýchodních a subsaharských zemí s migrací z Československa během nacistické okupace a za komunistického režimu.

stranu (LES), která je ovšem na české politické scéně marginální. SZ naopak vstoupila ještě více doleva za předsedy Matěje Stropnického, který již bývá častován termíny jako „neomarxista“ či „zelený komunista“ (Zelení, 2016). Některými příznivci SZ či zelené a levicové sluníčkářské politiky ovšem bývá kritizován jakožto „salónní levičák“ či „princátko“, za což může jeho „buržoazní“ původ.²⁶ V tomto směru Stropnický vyznívá podobně jako Václav Havel. Zajímavé z našeho hlediska je, jak se Zelení staví proti prezidentu Zemanovi – sám Stropnický totiž Zemana v prezidentské volbě volil, i když se přiznal, že dnes by tak již nečinil. Podobně hovořil filozof Václav Bělohradský, který jako nestraník za koalici Zelených s ČSSD kandidoval v roce 2016 do Senátu. Zelení ovšem často nejsou tolik slyšet, co se týká kritiky Zemana, jako „pravdoláskářská“ a „havlovská“ TOP 09. Zeleným Zeman vadí především od té doby a tím, co říká ohledně migrační krize, potažmo ohledně islámu. Ovšem u Zelených také nevidíme adoraci až kult osobnosti Václava Havla (i přesto, že zrovna Zelené Havel tolik podporoval) či nekritickou podporu Západu, a to ani Evropské unie, ani Spojených států. Zde je vidět jeden z rozdílů mezi dvěma nejsilnějšími sluníčkářskými stranami v Česku. Skoro jako by to připomínalo scénu z amerických primárek, kdy se demokratičtí voliči museli rozhodnout, zdali Hillary Clinton, nebo Bernieho Sanderse. Zelení tak sice kritizují putinovské Rusko, ale nebrání se ani kritice Evropské unie a Spojených států. Zatímco pro TOP 09 je tak nejsilnějším rozporem štěpící linie zahraničněpolitická ve smyslu europeizace a evropské integrace, zahraničněpolitická ve smyslu vztahu Východu a Západu a také linie transformace ve smyslu obdivu politiky Václava Havla ale kritiky politiky Václava Klause či Miloše Zemana, pro Zelené je hlavní linií rozporu otázka zahraničněpolitická ve smyslu migrační krize. Dozajista se jedná také o výše zmíněnou problematiku jiných menšin, ovšem v námi pozorované době od roku 2013 se těžiště posunulo právě sem. Kritika pak zaznívá především vůči hnutím, stranám či jednotlivcům s opačnými názory, tedy s protiimigračními či tradičními a konzervativními postoji či s názory proti jiným menšinám.

ativními postoji či s názory proti jiným menšinám.

Poněkud neuchopitelnou stranou jsou v Česku Piráti, jelikož oproti původním myšlenkám pirátských stran, které navazují na první založenou pirátskou stranu ve Švédsku, si osvojili řadu témat, které sdílí s ostatními menšími politickými stranami. Na jedné straně často akcentují v mnohém stejný sociálně liberální program jako Zelení a kandidují s nimi v předvolebních koalicích, mnohdy naopak akcentují libertariánské postoje totožné se Stranou svobodných občanů a kandidují zase s nimi. Piráti kritizují Rusko i Spojené státy a Evropskou unii nevyjímaje, kritizují prezidenta Zemana, ale stejně tak třeba Miroslava Kalouska i Andreje Babiše. Součástí podporovatelů Pirátů jsou také anarchisté, kteří, pokud jsou vůbec stranicky aktivní, míří nejčastěji právě k nim, nebo k Zeleným. Anarchisté a anti-fašisté poté logicky brojí proti antiimigračním a antiislámským stranám a hnutím, ovšem také proti establishmentu a elitám, ať již českým, nebo evropským a světovým. V rámci našich tří rozporů tak Piráti spadají určitě spíše mezi sluníčkářské strany, ovšem ne tolik významné z hlediska těchto rozporů. Stále také mezi jejich hlavní priority patří svoboda internetu nebo legalizace měkkých drog, obzvlášť marihuany, což je další z programových bodů, na kterém se shodují i s dalšími menšími stranami, se kterými často spolupracují.

Na této „liberálnější“ straně barikády již nalezneme významnější politický subjekt, který by byl „ryze“ sluníčkářský. Takové frakce ovšem nalezneme ve dvou nejvýznamnějších polistopadových stranách, napravo i nalevo. Sluníčkářská frakce v ČSSD je zastoupena především v osobě senátora a exministra pro lidská práva a rovné příležitosti Jiřího Dienstbiera mladšího.²⁷ Právě on, spolu s ombudsmankou Annou Šabatovou, bývá nejčastěji označován za propagátora pozitivní diskriminace a politické korektnosti napříč všemi menšinami. Především tato část ČSSD je kritická vůči svému bývalému předsedovi, Miloši Zemanovi, stejně tak je kritická vůči Rusku a kritikům Západu, euroskeptikům a odpůrcům imigrace. Spíše k této části se mnohdy řadí také její bývalý předseda a expremiér Bohuslav Sobotka.

²⁶ Matěj Stropnický je synem bývalého ministra obrany za hnutí ANO a také herce Martina Stropnického.

²⁷ Jiří Dienstbier ml. byl v listopadu 2016 tehdejším premiérem Bohuslavem Sobotkou odvolán.

Také v pravicové ODS nalezneme, především kolem bývalé předsedkyně Poslanecké sněmovny Miroslavy Němcové, okruh lidí, kteří jako by spíše vypadali z TOP 09. K tomu mnohdy přispívá také sám její předseda Petr Fiala. ODS, stejně jako TOP 09, velmi často razí emocionální antiprogram – AntiBabiš, AntiZeman, AntiRusko. Byť si strana stále zachovává svůj euroskepticismus a je ohledně migrační krize poměrně jednotná a řadí se spíše k odpůrcům kvót a neřízené migrace vůbec, ohledně vztahu k prezidentu Zemanovi a Rusku (také k Andreji Babišovi, ale ten nepatří mezi náš rozpor) by se tito její politici dali označit jako „havlisté“, „kavárna“ či „pravdoláskaři“. Tento její posun často kritizuje i její expředseda a zakladatel Václav Klaus, který kritizoval také jakýsi apriorní a bezpředmětný antikomunismus.

Mimo tyto významné politické subjekty se sluníčkářství projevuje i jinde. Především v neziskovém sektoru, kde navíc často není příliš transparentní financování. Stačí se podívat na facebookové stránky Iniciativy pro evropské hodnoty či z ní vycházejícího think-tanku Evropské hodnoty a vidíme de facto to samé, co na Facebooku TOP 09. Apriorní a bigotní kritika Ruska, Zemana, Putina, Klause a čehokoliv, co souvisí s kritikou Západu, EU, USA, multikulturalismu, menšin nebo obecně s tématy, která naopak oni adorují. Jiné neziskové organizace mohou být vládního i nevládního charakteru. Kupříkladu na vládu napojená *Hate Free Culture* také sdílí téměř výlučně (záměrně?) jednostranné komentáře k všemožné lidskoprávní problematice. Využívá v kampani také známých osobností, aniž by si zjistila, jaké jsou na danou problematiku jejich názory. Jako příklad lze uvést blogerku Dominiku Myslivcovou, která se nejprve angažovala v kampani pro *Hate Free Culture*, aby následně „přestoupila“ na krajskou kandidátku protiislámského hnutí Úsvit – Národní koalice v Moravskoslezském kraji. Daleko více podobných NGO sice hlásá solidární, humanistické a pacifistické ideály, ovšem neváhají je šířit demagogicky či nenávisťně proti skupinám, které mají opačný názor.

V neposlední řadě téměř nejpodstatnější úlohu hrají mainstreamová média. Ta totiž dokážou velmi manipulovat s veřejným míněním. Jedná se buď o záměrné informování dvojím metrem, nebo vypouštění či zamlčování jis-

tých skutečností. Dobrým příkladem mohou být také zavádějící a zkreslující informace – v posledních berlínských zemských volbách skončila strana AfD pátá o cca 3 % za druhou CDU a na v pořadí třetí a čtvrtou stranu ztratila po jednom, potažmo dvou procentech. Média ovšem psala, že skončila „až pátá“, jako by se snad jednalo o neúspěch. Každý pozorný čtenář, který se navíc v problematice orientuje, si udělá obrázek sám, ale co ti, kteří čtou pouze nadpisy (většina), nebo i ti, kteří si přečtou zavádějícím tónem psaný článek celý? Především veřejnoprávní Česká televize či jedny z nejčtenějších deníků, Mladá Fronta Dnes a Lidové noviny, dokážou psát o této problematice velmi tendenčně. Kromě již výše zmíněných rozporů, jako jsou migrační krize či Rusko se jedná třeba také o americké prezidentské volby, kdy nebylo dne, aby tato média nenapsala skandalizující až bulvární články o republikánském kandidátovi Donaldu Trumpovi, zatímco o jeho demokratické sokyni Hillary Clinton se psalo až na výjimky pozitivně. Když vyšla na povrch elektronická korespondence bývalého amerického ministra zahraničí Colina Powella, kde kritizoval oba kandidáty, skandalizující a bulvární titulek a většina článku se týkala pouze jeho kritiky Trumpa. Dvojitý metr se objevuje i v případě rakouských prezidentských voleb, kde proti sobě stál „nezávislý“ zelený, profesor Alexander Van der Bellen a kandidát národně konzervativní FPÖ Norbert Hofer. Média psala o pravicovém populistovi nebo „fešáku s pistolí“, FPÖ byla dehonestována jako krajně pravicová, xenofobní, antiislamická, neonacistická nebo nejmírněji jako nacionalistická či pravicově populistická strana. Norbert Hofer údajně zneužíval soucitu kvůli svému postižení. Když se ale jednalo o vadu řeči Karla Schwarzenberga, zneužívání to nebylo. Stejně tak by někdo mohl nasazovat na amerického prezidenta Franklina Delana Roosevelta. Pokračovat bychom mohli také o informování kolem tzv. *brexitu* a dalších událostí.

Tábor sluníčkářů poté formuje také řada samostatně fungujících osobností. Je masivně podporován také podstatnou částí akademické obce a vysokoškolských studentů nebo známými osobnostmi z kulturní sféry, převážně pak umělci, nejčastěji herci či zpěváky. To vše vytváří dojem jakéhosi elitářství, vůči kterému se právě druhý tábor vehementně vymezuje.

Pojďme se tedy podívat na subjekty na opačné straně, kterou bychom mohli nazvat jako „čecháčky“ či „pseudovlastence“. Termín „čecháčkovství“ používal Václav Havel v negativní konotaci a když jsme pro první skupinu užívali mj. termín vycházející z úst Václava Klause, můžeme nyní postupovat obdobně. Jako vlastenecké se tyto subjekty označují samy, ovšem můžeme polemizovat, nakolik se jejich programu skutečně dá říkat vlastenecký či nacionalistický. Jedná se tedy o subjekty na straně, která má spíše ve zvyku podporovat prezidenta Zemana a kritizovat exprezidenta Havla, která je kritická vůči Evropské unii a Spojeným státům a často vyjadřuje podporu a obdiv k Rusku a která brojí proti migraci a islámu jako takovému. Stejně jako u předchozího tábora jsou jejich názory vyjadřovány silně emotivně a bigotně.

V Poslanecké sněmovně jsou takovéto subjekty dva, avšak zvolen byl jeden jediný. Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury a později pouze Úsvit přímé demokracie se totiž v roce 2014 rozštěpil. „Pučisté“ pod vedením poslance a šéfa klubu Úsvitu Marka Černochoa hnutí převzali a přejmenovali jej na Úsvit – Národní koalici. Zakladatel a předseda Tomio Okamura si založil nové hnutí, Svoboda a přímá demokracie (SPD). Úsvit – NK se nakrátko spojil také s Blokem proti islámu Martina Konvičky, k čemuž se dostaneme později. Jejich spolupráce ovšem měla krátkého trvání a již není aktuální. Právě štěpení a vysoká míra personalizace je pro nacionalistické či patriotické subjekty typická všude po Evropě.²⁸ Úsvit se sice distancoval od některých akcí svého expředsedy Okamury, ovšem i tak si ponechává výrazně kritický akcent vůči imigraci, a především vůči islámu. Ovšem i přes málo početnou členskou základnu se v Úsvitu najdou lidé vůči islámu méně kritičtí. Kupříkladu předseda Miroslav Lidinský, válečný veterán z Afghánistánu, několikrát mírnil rétoriku kolegů, a především dočasného spojence Konvičky, když z vlastní zkušenosti odsuzoval islámský fundamentalismus, a ne islám jako takový, a rozlišoval tedy mezi pojmy islám a islamismus. Sám navíc není až tolik apriorně kritický vůči Spojeným

státům a NATO, jak bývá u těchto názorových subjektů zvykem. Úsvit totiž obecně kritizuje také počínání Spojených států a Severoatlantické aliance, ovšem není výrazněji proruský. Úsvit většinou také souhlasí s postoji prezidenta Zemana, ovšem spíše ohledně migrační krize, která je hlavním rozporem, na kterém se tato strana nyní profiluje. Strana nicméně nemá příliš růžové vyhlídky do budoucna, jelikož většina jejich příznivců stojí za expředsedou Okamurou, a tedy podporuje odštěpenou SPD.

Naproti tomu SPD se výrazněji a ostřeji vymezuje proti islámu, přistěhovalcům, Západu i tradičním politickým subjektům. Tomio Okamura ovšem, jako u předchozí skupiny Miroslav Kalousek, velmi rychle mění své názory. Zatímco ještě v roce 2013 se na svém Facebooku téměř rozplýval nad krásou londýnské mešity se svou partnerkou a popisoval proceduru, při níž se jako žena musela „dozahalit“, dnes bije na poplach jako domnělý velký znalec Koránu. Okamura se nijak zvlášť neorientuje na rusko-ukrajinský konflikt, ovšem Spojené státy kritizuje výrazně a téměř za každou cenu, především za jejich zahraniční intervence na Blízkém východě a v severní Africe. Prvotní orientaci na ryze českou menšinovou problematiku s cikánským etnikem Okamura vyměnil za striktně antiimigrační a antiislámský program. V podzimních krajských volbách se dokonce spojil s bývalými „zemanovci“ ze Strany Práv Občanů (SPO). Okamura bývá označován za extrémistu, ovšem vzhledem k jeho dřívějším názorům se spíše jedná o populistu a oportunistu, využívajícího migrační krizi pro své politické úspěchy. Těžko soudit, zdali by podobně nevyužíval a „nevykrádal“ také jiná témata, kdyby byla zrovna „v kurzu“.

Čistě jako proti islámu zaměřená hnutí vznikly subjekty Alternativa pro Česko 2017 (Apači 2017) a Blok proti islamizaci (BPI). Obě uskupení vycházejí z Bloku proti islámu (BPI), který ideově vycházel z občanského sdružení Islám v České republice nechceme (IVČRN). Po neshodách s Úsvitem a uvnitř hnutí samotného vznikla politická strana Apači 2017, kterou vedl sociolog Petr Hampl a jejímž členem byl také entomolog Martin Konvička, bývalý „vůdce“ IVČRN a BPI, který také vede svou Iniciativu Martina Konvičky. Blok proti islamizaci sestává z členů BPI, kteří se ve zlém rozešli s Konvičkou, a naopak si přáli zachovat spolupráci s Úsvitem a také spolu kandidovali

²⁸ Nutno dodat, že úplně stejně jsou na tom naopak subjekty z opačného tábora, což lze vidět nejenom při různých demonstracích, ale především z hlediska potenciální kandidatury na českého prezidenta v roce 2018.

v podzimních krajských i senátních volbách. Apači 2017 a Konvička vůbec ovšem debatu o islámu v Česku posunuli možná daleko dále než kdokoli jiný. I přes různá Okamurova vystoupení, jakou bylo například venčení prasat před teplickou mešitou, Konvička a jeho stoupeni na sociálních sítích veřejně psali o „namletí muslimů do masokostní moučky“ nebo obhajovali potenciální koncentrační tábory pro muslimy. Zajímavé je, že zástupci BPI a posléze Apačů 2017 se nevyjadřují k nearabským muslimům, kteří žijí například v jihovýchodní Asii, a přitom třeba Indonésie je nejpočetnější muslimskou zemí na světě. Zato se ale „konvičkovci“ jasně staví pro přijímání arabských a jiných blízkovýchodních křesťanů, jelikož silně akcentují důraz na křesťanské hodnoty a filozofii. Možná také proto, že sám Konvička je z poloviny syn uprchlíků, má po matce řecký původ a jiní čeští extrémisté spekulují také o jeho židovském původu. Podporují ale také Kurdy bojující proti Islámskému státu, což je ale lehce schizofrenní, jelikož se v tomto případě jedná o podporu muslimů. A podle „konvičkovců“ neexistují umírnění muslimové, dokonce ve spolupráci s právníčkou a aktivistkou Klárou Samkovou srovnávají islám jakožto údajně nenávistnou a totalitní ideologii s nacismem a komunismem. Obecně velmi často argumentují nacismem, který odsuzují a proti kterému brojí a srovnávají praktiky nacistů s praktikami muslimů. Konvičkovci dále podporují prezidenta Zemana a často z úst jejich stoupenců, ale i předsedy Hampla, uslyšíte silnou a apriorní kritiku „elit“, především právě „sluníčkářů“ a dalších. Současný stav systému srovnávají či dokonce označují za horší, než byl před rokem 1989. Opačný tábor tak mnohdy označují za komunisty i nacisty zároveň a nelíbí se jim ani stav vzdělávání či výchovy v Česku. V rámci svých názorů kritizují i daleko širší okruh než pouze islám, ovšem ten je pro ně základem.²⁹

Existuje celá řada dalších, vyloženě ovšem marginálních subjektů, které vznikly na základě rozporu, kterým je migrační krize, my si ovšem zmíníme ještě pár starých (staronových) subjektů, které pouze toto téma silně oslovilo,

ostatně díky jejich programu, který se touto problematikou zabývá dlouhodobě. Stabilně se těmito tématy zabývá Dělnická strana sociální spravedlnosti (DSSS), vesměs jediná strana přímo označovaná jako neonacistická. Napojení jejích členů či podporovatelů na neonacistickou scénu je totiž zřejmé, na rozdíl od ostatních antiislamistických a antiimigračních subjektů totiž také často podporují rasismus, užívají neonacistickou symboliku a staví se také proti jiným menšinám než pouze proti muslimům. Zatímco tyto subjekty se alespoň snaží deklarovat své nerasistické postoje a často odsuzují nacismus, DSSS byla právě kvůli těmto problémům před lety zakázána, ještě jako Dělnická strana (DS). Spousta umírněnějších příznivců, stejně jako spousta „obyčejných lidí“ tak přešla k novým subjektům a vypadá to, že DSSS ještě více ztratí ze svého elektorátu.

Druhou stranou, která již delší dobu hlásala vyloženě xenofobní, homofobní, ale také antisemitská hesla, je Národní demokracie (ND) a především její předseda, novinář Adam Benjamin Bartoš. Zatímco DSSS je brána také jako klasická neonacistická strana napojená na hnutí white power skinheads a má styky s podobnými stranami po Evropě, ND je výrazně proruská a antisemitská strana, která za vším vidí spiknutí „světového Židovstva“ či svobodných zednářů, angažujících se v rámci světových korporací, Spojených států a Evropské unie. Dokonce i její boj proti migrantům se omezuje na to, že migrační krize muslimů je řízena Židy a Izraelem. Část strany navíc jasně podporuje proruské separatisty na východě Ukrajiny a putinovský režim v Rusku, naopak až konspiračně kritizují Evropskou unii, stejně jako Spojené státy. Ohledně bývalého amerického prezidenta Obamy, a nejen jeho, se navíc vyjadřují také rasisticky. Na demonstracích vyzývali s oprátkami k popravení vlastizrádných členů vlády a oficiálně se označují za antisystémovou opozici. Paradoxem všeho je, že se snaží odkazovat na prvorepublikovou ČsND prvního československého premiéra Karla Kramáře. Vůči ND a DSSS se zpravidla vymezují všechny ostatní „protestní“ a „populistické“ „pseudovlastenecké“ subjekty.

Staronovým subjektem pak jsou republikáni neboli Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa Miroslava Sládka, tedy obnovení politické strany, která jako jediná s nacionalistickým programem byla zastoupe-

²⁹ Opomenout se nesmí akce Martina Konvičky na Staroměstském náměstí, kdy s kolegy připravil „inscenaci“ toho, jak by vypadal příjezd islamistů do Prahy. Celá akce byla většinou společností odsouzena jako nepřiměřená.

na v Poslanecké sněmovně, a to hned dvakrát. Miroslav Sládek po letech nejspíš vycítil šanci a je pravdou, že on sám je jedním z mála, kdo to, co dnes kritizují mnozí, kritizoval již v 90. letech. U něj se ovšem zatím neví, jak bude v rámci rozporů fungovat, byť je již opět velmi aktivní i na Facebooku, jednoznačně nelze říct, zda je více či méně protiamerický či protiruský, ačkoliv oficiálně podporoval Donalda Trumpa. Jistá je kritika Evropské unie a imigrace, stejně tak nakonec kritizuje také prezidenta Zemana. Republikáni Miroslava Sládka by často „skousli“ označení populisté či radikálové, nikoliv však přímo extrémisté.

Jak napsal europoslanec Jan Zahradil, dnešní linie rozporu již nemusí být nutně pravolevá, stále častěji spolu totiž souhlasí ty strany či stranické frakce napříč politickým spektrem, které jsou buď, jak Zahradil píše, „suverenistické“, nebo naopak „européistické“. Suverenističtější stranické frakce mají právě také ČSSD (tzv. zemanovské křídlo), ale také ODS (tzv. klausovské křídlo), kam spadá také dnes opět člen ODS, Václav Klaus mladší. Také hnutí ANO je rozdělené na frakce, kdy „européističtější“ křídlo naráží na „suverenističtější“ vedení hnutí. V KDU-ČSL je jen ojedinele někdo zastáncem suverenističtějších postojů a poslední významnější politický subjekt, byť mimoparlamentní, Svobodní, jsou dnes za své „suverenistické“ postoje házeni do pytle s dalšími „pseudovlastenci“ a „fašisty“ – paradoxní, když tak někdo označuje libertariánskou stranu.

Koncem roku 2016 pak na české politické scéně vznikl nový subjekt, a to strana Realisté známého politologa Petra Robejška. Ten je známý svou kritikou elit, establishmentu i Evropské unie. Realisté prozatím představili pouze základní vize, na konkrétním programu ještě budou pracovat, proto uvidíme, kam poté budou spadat oni. Nicméně stoprocentně to bude konzervativnější, vlastenecký proud.

Závěr

Studie si stanovila za cíl analýzu české společnosti a jejího společensko-politického diskurzu po roce 2013. Jako teoretická východiska autor zvolil koncept štěpících linií neboli cleavages, za využití postrokanovských konceptů cleavages nezávisle na sobě sepsaných prací Arenda Lijpharta a Ronalda F. Ingleharta. Poté

autor seznámil čtenáře s deskripcí tří klíčových událostí, které podle něj ovlivnily, a i nadále ovlivňují český společensko-politický diskurz. Tyto tři události, tedy volba prezidenta České republiky 2013, ukrajinská krize a evropská migrační krize slouží v našem pojetí jako ony rozpory, tedy konfliktní linie štěpící českou společnost namísto tradičních cleavages, které štěpily společnost a politický diskurz dříve. Poté autor provedl analýzu české politické scény, kde stručně zmapoval politické subjekty i jiné veřejně působící instituce či jednotlivce, které buď vznikly, nebo se profilují právě na vlně nových štěpících linií a konfliktů a jejich názory. V rámci zkoumání populismu autor zjistil, že tyto nové štěpící linie vytvářejí dvě široké, heterogenní skupiny obyvatel, které reprezentují různé společensko-politické směry, názory i politické subjekty, které ovšem spojují jistá společná pojetí právě v důsledku onoho štěpícího konfliktu. Obě skupiny přitom hojně využívají emocionálních hesel, manipulace, propagandy, účelového zkreslování či zamlčování informací, překrucují fakta, využívají polopravd či přímo lži a jednají demagogicky a konfrontačně. Je patrná vyhrocenost a radikalizace obou stran, nerespektování odlišných forem názorů a obecně názorové plurality a svobody projevu. Tyto antagonismy jsou navíc patrné i mimo Českou republiku, jsou výrazné téměř po celé Evropě i ve Spojených státech amerických. Vzniká tak jakási dichotomie ve smyslu „my a oni“, tedy „kdo není s námi, je proti nám“. Často se přitom u obou skupin můžeme setkat také s poměrně schizofrenními paradoxy a protimluvy a také s ambivalencí vůči různým tématům. Zajímavostí ovšem může být také jedno společné téma, na kterém se obě skupiny shodnou jako na problému s totožným názorem, a tím je populistické hnutí ANO a jeho předseda Andrej Babiš. Ten navíc výrazně nevystupuje ani proti politice a osobnosti Václava Havla, ani Miloše Zemana. Stejně takto amorfně, nijace a „diplomatically“ vystupuje Babiš vůči Spojeným státům a Rusku nebo v případě přijímání či nepřijímání migrantů. Názorové neshody obou táborů tak využívá svým catch-all stylem právě Babiš, který se strategicky příliš nevymezuje vůči ani jednomu z nich. Při zkoumání populismu tak on naplňuje jeho podstatu nejvíce, protože svým neutrálním postojem v mnoha otázkách dává prostor pro manévrování a ohýbání názorů.

rů dle potřeb jeho voličů.

Studie vznikla v rozmezí let 2016 – 2017 a některé její části tak nejsou aktualizované. Veškeré uvedené informace se tak vztahují maximálně k začátku roku 2017.³⁰

Literatura:

- ČESKÁ TELEVIZE: Zeman: Americký velvyslanec má dveře na Hrad zavřené, 2015. Dostupné na internetu: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1517808-zeman-americky-velvyslanec-ma-dvere-na-hrad-zavrene>> [5/4/2015].
- DOLEŽAL, B.: Plod Velké protikorupční revoluce: Rosemary má děťátko, 2014. Dostupné na internetu: <<http://www.reflex.cz/clanek/komentare/54200/bohumil-dolezal-plod-velke-protikorupcni-revoluce-rosemary-ma-detatko.html>> [27/1/2014].
- DOLEŽAL, B.: III. Velká protikorupční revoluce, 2015. Dostupné na internetu: <<http://www.bohumildolezal.cz/texty/rs3348.html>> [6/7/2015 – 25/7/2015].
- DUHAN, A.: Západ by si měl realisticky uvědomit, že i Rusko má své zájmy, 2016. Dostupné na internetu: <http://ceskapozice.lidovky.cz/zapad-by-si-mel-realisticky-uvedomit-ze-i-rusko-ma-sve-zajmy-pq2-tema.aspx?c=A160603_135409_pozice-tema_lube> [4/6/2016].
- EUROZPRÁVY: Stop Kalouskovi, řekněte ne zlodějům. SPOZ zbrojí na předčasné volby, 2013. Dostupné na internetu: <<http://domaci.eurozpravy.cz/politika/75247-stop-kalouskovi-reknete-ne-zlodejum-spoz-zbroji-na-predcasne-volby/>> [9/8/2013].
- HLOUŠEK, V. – KOPEČEK, L.: Konfliktní linie v současné české a slovenské politice: mezi stabilitou a změnou. Working paper 2005.
- GOLIS, O.: Milníky kampaně: lži, sudetská nota a strašení Kalouskem, 2013. Dostupné na internetu: <http://www.lidovky.cz/milniky-kampane-jak-se-zeman-prolhal-na-hrad-fen-zpravy-do-mov.aspx?c=A130126_144535_ln_domov_og_o> [27/1/2013].
- INGLEHART, R. F.: The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies. The American Political Science Review, Vol. 65, No. 4 (1971), s. 991–1017.
- JANDA, J.: Ukrajina: Mýty a lži versus realita, 2015. Dostupné na internetu: <http://ceskapozice.lidovky.cz/ukrajina-myty-a-lzi-versus-realita-dtl-tema.aspx?c=A150825_021621_pozice-tema_kasa> [25/8/2015].
- KOPEČEK, L.: Fenomén Václav Klaus: Politická biografie. Brno: Barrister & Principal 2012.
- KUBIŠTOVÁ, P.: Konvičku neznám, na Albertově jsem ho viděl poprvé, tvrdí Zeman. 2015. Dostupné na internetu: <http://zpravy.idnes.cz/rozhovor-s-milosem-zemanem-konvicka-dvg-domaci.aspx?c=A151125_180317_domaci_pku> [25/11/2015].
- KUNŠTÁT, D. (ed.): 25 let české demokracie očima veřejnosti. Praha: Academia Sociologický ústav AV ČR 2014.
- LÉKO, Kristián: Miloš Zeman staví dolních deset milionů proti elitám, 2014. Dostupné na internetu: <http://ceskapozice.lidovky.cz/milos-zeman-stavi-dolnich-deset-milionu-proti-elitam-poi-tema.aspx?c=A141114_104052_pozice-tema_kasa> [15/11/2014].
- LIJPHART, A.: 1981. Political Parties: Ideologies and Programs. In: BUTLER D. – PENNIMAN H. R. – RANNEY A. (ed.): Democracy at the Polls: A Comparative Study of Competitive National Elections. Washington: American Enterprise Institute.
- LIPSET, S. M. – ROKKAN, S.: Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives. New York: The Free Press 1967.
- LUCAS, Edward: Nová studená válka. Praha: Mladá fronta 2008.
- MALECKÝ, R. – ŠRÁMEK, D.: Protikorupční revoluce z roku 2013 přinesla oligarchizaci politiky a strašlivé posílení soudcovské politiky a strašlivé posílení soudcovské politiky, říká Václav Klaus. 2015. Dostupné na internetu: <<http://www.ceska-justice.cz/2015/01/protikorupcni-revoluce-z-roku-2013-prinesla-oligarchizaci-politiky>>

³⁰ Např. tehdejší český ministr financí Andrej Babiš je v době publikování studie již premiérem České republiky.

- a-straslive-posileni-soudcokracie-rika-vaclav-klaus/> [16/1/2015].
- MICHL, P.: Externí komunikace: Prezidentská kampaň na podporu Karla Schwarzenberga z pohledu jejího mluvčího, 2013. Dostupné na internetu: <http://www.m-journal.cz/cs/praxe/externi-komunikace--prezidentska-kampan-na-podporu-karla-schwarzenberga-z-pohledu-jejeho-mluvciho__s284x9910.html> [11/6/2013].
- NOVINKY: Kalousek je pro vládu s ČSSD tolerovanou komunisty, 2006. Dostupné na internetu: <<https://www.novinky.cz/domaci/93939-kalousek-je-pro-vladu-s-cssd-tolerovanou-komunisty.html>> [24/8/2006].
- ODS: Volby 2016: Patříme na Západ, ne na Východ, 2016. Dostupné na internetu: <<http://www.ods.cz/volby-2016/patrimena-zapad-ne-na-vychod>> [1/9/2009].
- POLANSKÝ, J.: Dominik Feri se „vykalil jak debil“ a fotí se s marihuanou. Tak tohle beže mě. Odcházející člen TOP 09 promluvil o životě v Kalouskově straně, 2017. Dostupné na internetu: <<http://www.parlamentnilisty.cz/arena/r-ozhovory/Dominik-Feri-se-vykalil-jak-debil-a-foti-se-s-marihuanou-Tak-tohle-beze-me-Odchazejici-clen-TOP-09-promluvil-o-zivote-v-Kalouskove-strane-482106>> [3/4/2017].
- SOLZHENITSYN, A.: Rusko v troskách. Praha: Práh 1999.
- TOP 09: Kalousek: Zeman ovládá ČSSD a já se s ním utkám: Rozhovor s prvním místopředsedou TOP 09 Miroslavem Kalouskem, 2013. Dostupné na internetu: <<http://www.top09.cz/co-delame/medialni-vystupy/kalousek-zeman-ovlada-cssd-a-ja-se-s-nim-utkam-13654.html>> [29/8/2013].
- TŘEČEK, Č.: Tisíce lidí vystavily Zemanovi na Národní třídě červenou kart, 2014. Dostupné na internetu: <http://zpravy.idnes.cz/cervena-karta-pro-milose-zemana-d35-/domaci.aspx?c=A141117_115629_domaci_cen> [17/11/2014].
- WIRNITZER, Jan: Zeman v centru pozornosti. Přehled výroků, jimiž rozbouřil společnost, 2014. Dostupné na internetu: <http://zpravy.idnes.cz/listopadove-vyroky-prezidenta-zemana-dhc-/domaci.aspx?c=A141121_164749_domaci_jw> [23/11/2014].
- ZELENÍ: Spojencem je ulice - rozhovor s Matějem Stropnickým v týdeníku Euro, 2016. Dostupné na internetu: <<http://www.zeleni.cz/rozhovor-s-matejem-stropnickym-v-tydeniku-euro/>> [15/2/2016].

Studie je výstupem projektu Analýza populismu v českém politickém prostředí ve vztahu k migrační krizi a vznikla v rámci dotace vědy MŠMT ČR – specifický výzkum na VŠ, 2016, FF UHK.

POLITICKÝ CYKLUS A FINANČNÉ HOSPODÁRENIE VYBRANÝCH MIESTNYCH SAMOSPRÁV (PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA)

JURAJ TEJ – ROMAN VAVREK – VIERA PAPCUNOVÁ

Department of Management
Faculty of Management
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: juraj.tej@unipo.sk
roman.vavrek@unipo.sk

Institute of economics and management
Faculty of Natural Sciences
Constantine the Philosopher University in Nitra
Slovak Republic
E-mail: vpapcunova@ukf.sk

Abstract:

Any government intervention in the economy disrupts the natural market mechanism. One such intervention is the political cycle, which is based on maximizing the benefits of government politicians. Such interventions can be perceived not only at the national level but also in relation to local self-government. The aim of the paper is to evaluate the impact of the political cycle on the financial management of local self-governments in a set of 69 district towns. The results of the analysis showed that it is not possible to clearly determine the political cycle in self-government, nor to demonstrate the impact of the political cycle on the financial management of district towns in the Slovak Republic.

Keywords:

Financial management, Local self-government, Political cycle, TOPSIS.

Úvod

Politický cyklus ako termín je spojený s teóriou, ktorá sa zaoberá priamou realizáciou politiky. Politika je dynamickým proces, nie je ani stereotypná a nemá jediný spôsob riešenia. Je možné konštatovať, že politický proces má niekoľko fáz, ktoré majú pri riešení tematicky rozdielnych problémov podobný postup. Politiku práve preto môžeme nazývať procesom „spracovania problémov“. Ak sa pozrieme na teóriu politického systému a vychádzame z jednoduchého systémového konceptu: vstup – spracovanie – výstup – spätná väzba a túto postupnosť vložíme do časového radu, vznikne základ pre definovanie politického cyklu.

Politický cyklus musíme vnímať na rozhodovacej úrovni, t. j. na úrovni centrálnej, regionálnej a miestnej vlády. Do nášho popisu nebudú zahrnuté záležitosti týkajúce sa čisto politológie (opozícia, záujmové skupiny, ...). Problémom politického cyklu je, že v praxi čistý po-

litický cyklický mechanizmus spravidla neexistuje. Rozhodovacia skúsenosť naznačuje, že väčšina cyklov sa môže prekrývať a môžu mať i neštandardný priebeh.

Teoretické východiská štúdie

Proces tvorby politiky je úzko spojený so vzájomným vzťahom politiky a správy a nie je možné politiku implementovať bez tejto vzájomnej dichotómie (Král'ová, 2010). V rámci tohto procesu identifikuje štyri fázy politického cyklu:

- a) identifikácia a uznanie sociálneho problému,
- b) rozhodovací proces vo verejnej politike,
- c) implementácia verejnej politiky,
- d) jej hodnotenie.

Autori Persson a Tabellini (2000) dopĺňajú, že výskum politicko-rozpočtového cyklu je možné zároveň zaradiť medzi podobory, ktorými sa zaoberá tzv. nová politická ekonómia. Vznikla integráciou troch prístupov, ktoré existovali paralelne vedľa seba bez väčšieho vzájomného kontaktu. Ide o teóriu verejnej voľby, teóriu racionálnych očakávaní a teóriu racionálnej voľby. Aj vďaka tejto vzájomnej interakcii mohla nová ekonomická teória vysvetliť mnohé príčiny neefektívnosti výkonu štátnej moci (Gregor, 2005). Potvrdzujú to aj práce Drazena (2002) a Janků (2016), podľa ktorých tradičné teórie politicko-ekonomického cyklu naznačujú, že niektoré makroekonomické premenné (napr. nezamestnanosť, inflácia) sú pred voľbami systematicky ovplyvňované politikmi a dokonca môže dochádzať k manipulácii s rozpočtovými zdrojmi (napr. v podobe zvýšenia verejných výdavkov alebo odloženia zvýšenia daní) v dôsledku vyvolania ekonomickej expanzie pred voľbami, čím si politici maximalizujú svoje šance na opätovné zvolenie. Potvrďuje to aj Půbal (2001), ktorý uvádza, že modely politicko-ekonomického cyklu sledujú dva základné subjekty, ktoré tvoria politický trh a to politikov a voličov, pričom hlavným cieľom politikov je dostať sa k moci a udržať sa pri nej. Pretože podľa Bohna a Veiga (2019) voliči citlivo vnímajú pokles rastu ekonomiky, čím dochádza k znižovaniu úrovne poskytovaní verejných statkov a tým dochádza k znižovaniu šancí na opätovné zvolenie súčasnej vlády. Čepelová, Lachytová a Pčolinská (2019) dopĺňajú, že teória politicko-

ekonomických cyklov predpokladá takzvanú predvolebnú krátkozrakosť voličov, t. j. neschopnosť identifikovať dlhodobé dôsledky vládných opatrení. Ak chce za tohto predpokladu vládna strana zotrvať pri moci, potom musí pred voľbami realizovať „populárnu“ fiškálnu (rozpočtovú) politiku expanzívneho charakteru (znižovanie daní, zvyšovanie dôchodkov a podobne) vedúce k dočasnému zvýšeniu „blahobytu“ väčšinového voliča, zatiaľ čo realizácia nepopulárnych, t. j. fiškálne obmedzujúcich (zvyšovanie daní, znižovanie dôchodkov, vládných výdavkov a pod.) opatrení (v snahe „hasiť“ inflačné tlaky, či udržať vyrovnaný rozpočet) nastáva ihneď po voľbách. Pred ďalšími voľbami sa vláda začína opäť uchýľovať k populárnym opatreniam a celý cyklus sa opakuje. Z dlhodobého hľadiska môže viesť opakovaná iniciácia politicko-rozpočtového cyklu podľa Doležalovej (2014) k neschopnosti vlád vymaniť sa z rastúcich rozpočtových deficitov, a zároveň dochádza k zvyšovaniu zadlžovania sa štátu.

Politicko-rozpočtový cyklus teda môže prispievať k pôsobeniu tzv. „efektu vytesnenia“, ktorý nepriaznivo ovplyvňuje výkonnosť ekonomik. Je teda možné predpokladať, že v predvolebnom období bude dochádzať k urýchľovaniu ekonomického rastu a v období samotných volieb, resp. v období bezprostredne po voľbách zaznamenaná ekonomika zvýšenú infláciu a povolebnú recesiu bez ohľadu na politickú orientáciu vládnej strany. Každá vláda tak sleduje rovnakú politiku - stimuluje hospodársku výkonnosť v predvolebnom období a po voľbách vyvoláva recesiu v dôsledku sprísnenia hospodárskej politiky, ktorej cieľom ma byť zníženie inflácie a príprava priaznivých podmienok pre ďalšie predvolebné obdobie (Štiková, 2007). Janků (2016) ďalej uvádza, že rozlíšenie modelov politicko-ekonomického cyklu a politicko-rozpočtového cyklu môže byť pomerne nejasné, preto teoretické modely volebných cyklov klasifikuje do troch generácií:

- a) pôvodné modely politicko-ekonomických cyklov,
- b) modely politicko-rozpočtových cyklov založené na nepriaznivom výbere a signalizačnom chovaní,
- c) modely politicko-rozpočtových cyklov založené na morálnom hazarde.

Príčiny prechodu výskumu od politicko-ekonomického cyklu k politicko-rozpočtovému

cyklu je možné identifikovať v dvoch rovinách: (Doležalová, 2014):

1) teoretický výklad ekonómie, ktorý pramenil z akceptácie teórie racionálnych očakávaní,

2) celosvetové posilňovanie nezávislosti centrálnych bánk v poslednej tretine 20. storočia a znižovanie vplyvu vlád na monetárnu politiku.

Naopak Brender a Drazen (2005) na základe empirických výsledkov uvádzajú, že silný politicko-rozpočtový cyklus existuje v krajinách ktoré je možné označiť ako nové demokracie, ktoré však nemajú dostatočnú úroveň demokracie, resp. pre krajinu nie je typická dlhá demokratická tradícia. Volebná manipulácia má teda podobu presunu výdavkov na tovar, ktorý voliči preferujú v snahe presvedčiť ich, že úradujúca vláda zdieľa ich výdavkové priority. Čo znamená, že na jednej strane sú občania, ktorí si cenia takýto prístup a na druhej strane existujú racionálni voliči, ktorí na základe takejto politiky hodnotia úradujúcu vládu (Drazen – Eslava, 2010; Bove – Efthymoulou – Navas, 2017). Vlády sa však môžu rozhodnúť zmeniť zloženie výdavkov štátu bez toho, aby museli zvýšiť celkové výdavky alebo zvýšiť celkový rozpočtový deficit (Vergne, 2009), čo je známe ako „kompozičný efekt“. Vlády tak môžu zvýšiť výdavky na viditeľnejšie rozpočtové položky alebo tie, ktoré uprednostňujú voliči, pričom sa môžu kompenzovať znížením iných položiek rozpočtu s jasným cieľom zvýšiť ich popularitu a pravdepodobnosť opätovného zvolenia (Balaguer-Coll, 2015). V súvislosti s teoretickými ale aj praktickými výstupmi politického cyklu vzniká kľúčová otázka, nakoľko má vláda ako nositeľ fiškálnej politiky vôbec možnosť výraznejšie ovplyvňovať výkonnosť ekonomiky a nakoľko sa táto jej snaha prejaví vo vývoji makroekonomických ukazovateľov. Aj keď niektorí ekonómovia schopnosť úspešného ovplyvňovania ekonomického vývoja prostredníctvom politiky spochybňujú, neznamená to, že by sa politici v predvolebnom období nesnažili používať fiškálnu politiku na ovplyvňovanie správania voličov, keďže fiškálna politika je pod priamou kontrolou vlády, ktorej cieľom je opätovné zvolenie (Černohorský – Černohorská 2009).

S fiškálnou politikou úzko súvisí fiškálny federalizmus, predstavujúci systém, ktorého je účelom umožniť rôznym skupinám žijúcim

v rôznych štátoch vyjadriť rôzne preferencie ohľadom verejných statkov, čo ale nutne vedie k rozdielom v úrovni zdaňovania a verejných služieb Musgrave (1959). Jílek (2008) dodáva, že podľa tradičnej teórie fiškálneho federalizmu je ústredným bodom alokačná funkcia, pretože sa môže líšiť v rôznych častiach štátu na základe preferencií občanov. S pojmom fiškálny federalizmus úzko súvisí aj fiškálna decentralizácia, resp. fiškálna autonómia miestnej samosprávy. Riešenie problematiky fiškálnej autonómie miestnej samosprávy má viacero relevantných dôvodov, ktoré sú neustále aktuálne a veľmi významné. Toky verejných financií na miestnej úrovni predstavujú značný podiel na celkovom objeme verejných zdrojov vo vyspelých krajinách. V miestnych financiách sa premietajú skutočné lokálne priority, ale aj limity a príležitosti, ktorým sú miestne samosprávy vystavené. Ich analýza umožňuje hodnotenie a porovnávanie reálnej pozície miestnej úrovne verejnej správy v krajine aj na medzinárodnom poli (Sopkuliak, 2012). Vzťah medzi fiškálnym federalizmom a veľkosťou verejného sektora zostáva oblasťou, v ktorej neexistuje jasný empirický obraz. Najnovšie analýzy poukazujú na skutočnosť, že zvolení politici by mohli zneužívať svoju moc nad miestnymi rozpočtami podľa svojich vlastných potrieb, s čím úzko môže súvisieť napr. korupcia. Väčšina teórií fiškálneho federalizmu podporuje existenciu menších verejných sektorov v decentralizovaných krajinách na základe argumentu, že miestni činitelia s rozhodovacou právomocou sú zodpovednejší voči miestnym voličom, a preto majú len málo príležitostí na to aby sa nevhodne chovali (Koepl-Turyňa, 2016). Podľa Brendera (2003) je problémom aj skutočnosť, že zvolení predstavitelia na úrovni miestnych samospráv by mali prijímať zodpovedné fiškálne rozhodnutia nielen pred voľbami, ale počas trvania celého mandátu. Avšak je nepravdepodobné, že by volení predstavitelia strávili celé funkčné obdobie tým, že budú fiškálne zodpovední len preto, aby boli v nasledujúcom funkčnom období opätovne zvolení. Koepl-Turyňa (2016) poznamenáva, že nezodpovedné fiškálne správanie volených predstaviteľov na úrovni miestnych samospráv súvisí so skutočnosťou, že väčšina príjmov sa získava prostredníctvom schém a prevodov fiškálneho vyrovnávania zo strany štátu. Väčšia finančná autonómia by poskytla voleným predstaviteľom

motiváciu na zníženie neefektívnych výdavkov, ak by to bolo sprevádzané znížením daňového zaťaženia voličov, táto motivácia však neexistuje napríklad pre rakúske obce kvôli spoločnému zdaňovaniu. V demokraciách sú politické rozpočtové cykly poháňané volebnými cyklami a do značnej miery sú vnímané ako motivačné v snahe túžbami politikov byť znovu zvolení (Tsai, 2016). Štúdia brazílskych obcí s počtom menším ako 5 000 obyvateľov (na vzorke 2 414 obcí) v období rokov 2001 – 2012 v rámci ktorej boli sledované vplyvy vybraných politických faktorov (rozpočtový politický cyklus, politická ideológia, politická súťaž a politické zosúladenie medzi obcami a vládou) na dva extrémne verejné politiky (regulované a neregulované politiky) odhalila, že všetky vyššie uvedené faktory, okrem politickej ideológie majú vplyv na regulované aj neregulované politiky. Formy politického zosúladenia medzi obcami a vládou mali malý vplyv na oblasti skúmaných výdavkov. Naopak politická súťaž spojená s jednotlivými kandidátmi pred voľbami na úrovni miestnych samospráv naznačuje, že čím je politická súťaž intenzívnejšia, tým väčšie sú výdavky na administratívnu a zdravotnú oblasť (Gerigk – Ribeiro – Lepchak, 2018).

Metodológia

Vplyv politického cyklu na finančné hospodárenie miestnych samospráv sme realizovali na súbore 69 okresných miest Slovenskej republiky, ktorých hospodárenie je komplexne hodnotené za roky 2007 – 2017. V analyzovanom období sa uskutočnili v podmienkach miestnej samosprávy voľby v roku 2010 a v roku 2014, na základe ktorých sme rozdelili toto obdobie do troch politických cyklov (t. j. hodnotíme obdobia medzi voľbami):

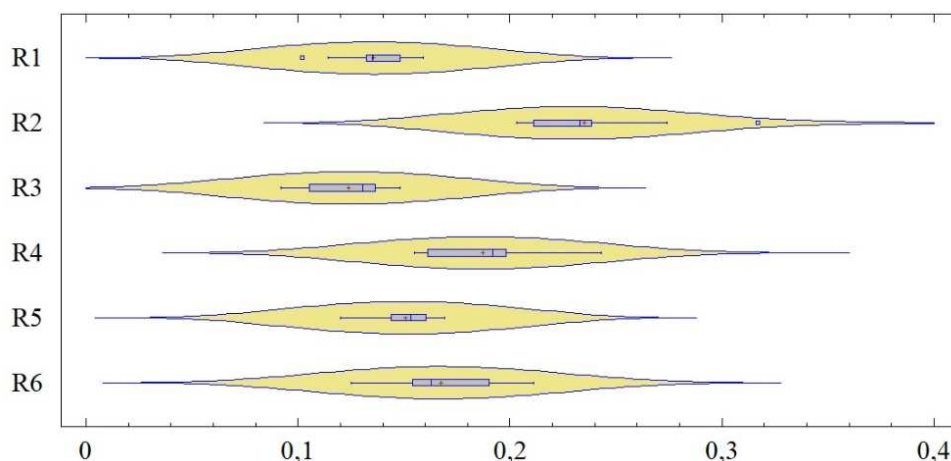
- a) 1. politický cyklus pozostávajúci z rokov 2007, 2008, 2009 a 2010;
- b) 2. politický cyklus pozostávajúci z rokov 2011, 2012, 2013 a 2014;
- c) 3. politický cyklus pozostávajúci z rokov 2015, 2016 a 2017.

V rámci vlastného výskumu bolo identifikovaných celkovo 6 ukazovateľov pre hodnotenie efektívnosti hospodárenia vybraných miest. Identifikácia jednotlivých ukazovateľov

vychádzala z osobných konzultácií s vládnymi audítormi a zástupcami jednotlivých subjektov. Ich cieľom bolo spoločne identifikovať skupinu základných ukazovateľov, ktorá najlepšie odráža reálny stav hospodárenia v daných ekonomických, sociálnych a spoločenských podmienkach. V prvej fáze im bola prezentovaná skupina 28 ukazovateľov, ktorá po viacerých stretnutiach a diskusiách bola minimalizovaná do nasledujúcej skupiny sledovaných ukazovateľov:

1. bežné príjmy na obyvateľa (v EUR),
2. kapitálové príjmy na obyvateľa (v EUR),
3. bežné výdavky na obyvateľa (v EUR),
4. kapitálové výdavky na obyvateľa (v EUR),
5. pomer cudzích zdrojov k celkovým aktívam (v EUR),
6. cudzie zdroje na obyvateľa (v EUR).

Aby bolo možné súbežne hodnotiť subjekty územnej samosprávy na základe všetkých vyššie spomenutých ukazovateľov, je potrebné určiť ich dôležitosť, resp. váhu jednotlivých kritérií. Tá podľa Yalcin a Unlu (2018) signifikantne ovplyvňuje aplikáciu zvolenej multikritériálnej metódy. Pre stanovenie váh je využívaných viacero metód, ktoré boli prvotne rozdelené do dvoch skupín, t. j. na subjektívne a objektívne metódy (Tzeng et al., 1998). Subjektívne metódy vychádzajú z individuálnych preferencií rozhodovateľa, zatiaľ čo objektívne metódy stanovujú váhy ukazovateľov na základe matematických modelov bez akéhokoľvek zásahu rozhodovateľa. Nakoľko nie je možné stanoviť váhu sledovaným ukazovateľom na základe vlastného názoru, resp. názoru podloženom odbornou literatúrou (ktorá v pohľade na jednotlivé kritériá stále nie je jednotná), rozhodli sme sa použiť objektívne metódy stanovenia váh. V rámci tejto skupiny metód je možné najstť napr. metódu CRITIC, MW, SD, IDOCRIW, CV, IDP alebo SVP. Aktuálnosť ich využívania dokladá skupina autorov, ktorá tieto metódy zároveň aj bližšie popisuje (napr. Čereška et al. 2018; Yalcin, Unlu, 2018; Singla et al. 2017). Dôležitosť indikátorov pre potreby nášho výskumu je počítaná pomocou CV metódy (Coefficient of Variance), ktorej postupu sa bližšie venuje Singla et al. (2017).

Graf 1 Váhy použitých ukazovateľov vypočítaných pomocou CV metódy

Zdroj: vlastné výpočty autorov.

Aj z grafu 1 môžeme konštatovať relatívne vysokú mieru vyrovnanosti jednotlivých indikátorov, resp. ich stabilnú dôležitosť naprieč celým sledovaným obdobím. S výnimkou rokov 2013 a 2017 (kedy bol výrazne dominantný druhý ukazovateľ) je možné považovať stanovené váhy za komplexné, nakoľko sa pohybovali v rozmedzí 9,2 % až 24,3 %. Pozitívne hodnotíme taktiež významné rozdiely v porovnaní bežných a kapitálových príjmov, resp. výdavkov na obyvateľa.

V predložennom príspevku predstavujú tieto váhy vstupné dáta pre výpočet TOPSIS techniky, ktorá je použitá podľa Vavrek, Kotulič, Adamišin (2015), Vavrek (2017a, 2017b), na ktorých výskum nadväzujeme. TOPSIS metóda je používaná v rôznych oblastiach verejného aj súkromného sektora (Liang et al, 2017), pričom jej bližší popis uvádza taktiež napr. Bhutia – Phipon (2012), Milani – Shanian – El-Lahham (2008), Pavic – Novoselac (2013). Využitie tejto metódy je možné nájsť pri hodnotení subjektov územnej samosprávy (Vavrek 2017a, 2017b), ako aj v turizme (Yin et al., 2017), doprave (Markovic et al., 2018), pri hodnotení rizík (Zolfani – Antucheviciene, 2012) alebo pri hodnotení poskytovateľov cloudových služieb (Radulescu – Radulescu, 2017).

V rámci sledovania rozdielov na úrovni vyššie uvedených politických cyklov sme sledovali rozdiely medzi výsledkami v jednotlivých rokoch každého cyklu (napr. stabilitu výsledkov v prvom politickom cykle porovnaním výsledkov CV-TOPSIS metódy v rokoch 2007, 2008, 2009 a 2010) a následne rozdiely medzi

politickými cyklami pomocou strednej hodnoty – mediánu (napr. za prvý politický cyklus bol vytvorený medián z výsledkov CV-TOPSIS za roky k nemu prislúchajúce).

Výber vzorky nemá za cieľ reflektovať hospodárenie vzťahujúce sa k určitému územiu. Jej zámerom je identifikácia rozdielov zapríčinených zmenou metodiky hodnotenia (popísaná vyššie) a využitie takto získaných výsledkov pre ďalšie spracovanie vlastného výskumu.

Získané výsledky boli podrobené štatistickej analýze zahŕňajúcej viaceré testy, medzi ktoré môžeme zaradiť Shapiro-Wilkov test (normálne rozdelenie premenných), Kruskal-Wallisov test (stredná hodnota), Leveneho test (homoskedasticita) pre lepšiu ilustráciu výsledkov. Samostatnou skupinou je regresná analýza pre zachytenie vývoja daňových príjmov obcí. Analýzy boli spracované v prostredí MS Excel, Statistica 13.4 a Statgraphics XVIII.

Výsledky a diskusia

V rámci decentralizácie kompetencií z ústredných orgánov štátnej správy na úroveň regionálnej a miestnej samosprávy získali obce kompetencie v mnohých oblastiach, ktoré dotedy vykonával štát. Na Slovensku sa decentralizácia kompetencií uskutočnila pre všetky obce v rovnakej miere, čo znamená, že všetky obce bez rozdielu počtu obyvateľov získali rovnaký objem kompetencií. Na rozdiel od Českej republiky, kde v rámci využívaného modelu verejnej správy sú obce rozdelené podľa veľkostných kategórií a tomu zodpovedá aj ob-

jem ich kompetencií. Predovšetkým malé obce zabezpečujú iba originálne kompetencie a tie väčšie aj prenesený výkon štátnej správy.

Obciam pribúda v posledných rokoch čoraz viac povinností vyplývajúcich z národnej či medzinárodnej legislatívy, čo je znásobené kvantitou úkonov danou počtom obyvateľov obce. Vychádzajúc zo Zákona č. 369/1990 Zb. O obecnom zriadení, sú v podmienkach Slovenska všetky územné jednotky na miestnej úrovni chápané ako obce. Ale z celkového počtu obcí máme 140 miest a pre našu analýzu sme si vybrali okresné mestá, ktorých pre potreby analýzy bolo 69. Práve kompetencie tejto skupiny obcí (v našom prípade okresných miest) môžeme v prípade komparácie ale aj politického cyklu považovať za konštantný faktor, nakoľko sú vo všetkých okresných mestách (bez ohľadu na zloženie a zastúpenie politic-

kého spektra) absolútne rovnaké. Objem príjmov (bežných a kapitálových) je variabilný (rovnako tak u výdavkov). Najväčší objem daňových príjmov je tvorený daňou z príjmu FO, ktorá je prerozdeľovaná obciam na základe počtu obyvateľov a teda závisí od úrovne ekonomiky štátu. Ruka v ruke s narastajúcim objemom výkonov samospráv narastajú taktiež daňové príjmy obcí, ktoré sa za posledných 25 rokov viac ako zdesaťnásobili. V tom je zahrnutá situácia počas obdobia ostatnej krízy, ktorá spomalila rast ekonomiky, vládna dotácia obciam na zvládnutie krízy, ale aj následne zlepšujúci sa stav ekonomiky a v neposlednom rade aj zmeny koeficientu prerozdeľovania dane z príjmov FO, ktoré sa od roku 2005 niekoľkokrát menili. Vývoj daňových príjmov v čase je možné podchytiť nasledovným regresným modelom:

Tabuľka 1 Regresný model TRM x YEAR, 1993 – 2017
 $TRM \text{ (mil. EUR)} = (-3108,66 + 1,56542 * \text{Year})$

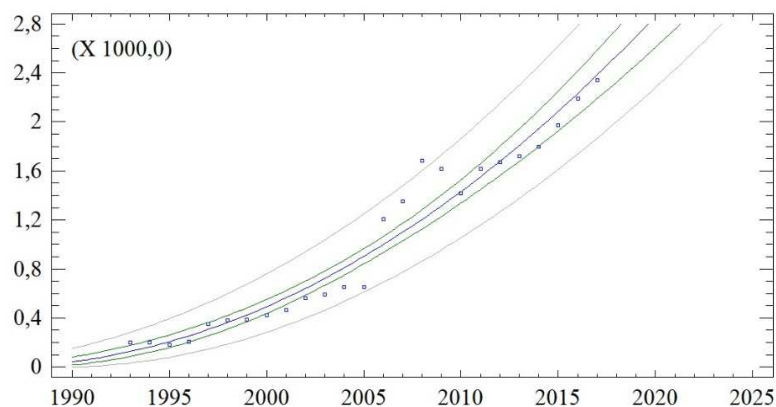
Source	Sum of Squares	Df	Mean Square	F-Ratio	P-Value
Model	3185,72	1	3185,72	501,85	0,0000
Residual	146,003	23	6,34797		
Total (Corr.)	3331,72	24			

Zdroj: vlastné výpočty autorov

Vysokú vypovedaciu hodnotu vyššie uvedeného modelu indikuje koeficient determinácie na úrovni 95,6178 % ako aj graf 2 poukazujúci na vysoký nárast predovšetkým v posled-

nej dekáde. Obce hospodária a budú hospodáriť s čoraz väčším objemom finančných prostriedkov, čomu sa adekvátne nastavuje kôš poskytovaných služieb.

Graf 2 Regresný model TRM x YEAR, 1993 – 2017

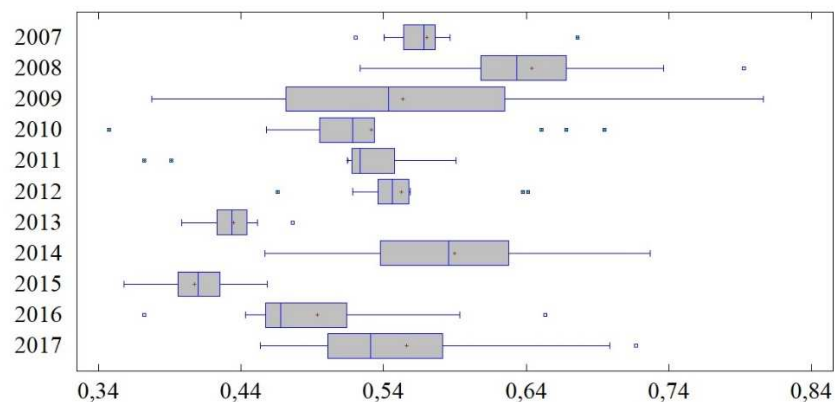
Zdroj: vlastné výpočty autorov.

Hodnotenie finančného hospodárenia obcí

Z pohľadu celkovej štruktúry výsledkov za jednotlivé analyzované roky môžeme sledovať výrazné rozdiely (viď graf 3). Vysoká variabilita je zapríčinená predovšetkým výskytom odľahlých, resp. extrémnych hodnôt na oboch stranách výsledkového spektra, ktorých prítomnosť znamenala zamietnutie hypotézy o normálnom rozdelení výsledkov. V absolútnom vyjadrení najlepšie hodnoty, t. j. celkové hodnotenie efektivity, sledujeme v rokoch 2008 a 2009 (ide o predkrízové roky, v ktorých sa

ekonomika nachádzala v relatívne stabilizovanej a dobrej kondícii). Najhoršie výsledky, t. j. subjekty s nižšou efektivitou, je možné nájsť rozložené v celom sledovanom období. Zároveň platí, že s postupom rokov dochádza k zvyšovaniu homoskedasticity celkových výsledkov (aj napriek tomu, že na príjmy a výdavky obcí permanentne pôsobí množstvo relatívne sa meniacich, variabilných vplyvov). Najstabilnejšie sa javí obdobie rokov 2010 – 2011 a 2016 – 2017.

Graf 3 Celkové výsledky CV-TOPSIS metódy za obdobie 2007 – 2017

Zdroj: vlastné výpočty autorov.

Absolútne rozdiely vo výsledkoch za jednotlivé roky je možné sledovať na úrovni jednotlivých momentových charakteristík (variačný koeficient, variačné rozpätie, šikmosť, špicatosť a iné). Ako štatisticky významné sa preukázali rozdiely pri testovaní homoskedasticity ($LE = 6,8836$; $p \leq 0,01$), zhody stredných hodnôt, t. j. mediánu ($W = 370,703$; $p \leq 0,01$).

Z pohľadu jednotlivých subjektov, t. j. miest, je mestom s najlepším priemerným umiestnením mesto Banská Štiavnica nasledované Galantou a Stropkovom (tabuľka 2). Ide o malé okresné mestá s počtom obyvateľov v rozpätí od 10 000 – 15 000. Banská Štiavnica si v sledovanom období udržovala pomer medzi bežnými a kapitálovými príjmami vrátane cudzích zdrojov na obyvateľa; vzniknutú situáciu spôsobili príjmy z cestovného ruchu a rastúce cudzie zdroje. Mesto Galanta, podobne ako Banská Štiavnica si udržala vysokú úroveň bežných príjmov, ale kapitálové príjmy boli

rozkolísané. Mesto Stropkov vykazuje na 1 obyvateľa stabilné bežné príjmy, rozkolísané kapitálové príjmy a pomerne vysoké cudzie zdroje na 1 obyvateľa. Vidíme, že v prvej desiatke sa nachádzajú 4 mestá, ktoré sa aspoň v jednom roku umiestnili na prvom mieste. Majoritná časť však v sledovanom období znamenala taktiež aj umiestnenie na konci zostaveného rebríčka. Najvýraznejšie rozdiely v umiestnení dosiahli napr. mestá Prešov a Rožňava, ktoré sa v roku 2014, resp. 2007 umiestnili na prvom mieste, pričom hodnotení za celé obdobie sa nachádzajú v dolnom kvartile. Za hlavnú príčinu je možné označiť minimálne absolútne rozdiely v celkovom hodnotení CV-TOPSIS metódou (graf 3), v rámci ktorej aj minimálne zlepšenie, resp. zhoršenie jedného zo 6 sledovaných indikátorov vyvolalo zmenu, ktorá sa prejavila posunom v celkovom poradí.

Tabuľka 2 TOP 10 subjektov zoradených podľa priemerného umiestnenia

P. č.	Priemer	Mesto	Najlepšie umiestnenie	Najhoršie umiestnenie
1	12,64	Banská Štiavnica	1	34
2	17,45	Galanta	3	33
3	17,73	Stropkov	2	66
4	20,27	Spišská Nová Ves	1	39
5	20,45	Hlohovec	6	55
6	21,09	Snina	6	58
7	22,18	Sobrance	3	54
8	22,64	Námestovo	2	60
9	22,73	Žiar nad Hronom	1	47
10	23,00	Stará Ľubovňa	1	53

Zdroj: vlastné výpočty autorov.

Na základe vyššie uvedeného hodnotenie efektívnosti hospodárenia s využitím CV-TOPSIS metódy a 6 vstupných indikátorov sa signifikantne líši v jednotlivých rokoch sledovaného obdobia, ako aj na úrovni jednotlivých subjektov. Takúto situáciu spôsobili rôzne politiky okresných miest, čo vyvolalo rôzne pohyby sledovaných ukazovateľov.

Hodnotenie vplyvu politického cyklu na celkové výsledky MCDM analýzy

V období analyzovaného obdobia 2007 – 2017 sa uskutočnili v podmienkach miestnej samosprávy voľby v roku 2010 a v roku 2014. Vychádzajúc z tejto skutočnosti sú v tejto kapitole sledované rozdiely medzi ako aj v rámci troch skupín výsledkov (viď metodológia).

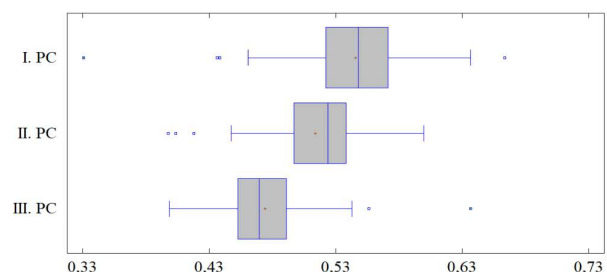
Tabuľka 3 Porovnanie politických cyklov

	Rozptyl	Median
Rozdiely v 1. politickom cykle	7.324 ($\leq 0,01$)	108.348 ($\leq 0,01$)
Rozdiely v 2. politickom cykle	6.271 ($\leq 0,01$)	118.758 ($\leq 0,01$)
Rozdiely v 3. politickom cykle	7.100 ($\leq 0,01$)	107.320 ($\leq 0,01$)
Rozdiely medzi politickými cyklami	3.335 ($\leq 0,05$)	78.203 ($\leq 0,01$)

Zdroj: vlastné výpočty autorov.

Z pohľadu jednotlivých rokov v každom politickom cykle je možné sledovať signifikantné rozdiely (tabuľka 3), t. j. nepreukázala sa zhoda strednej hodnoty, ani rozptylu, t. j. jednotlivé roky v politickom cykle nevykazujú

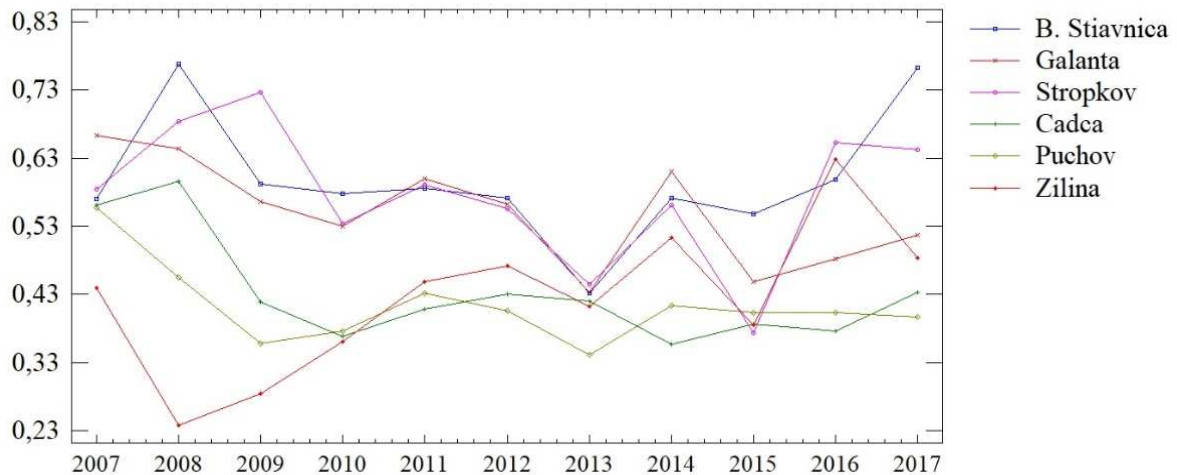
známky homogenity, čo svedčí o tom, že samospráva menia svoje politiky práve na prelome politických cyklov. V prípade spojenia týchto výsledkov a ich spriemerovania sa tieto rozdiely zväzrazia (graf 4). Môžeme predpokladať, že heterogenita medzi politickými cyklami je väčšia ako heterogenita v rámci nich, čo by potvrdilo vplyv politického cyklu na výsledky CV-TOPSIS metódy.

Graf 4 Krabicový graf priemerných výsledkov v jednotlivých politických cykloch

Zdroj: vlastné výpočty autorov.

Pri analýze na jednotlivých miestach a s použitím geometrického priemeru medziročných indexov boli pre nasledujúci graf 5 vybrané 3 subjekty s najvyššími a 3 subjekty s najnižšími hodnotami (t. j. boli vybrané mestá s najvyššou, resp. najnižšou stabilitou výsledkov CV-TOPSIS metódy). Medzi jednotlivými subjektmi nie je možné identifikovať skupinu, ku ktorej subjekt patrí ako ani rozdiely medzi vyššie uvedenými obdobiami, t. j. politickými cyklami.

Graf 5 Graf priemerných výsledkov v jednotlivých politických cykloch

Zdroj: vlastné výpočty autorov.

Záver

Z analýzy vyššie uvedených ukazovateľov môžeme konštatovať, že obce hospodária s čoraz väčším objemom finančných prostriedkov, resp. ich príjmy kontinuálne rastú, pričom na základe regresného modelu je možné predpokladať signifikantný nárast aj v ďalšom období (za zachovania podmienky *ceteris paribus*). Z výsledkov hodnotenia finančného hospodárenia obcí vyplýva výrazná heterogenita či už na úrovni jednotlivých subjektov alebo pri porovnaní výsledkov za jednotlivé roky. Zároveň nie je možné identifikovať konkrétne mesto, ktoré by si dlhodobo udržovalo stabilnú efektívnosť, čo je však zároveň vzhľadom na meniace sa hospodárenie ostatných miest veľmi ťažké, t. j. existuje množstvo faktorov, ktoré hospodárenie kontinuálne s vysokou variabilitou vplyvu obmedzujú či podporujú. Jednoznačný vplyv politického cyklu na finančné hospodárenie miest nie je možné na základe výsledkov získaných analýz jednoznačne preukázať. Variabilita výsledkov jednotlivých analyzovaných miest je podľa nášho názoru determinovaná inými faktormi ako sú samotné voľby, resp. politický cyklus. Napriek tomu nie je možné jednoznačne tento faktor v rámci ďalšieho výskumu zamietnuť. To dokazuje aj vyššia heterogenita medzi jednotlivými politickými cyklami. Je potrebné sa venovať dôsledkom volieb v jednotlivých mestách vyjadrených napr. počtom opozičných, resp. koalíčných alebo nezávislých poslancov, kontinuitou

vedenia a podobne. Existujú okresné mestá, ktoré sú zasiahnuté politickým cyklom viac či menej a nevieme dostatočne signifikantne identifikovať a kvantifikovať vplyv politického cyklu, pretože sa jeho vplyv javí (aspoň zatiaľ) ako absolútne náhodný (hodnotený prostredníctvom vybraných 6 ukazovateľov).

Literatúra:

- BALAGUER-COLL, M. T., BRUN-MARTOS, M. I., FORTE A., TORTOSA-AUSINA, E.: Local Governments' Re-Election and its Determinants: New Evidence Based on a Bayesian Approach. *European Journal of Political Economy*, Vol. 39, 2015, s. 94 – 108.
- BHUTIA, P. W. – PHIPON, R.: Application of AHP and TOPSIS Method for Supplier Selection Problem. *Journal of Engineering*, Vol. 2, No. 10, 2012, s. 43 – 50.
- BOHN, F. – VEIGA, F. J.: Political Opportunism and Countercyclical Fiscal Policy in Election-Year Recessions. *Economic Inquiry*. Vol. 57, No. 4, 2019, s. 2058 – 2081. doi: 10.1111/ecin.12813.
- BOVE, V. – EFTHYVOULOU, G. – NAVAS, A.: Political Cycles in Public Expenditure: Butter vs Guns. *Journal of Comparative Economics*, Vol. 45, Issue 3, 2017, s. 582 – 604. DOI: 10.1016/j.jce.2016.03.004.
- BRENDER, A.: The Effect of Fiscal Performance on Local Government Election Results in Israel: 1989–1998. *Journal of Public Economics*, Vol. 87, 2003, s. 2187 – 2205.

- BRENDER, A. – DRAZEN, A.: Political Budget Cycles in New Versus Established Democracies. *Journal of Monetary Economics*, Vol. 52, No. 7, 2005, s. 1271 – 1295.
- ČEPELOVÁ, A., LACHYTOVÁ, L., PČOLINSKÁ, L.: *Ekonomía veřejného sektora*. Košice: UPJŠ 2019.
- ČEREŠKA, A. – ZAVADSKAS, E. K. – BUCINSKAS, V. – PODVEZKO, V. – SUTINYS, E.: Analysis of Steel Wire Rope Diagnostic Data Applying Multi-Criteria Methods. *Applied Sciences*, 8 (2), 2018, s. 1 – 22. doi: 10.3390/app8020260.
- ČERNOHORSKÝ, J. – ČERNOHORSKÁ, L.: Politický cyklus v České republice. *Scientific Papers of the University of Pardubice (Series D)*, No. 14, 2009, s. 27 – 35.
- DOLEŽALOVÁ, J.: Politický cyklus a fiskální politika: význam jejich vztahu pro hospodářskou politiku. Brno: Masarykova univerzita 2014. doi: 10.5817/CZ.MUNI.M210-7418-2014.
- DRAZEN, A.: *Political Economy in Macroeconomics*. Princeton: Princeton University Press 2002.
- DRAZEN, A. – ESLAVA, M.: *Electoral Manipulation via Voter-Friendly Spending: Theory and Evidence*, 2010. Dostupné na internetu: <http://econweb.umd.edu/~drazen/Working_Papers/voter_friendly_07162008.pdf> [12/11/2018].
- GERIGK, W. – RIBEIRO, F. – LEPCHAK, A.: What Political Factors Influence the Regulated and Unregulated Public Policies in the Small Municipalities of Northeastern Brazil? *Revista Ambiente Contabil*. Vol. 10, Issue 2, 2018, s. 91 – 113.
- GREGOR, M.: *Nová politická ekonomie*. Praha: Nakladatelství Karolinum 2005.
- JANKŮ, J.: Podmíněný politicko-rozpočtový cyklus v zemích OECD. *Politická ekonomie*. Vol. 64, No. 1, 2016, s. 65 – 81. doi: 10.18267/j.polek.1055.
- JÍLEK, M.: *Fiskální decentralizace, teorie a empirie*. Praha: ASPII – Wolters Kluwer 2008.
- KOEPL-TURYNA, M.: Opportunistic politicians and fiscal outcomes: the curious case of Vorarlberg. *Public Choice*. Vol. 168, Issue 3-4, 2016, s. 177 – 216. doi: 10.1007/s11127-016-0355-2.
- KRÁLOVÁ, L.: Verejno-politický cyklus z hlediska politicko-administrativní dichotómie. *Politologická revue*. Vol. 16, No. 1, 2010, s. 3 – 28.
- LIANG, R. – DONG, Z. J. – SHENG, Z. H. – WANG, X. Y. – WU, C. Z.: Case Study of Selecting Decision-Making Schemes in Large-Scale Infrastructure Projects." *Journal of Infrastructure Systems*, 23 (4), 2017, s. 1 – 9. doi: 10.1061/(ASCE)IS.1943-555X.0000364.
- MARKOVIC, L. – MARKOVIC, M. L. – MITROVIC, S., STANAREVIC, S.: The Evaluation of Alternative Solutions for the Highway Route E-763 Belgrade – South Adriatic: A Case Study of Serbia. *Tehnicki Vjesnik-Technical Gazette*, 24 (6), 2017, s. 1951 – 1958. doi: 10.17559/TV-20160403134356.
- MILANI, S. A. – SHANIAN, A. – EL-LAHHAM, C. H. A Decision-Based Approach for Measuring Human Behavioral Resistance to Organizational Change in Strategic Planning." *Mathematical and Computer Modelling*, 48 (11-12), 2008, s. 1765 – 1774. doi: 10.1016/j.mcm.2008.06.018.
- MUSGRAVE, R. A.: *The Theory of Public Finance*. NY: McGraw-Hill, 1959.
- PAVIC, Z., NOVOSELAC, V.: Notes on TOPSIS Method. *International Journal of Research in Engineering and Science*, 1 (2), 2013, s. 5 – 12.
- PERSSON, T. – TABELLINI, G.: *Political Economics – Explaining Economic Policy*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology 2000.
- PŮBAL, K.: *Politicko-ekonomický cyklus během transformace České republiky*, 2001. Dostupné na internetu: <http://dspace5.vsb.cz/bitstream/handle/10084/33171/Ekonom_revue_2001-4_3Pubal.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [10/11/2018].
- RADULESCU, Z. C. – RADULESCU, I. C.: An Extended TOPSIS Approach for Ranking Cloud Service Providers. *Studies in Informatics and Control*, 26 (2), 2017, s. 183 – 192.
- SINGLA, A. – AHUJA, I. S. – SING, S. A.: Comparative Analysis of Technology Push Strategies Influencing Sustainable Development in Manufacturing Industries Using Topsis and Vikor Technique. *International Journal for Quality Research*, 12 (1), 2018, s. 129 – 146.

- SOPKULIAK, A.: Fiškálna autonómia miestnej samosprávy a jej výskum v geografii. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, Vol. 56, No. 2, 2012, s. 215 – 236.
- ŠTIKOVÁ, R.: Modely politického cyklu a jejich testování na podmínkách ČR podmínkách ČR. IES Working Paper Vol. 18, 2007, s. 1 – 32.
- TSAI, P. H. Fiscal incentives and political budget cycles in China. *International Tax And Public Finance*. Vol 23, Issue 6, 2016, s. 1030 – 1073. doi: 10.1007/s10797-016-9392-5.
- TZENG, G. H. – CHEN, T. Y. – WANG, J. CH.: A Weight-Assessing Method with Habitual Domains. *European Journal of Operational Research*, 110 (2), 1998, s. 342 – 367.
- VAVREK, R.: Weight Of TOPSIS Technique Parameter and its Impact on Assessment of Municipalities in Slovak Republic. *Scientific papers of the University of Pardubice*, 24 (39), 2017, s. 236 – 246.
- VAVREK, R. – ADAMIŠIN, P. – KOTULIČ, R.: Multi-Criteria Evaluation of Municipalities in Slovakia - Case Study in Selected Districts. *Polish Journal of Management Studies*, 16 (2), 2017, s. 290 – 301.
- VAVREK, R. – KOTULIČ, R. – ADAMIŠIN, P.: Evaluation of Municipalities Management with the Topsis Technique Emphasising on the Impact of Weights of Established Criteria. *Lex localis – Journal of Local Self-Government*, 13 (2), 2015, s. 249 – 264. doi: <[https://doi.org/10.4335/249-264\(2015\)](https://doi.org/10.4335/249-264(2015))>.
- VERGNE, C. Democracy, Elections and Allocation of Public Expenditures in Developing Countries. *European Journal of Political Economy*. Vol. 25, No. 1, 2009, s. 63 – 77. doi: 10.1016/j.ejpoleco.2008.09.003.
- ZOLFANI, H. S. – ANTUCHEVICIENE, J.: Team Member Selecting Based on AHP and TOPSIS Grey. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 23 (4), 2012, s. 425 – 434.
- YALCIN, N. – UNLU, U.: A Multi-Criteria Performance Analysis of Initial Public Offering (IPO) Firms Using Critic and Vikor Methods. *Technological and Economic development of Economy*, 24 (2), 2018, s. 534 – 560. doi: <<https://doi.org/10.3846/20294913.2016.1213201>>.
- YIN, J. – YANG, X. – ZHENG, X. – JIAO, N.: Analysis of the Investment Security of the Accommodation Industry for Countries Along the B&R: an Empirical Study Based on Panel Data. *Tourism Economics*, 23(7), 2017, s. 1437 – 1450. doi: 10.1177/1354816617698523.

NEDÁVNA MINULOSŤ ZAKARPATSKA V DVOCH SPOMIENKOVÝCH PRÓZACH A V LITERATÚRE FAKTU

GITA GEREMEŠOVÁ

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: gita.geremesova@unipo.sk

Abstract:

Fiction, oral history, and memoirs of the then participants, besides history and its ambitions to approach the historical truth, enable one to return to a relatively distant or near past. Three such publications – by the authors V. Kuštek (2018), M. Greenfield (2019), and E. Adam – I. Jirků (2018) fulfill this role in regards to the past political, cultural, and economic developments of the Eastern Slovakian and Transcarpathian regions, including in the context of their present day co-operation. Each of these works portrays life in Transcarpathia as well as life in the area of the entire Czechoslovakia, a state which had been formed by the Allied Powers as a result of the Treaty of Versailles after the conclusion of World War I in 1918. The currently developing cross-border cooperation among the regions of Eastern Slovakia and Transcarpathia – part of the European Union's strategy („Europe 2020“) – can benefit from their common historic and cultural heritage; they struggled with the religious and ethnic plurality, their dramatic destinies were characterized by an uncertain statehood (unstable statehood coordinates), by their distrust against the political and religious elites.

Keywords:

Cross-border cooperation, Eastern Slovakia (Czechoslovakia), History, Region, Transcarpathia.

Základné úradno-inštitucionálne a byrokratické podmienky pre rozvoj cezhraničnej spolupráce medzi Slovenskom a Ukrajinou, resp. prihraničnej spolupráce regiónov východného Slovenska a Zakarpatska,¹ vrátane pravidiel pre fungovanie režimu hranice, pohybu osôb, tovaru a služieb a kapitálu, v rozhodujúcej miere závisia od zmluvných vzťahov medzi EÚ a Ukrajinou. Tento moment nemožno opomínať aj pri téme spojenou s analýzou historicko-politických charakteristík súčasných regionálnych identít východného Slovenska a Zakarpatska. Ide v istom zmysle o objektívny, viac-menej naoktrojovaný rozmer európskeho integračného

¹ Uvedenému problému či skôr problémom sa teoreticky už dlhšiu dobu venuje Inštitút politológie FF PU v Prešove – v následnej transformácii do rekognoskovania konkrétnych výsledkov, potenciálnych bariér i prognóz ekonomickej, kultúrnej i politickej formy spolupráce – v podobe vedeckovo-výskumných projektov (KEGA, VEGA, APVV) v koordinácii so Slovenskou spoločnosťou pre zahraničnú politiku.

ho procesu. K objektívnym momentom v plnom zmysle slova dovoľujeme si zaradiť, popri iných, *historický kontext*, akúsi spoločnú historickú pamäť vtiesenú či transformovanú do vedomia a bytia oboch regiónov. Považujeme to za dôležité o to viac, že prislúchame do historicko-geopolitického priestoru strednej Európy, o ktorej sa rado hovorí, že je „chorá históriou“. Český politický filozof V. Bělohradský uviedol, že „v strednej Európe, ktorú si Milan Kundera idealizoval ako ‘multikultúrnu vlasť’, sa krátko po tom, čo ju sovietsky únosca prepustil zo svojej moci, prebudili k životu starí démoni – nacionalizmus, rasizmus, pohrdanie demokraciou ako politikou kompromisov (...). Do strednej Európy sa začali vracat’ starí démoni,“ sme svedkami „paniky identity v nesamozrejmych štátoch“ (2017, s. 14). A tak, chytá sa nás akási clivota, nostalgia po uzatvorenej národnej pospolitosti seba si navzájom podobných – národne, kultúrne, rasovo –, ktorá by nahradila otvorené a „konfliktné“ občianske spoločenstvo „seba si nepodobných“. Globalizácia, v strednej Európe zvlášť, vyvolala „identitárnu paniku“ (Bělohradský, 2017, s. 15), v zmysle náhrady (lokál)patriota globálnym kozmopolitom. Nie náhodou vo verejnom priestore o čosi silnejšie rezonuje pravicový extrémizmus, či nebudaj fašizmus (?),² o hlasy lživodcov na Slovensku i Zakarpatsku nemáme núdzu. Pre časť (východo)slovenskej a zakarpatskej spoločnosti zrejme bude platiť tvrdenie, že vytvoríť Európu neznamena ešte vytvoríť Európanov.

To už hovoríme o *subjektívnom proku* európskeho integračného procesu, resp. cezhraničnej spolupráci vyššie uvedených regiónov – *nedostatku sociálnej angažovanosti vo veciach občianske-*

ho rozvoja spoločnosti. V tejto súvislosti žiada sa zdôrazniť, že pre stredoeurópske krajiny, s osobitným akcentom na uvedené regióny, európska integrácia nie je len riešením ekonomického problému a problému politickej bezpečnosti, ale aj *dovršením procesu národnej emancipácie v zmysle prezentácie vyspelých občiansko-politických postojov a aktivít, schopnosti konať so znalosťou vecí, a tak kultivovať, v neposlednej miere humanizovať verejný priestor a jeho „účastníkov“*. Obidve society, východoslovenská i zakarpatská, svojím historickým a geopolitickým ukotvením stredoeurópske „entity“, zápasili či zápasia s problémami, ktoré zapadajú aj do kontextu vzťahov medzi *centrom a perifériou*, a to tak v sociálnom, historickom, ako aj v regionálnom zmysle.

V historickom aspekte nášho stredoeurópskeho priestoru išlo o civilizačné deficity spojené s nedostatkom sekulárnych i cirkevno-náboženských elít na pozadí absencie oneskoreného príchodu priemyselnej revolúcie(i) do regiónu(ov) súc v postavení periférie, absencie kultúry a vzdelanosti ako takej, vlastnej národne uvedomelej buržoázie atď. Možno to vyjadriť aj tak, že občianska spoločnosť uviazla vo fáze národno-emancipačného procesu, kde národ zostal etnikom s „výhrou“ zvanou vlastný štát, zatiaľ čo európsky integračný proces potrebuje aj „národ“ občanov, t. j. Európanov.

Pri reflexii vyššie uvedenej témy možno vyzdvihnúť niekoľko stredoeurópskych historicky determinovaných menovateľov (premís) *spoločných* (východo)slovenskému i zakarpatskému regiónu; v súčasnosti sa aj na tejto báze rozvíja a koordinuje spolupráca alebo aspoň využíva istá psychologicko-historická archetypálnosť v percepcii každodenných problémov. Ak odhliadneme od nevyhraného geografického tvaru strednej Európy,³ pri charakteristike strednej Európy ako historicko-geopolitického priestoru možno s plnou vážnosťou rešpektovať politicko-ekonomicko-kultúrnu a svetonázorovú tvárnosť v podobe, ako ju definoval významný český historik J. Hroch. V strednej Európe, a teda aj vo vyššie uvedených teritóriách východu Slovenska a Zakarpatska, odhalil región(y), ktorý bol nie

² Taliansky filozof, jazykovedec – semiotik a literát Umberto Eco v 14 bodoch Večného fašizmu okrem iného uviedol: „Nesúhlas je rovnako znakom inakosti. Večný fašizmus rastie a získava prívržencov tým, že využíva strach z cudzieho. Prvé heslá fašistického alebo protofašistického hnutia mieria proti votrelcom. Večný fašizmus je teda z definície rasistický. (...) Večný fašizmus pramení z individuálnej alebo sociálnej frustrácie. Preto sa všetky historické formy fašizmu opierali o frustrovanú strednú triedu (...). V našej dobe, keď sa niekdajší ‘proletariát’ premieňa v drobnú buržoáziu, a lumpenproletár z politického života mizne, nájde fašizmus v tejto novej väčšine vďačné poslucháčstvo“ (cit. podľa Pícha, 2016).

³ „Problematickú“ geografiu strednej Európy filozof K. Kosík zachytil názorom, že „stredná Európa je sporný priestor a priestor sporu. Spor sa vedie o to, čo tento priestor vlastne je“ (cit. podľa Křen, 2019, s. 9).

raz – filozofujúcimi literátmi židovského pôvodu zvlášť – idealizovaný a vydávaný za nadnárodný, multikultúrny projekt, ktorého odvrátenou tvárou v skutočnosti bol však anti-demokratizmus riše, hegemonia šľachty a cirkevi, národnostný útlak. Jedinou zbraňou národne cítiacej inteligencie bolo pero, preto aj národ býva definovaný takmer výlučne prostredníctvom jazyka; bol regiónom so zaostalým agrárno-feudálnym hospodárstvom a deficitmi industriálneho rozvoja; bol regiónom, ktorý pričasto menil hranice „štátov“, prezidentov... V očiach verejnosti tak dochádzalo k neúcte voči štátu, jeho autoritám i ústavnosti samotnej, demokracia nestávala sa akoby „spôsobom života“; stretnutie dvoch cirkevných tradícií, popri judaizme a islame, mohlo ovplyvňovať práve tak náboženskú toleranciu/intoleranciu, ako ľahostajnosť k náboženským záležitostiam, evidentná bola snaha priradiť etniku/národu ako primárny identifikačný znak náboženstvo; zvýšená vnímavosť pre etnickú rôznorodosť niesla so sebou prejavy xenofóbie, šovinizmu, antisemitizmu (bližšie pozri Hroch, 2014, s. 149 – 171).

Vrátiť sa do relatívne vzdalenej i bližšej minulosti nám okrem „prísnej“ historickej vedy – s jej ambíciami priblížiť sa historickej pravde, faktografiu javov, udalostí, dejov a ich aktérov premietnuť do istej roviny zovšeobecnenia bez dnes už sprofanovanej, v istom zmysle iracionálnej kategórie objektívnosti – pomáha aj literatúra faktu, oral história či memoáre významných i „obyčajných“ súčasníkov, resp. účastníkov vtedajšieho diania. Vo vzťahu k minulým politicko-kultúrnym a ekonomickým pohybom v nami sledovaných regiónoch východného Slovenska a Zakarpatska profesionálna a nepochybne aj laická časť verejnosti zaregistrovala vydanie troch publikácií spomenutých literárnych žánrov. Každá z nich sa seba vlastným spôsobom dotýka života na Podkarpatskej Rusi, sprostredkovane života na teritóriu celého Československa, štátu, ktorý naprojektovali mocnosti Dohody a výsledaty Versailleskej mierovej konferencie po Veľkej vojne v rokoch 1914 – 1918.

Cielene sa k 100. výročiu vzniku Československa a následnému začleneniu „Karpatskej Rusi“ – presnejšie jej nerakúskej „polovice“, teda „Uhorskej Rusi“ – do nového štátu prihlásil Vladimír Kuštek publikáciou *Československý*

svet v Karpatoch.⁴ Autor tohto unikátneho cestopisu, plnohodnotnej encyklopédie, akéhosi „múzea v knihe“, o svojom diele hneď v úvode hovorí: „Kniha Československý svet v Karpatoch (...) obrazovo a dokumentárne autenticky približuje Podkarpatskú Rus z prvej polovice minulého storočia z jej československej éry. Práve preto symbolicky obsahuje texty ako v českom, tak slovenskom a rusínskom jazyku. Pripomína tým, že spoločný štát, Československá republika, vznikol ako dielo troch štátoprávných národov, Čechov, Slovákov a Rusínov.“ Významný rusinológ, profesor I. Pop, autor predslvu uvedenej publikácie, akoby precizoval Kuštekov zámer, keď zdôrazňuje, že „úlohu zmapovať – a fakticky znovuobjaviť – život, prácu a kultúru československej spoločnosti na Podkarpatskej Rusi úspešne splnil obdivovateľ krás podkarpatskej krajiny, slovenský cestovateľ Vladimír Kuštek“ (2018, s. 17). A tak, v kronike Podkarpatska, *Československého sveta v Karpatoch*, defilujú mená českých učiteľov, úradníkov, žandárov, lekárov, právnikov, umelcov, zdravotníkov, Československého červeného kríža, zememeračov, národohospodárov, ktorí súc vyslaní do „zanedbaného regiónu“ pomáhali zveľaďovať ho hospodársky, kultúrne i politicky. Tí všetci sa na istý čas usadili v mestách a mestečkách – Užhorod, Seredné, Antalovce, Nevické, Perečín, Turja Remety, Veľký Berezny, Užok, Čop, Berehovo, Činadievo, Svaljava, Volovec, Mižhirja, Koločava, Vinogradiv, Iršava, Kráľovo nad Tisou, Dohé, Chust, Buštino, Dubové, Rachov, Kvasy... Spolu ide o 38 miestopisných „portrétov“; autor uvedenej publikácie na 260 stranách, s rozsiahlou obrazovo-fotografickou časťou nehľadá v týchto mestách „len“ československú minulosť, ale v krátkej historickej retrospektíve sa venuje aj ich dávnejším dejinám. Aj v tom spočíva heuristický prínos Kuštekovej práce.

Ak sa v historických príručkách či učebniciach permanentne vyskytuje zmienka o Podkarpatskej Rusi ako o „zanedbanom regióne“, tým minulým vinníkom nepochybne bola (aj) uhorská štátna správa, resp. politika viedenského dvora, ktorá do istej miery zadržovala hospodársko-sociálny a politický rozmach uhorskej časti monarchie až do revolúcie roku

⁴ KUŠTEK, V.: Československý svet v Karpatoch. Чехословацький світ в Карпатах. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska 2018.

meruôsmeho. Ako píšú historické almanachy, analýzy historikov sociálnych a hospodárskych dejín, uhorské stavy sa podrobili diktátu Viedne v podobe platenia daní svetskou i cirkevnou vrchnosťou až po uvedenej revolúcii; práve ony otvorili stavidlá hospodárskemu napredovaniu uhorskej časti monarchie, Zalitavska. Na druhej strane revolúcia maďarskej (uhorskej) liberálne naladenej šľachty viedla k likvidácii colnej hranice medzi dvoma časťami monarchie a následnému hospodárskemu rozmachu. Povedané moderným jazykom išlo o voľný pohyb tovarov, služieb, kapitálu a pracovnej sily. Celá monarchia tvorila jeden colný a obchodný priestor od 1. októbra 1850. Zakarpatsko, podobne ako stolice, resp. župy východného Slovenska, aj v prvých desaťročiach 20. storočia zápasilo s pozíciou periférie, hornatého subregiónu, kde hospodárka politika centra (Pešť, Praha) bola poznamenaná diktátom a hospodárskymi záujmami jeho finančného kapitálu...

Ako píše V. Kuštek, po „prevrate“ roku 1918 vláda ČSR, pražská vláda, musela urýchlene konsolidovať pomery na Podkarpatskej Rusi. „Nie všetky otázky sa podarilo za československej éry vyriešiť. Autonomia bola na Podkarpatsku uskutočnená až na jeseň r. 1938 (...). Neblahou praxou čs. politického systému za prvej republiky bolo časté obsadzovanie miest v štátnej a verejnej správe kádrami a sympatizantmi po straníckej línii, čo sa prejavovalo i na Podkarpatskej Rusi. Výčitky v tomto smere boli adresované zvlášť Agrárnej strane“ (s. 27), t. j. vedúcej politickej sile Československa medzi dvoma svetovými vojnami, ak odhliadneme od sily a autority strany Andreja Hlinku (HSLS) na Slovensku. „Pokiaľ ide o hospodársku politiku na Podkarpatsku, jej nedostatkom bolo pretrvávajúce nízke ceny práce a málo pracovných príležitostí, zvlášť v hornatých oblastiach krajiny. (...) Základy na Podkarpatsku boli nútené brániť svoju existenciu v konkurenčnom boji s rozvinutým českým priemyslom,“ pokračuje V. Kuštek (s. 27). Jeden z významných predstaviteľov českej obce historikov venujúcich sa Podkarpatskej Rusi, J. Rychlík, dáva za pravdu V. Kuštekovi, keď pripomína, že jej (Podkarpatskej Rusi – pozn. G. G.) síce „pripojenie k Československu ekonomicky nepomohlo, ale prejavilo sa blahodarne v oblasti vzdelania a kultúry“ (2019, s. 7).

Intenzívny pohyb a pobyt českého „elementu“ na Podkarpatskej Rusi⁵ v osobe vzdelaných lekárov, úradníkov, učiteľov podnietil proces jazykového nacionalizmu, resp. nacionalizmu ako takého, ktorý v každodennom zápase zo strany rusínskej inteligencie i širšej verejnosti dostal prívlastok „čechizácia“ (Kuštek, 2018, s. 27). Povedané ináč, Rusíni boli konfrontovaní s absenciou národne uvedomelej inteligencie a obchodno-podnikateľskej vrstvy. Ich identita bola na prvom mieste náboženská. Ani tá nestmeľovala, pretože väčšina z nich sa hlásila ku gréckokatolíckej konfesii, pričom cirkevná „vrchnosť“ sa prezentovala s jasne promaďarskou orientáciou. Integrujúcu úlohu nezohral ani jazyk. Rusíni hovorili miestnymi nárečiami, ktoré sú u Bojkov, Lemkov a Huculov odlišné. Ukrajinjina, ktorá sa ako spisovný jazyk konštituovala v susednej rakúskej Haliči, bola síce rusínskemu obyvateľstvu zrozumiteľná, ale od hovorového jazyka dosť vzdialená.

Generálny štatút Podkarpatskej Rusi (1920) určil za úradný jazyk a jazyk školského vyučovania „ľudový jazyk“, ktorým je rusínske nárečie. Pojem „rusínsky jazyk“ a „rusínske školy“ sa v medzivojnovom období bežne používal. To však nevyriešilo otázku, čím je tento jazyk z filologického hľadiska – či ide o dialekt ruštiny, dialekt ukrajinčiny alebo vôbec o samostatný jazyk atď.

Kuštek tvrdí, že pokiaľ ide o *čechizáciu* (podč. G. G.) Podkarpatskej Rusi, ktorá bola často kritizovaná niektorými domácimi i zahraničnými kruhmi, je na mieste otázka: „A ako inak bolo možné riešiť otázku širšej politickej, hospodárskej a sociálnej integrácie Podkarpatska v republike? Aspoň základná miera znalosti češtiny bola pre Rusínov a iné národnosti v Podkarpatsku nevyhnutná, pokiaľ mali ambície uplatniť sa profesionálne nielen na Podkarpatsku, ale i širšom priestore Československa“ (2018, s. 27). V diskusii o tejto otázke je potrebné zdôrazniť, že Rusíni v Československu medzi dvoma svetovými vojnami, na rozdiel od uhorských čias, mali väčšie možnosti vzdelávania sa v rodnom jazyku v stovkách obecných škôl a desiatkach stredných škôl alebo gymnázií.

⁵ Národnostná štruktúra obyvateľstva Podkarpatskej Rusi v roku 1921 pozostávala z 372 884 Rusínov, 102 144 Maďarov, 80 059 Židov, 19 737 Čechoslovákov, 10 460 Nemcov, 297 Poliakov (Švorc, 2007, s. 124 – 125).

Z pohľadu minulých i aktuálnych národno-
emancipačných procesov či národnostných po-
hybov v Zakarpatsku možno publikáciu
V. Kušteka vnímať (aj) ako akt úcty a rešpektu
k rusínskemu etniku. Viac alebo menej oslavné
texty publicistiky i historickej vedy vzťahujúce
sa k 100. výročiu vzniku Československej re-
publiky takmer zásadne hovoria o dvoch náro-
doch. Zabúdajú pri tom na „tretiu národnú štá-
totvornú zložku tohto štátu – na Rusínov, kto-
rých vlasť, nazvaná versailleskými mierotvor-
cami ‘územie juhokarpatských Rusínov’, bola
na želanie samotných Rusínov pripojená
k ČSR. Bola to možno náhoda, ale náhoda
šťastná (...), lebo zjednotila tri rôzne národné
celky s celkom odlišnou sociálnou a politickou
štruktúrou“, podotýka I. Pop v predslove kni-
hy *Československý svet v Karpatoch* (2018, s. 17).
A nie je sám...

„V záplave tohtoročných výročí sa dve cel-
kom stratili: 10. septembra bude tomu sto ro-
kov, keď bolo podpisom zmluvy v Saint-
Germain-en-Laye k Československu pripojené
‘územie uhorských Rusínov’, u nás potom
označované ako Podkarpatská Rus, a 26. no-
vembra tomu bude sedemdesiatpäť rokov, keď
bolo toto územie anektované do Sovietskeho
zväzu,“ hovorí historik J. Rychlík (2019, s. 7).
Tvrdí, že Kyjev do dnešných dní neuznáva Ru-
sínov za národnostnú menšinu, ale chápe ju iba
ako akúsi ukrajinskú etnografickú skupinu či
priamo ju má za akúsi piatu kolónu Moskvy.
Väčšina obyvateľov Zakarpatskej oblasti –
niekdajšej Podkarpatskej Rusi – mieni
J. Rychlík, sa dnes považuje za Ukrajincov
a ukrajiničina je tu dnes jednoznačne jednota-
cím jazykom. Obavy ukrajinskej vlády
z ‘rusínskeho’ separatizmu sú preto celkom
neodôvodnené“ (2019, s. 7). Nemožno pritom
zabúdať aj na nie nepodstatný fakt, že kodifi-
kovať rusínštinu ako spisovný jazyk tak, aby
ho prijali všetci, vrátane Rusínov žijúcich na
Slovensku, v Poľsku a v srbskej Vojvodine, sa
napriek opakovaným pokusom celkom nepo-
darilo ani dnes.

Slovenský príspevok v (k) medzivojnovnej
Podkarpatskej Rusi – aj vo vzťahu k českému –
je znateľne skromnejší. Historická bytnosť slo-
venského etnika, práve tak ako podkarpatské-
ho, bola taktiež naviazaná na uhorskú časť
monarchie. Ak sa Slovensko nachádzalo nie

v zanedbanom, ale v zanedbanejšom regióne,⁶
potom jeho príspevok k povzneseniu Zakar-
patska medzi dvoma svetovými vojnami bol
relatívne málo výrazný. Štúdium slovenského
miesta sa tak pre V. Kušteka koncentrovalo na
hľadanie historických koreňov prítomnosti
Slovákov na Podkarpatskej Rusi. Hranice naj-
východnejšej oblasti trvalej prítomnosti Slová-
kov historicky dosahovali Užhorod a jeho blíz-
ke okolie (obce Huta, Onokovce). Išlo o kom-
paktne osídlenie, kde podiel Slovákov dosaho-
val vyše polovice obyvateľstva. Ďalšiu kategó-
riu slovenského osídlenia v mestách a obciach
západnej a strednej časti Podkarpatskej časti
Podkarpatskej Rusi predstavujú potomkovia
pristáhovalce vln zo Slovenska (z oblastí
Oravy, Liptova a Gemera), ktorí tu žijú od 18. –
19. storočia. Podľa výsledkov sčítania obyva-
teľstva z r. 1930 počet Slovákov v kraji pred-
stavoval okolo 20 000. V celom kraji sa nachá-
dzalo 18 miest a obcí, v ktorých žilo viac ako
10 % obyvateľov slovenskej národnosti. Boli to
Užhorod, Jovra (Storožnica), Radvanka, Horja-
ny, Huta, Domanince, Onokovce, Perečín, Veľ-
ký Berezňý, Turja Remety, Sereďné, Antalovce,
Palanok, Šelestovo, Fridešovo, Nový Klenovec,
Svaljava a Dohé (Kuštek, 2018, s. 129).

Ak je práca V. Kušteka *Československý svet
v Karpatoch* v istom zmysle málo osobná, po-
skytuje mená, dátumy a udalosti z „objektív-
nejšieho“ konca či výkladu histórie, potom
knih *Ervína Adama*⁷ je nanajvýš osobnou vý-
poveďou rodáka z Rachova (*1922), „posled-
ného okresného mesta ležiaceho v najvýchod-
nejšej časti Československa. Tomuto kraju sa
vtedy hovorilo Podkarpatská Rus“, pričom au-
tor vo svojej knihe spomienok,⁸ teda memoáro-
vej próze, na inom mieste hovorí: „Už sa tam

⁶ L. Lipták to komentuje nasledovne: „Zmena eko-
nomickej a politickej osi Slovenska zo smeru sever –
juh na východ – západ ovplyvňovala aj vzťahy, vá-
hu a charakter jednotlivých regiónov Slovenska
s výhodami najmä pre jeho západné časti. (...) Na-
hradenie tradičných nadregionálnych väzieb, ktoré
neboli len dopravné a ekonomické, ale aj osobné
a mentálne, si vyžadovalo čas. Šance na odstránenie
zaostávania východu (podč. G. G.), výrazného už
pred rokom 1918, sa znížili“ (2004, s. 465).

⁷ ADAM, E. – JIRKŮ, I.: Všetchno je jinak. Cesta če-
ského epidemiologa z Podkarpatské Rusi přes
Auschwitz do Prahy a Houstonu. Praha: Academia
2018.

⁸ Pri práci na knihe Ervín Adam spolupracoval
s Irenou Jirků, ktorá jeho rozprávanie (spomienky)
dala do ucelenej literárnej podoby.

nevrátim. Začiatkom júna v päťdesiatom som bol v Rachove naposledy. Stačil mi jeden deň. Prešiel som tým vymretým mestom a rozhodol som sa, že okamžite odídem a už nikdy si nekúpim spiatočný lístok“ (Adam – Jirků, 2018, s. 12; 11). Takýto pesimistický tón E. Adama na začiatku knihy možno zaskočí nejedného čitateľa, ale o to viac ho v ďalšom texte autobiografie utvrdí tragika spomienok autora vzťahujúca sa k udalostiam konca 30. rokov minulého storočia na Podkarpatskej Rusi a vlastne v celom Československu. Mienime zámer hitlerovského Nemecka smerujúci k revízii versailleského mierového systému, rozpad Československa, okupácia Podkarpatskej Rusi maďarskými – horthyovskými vojskami (15. marec 1939) do jesene 1944, vysťahovanie Židov – „cudzincov“, haličských Židov, t. j. Židov bez maďarského alebo nejasného občianstva⁹ do „domovského štátu“, generálneho gouvernementu okupovaného Poľska (v roku 1941), po ktorom nasledoval transport do Jasine a smrť v západoukrajinskom Kamenci Podolskom. Obdobie relatívneho pokoja medzi rokmi 1941 – 1944 vystriedala obnova deportácií, keď 19. marca 1944 nemecká armáda obsadila Maďarsko, resp. v októbri 1944 došlo k nastoleniu ultrafašistického režimu Férenca Szálasiho, „nyilašovcov“. Jeho hungaristická, antisemitská strana, resp. symbolika Šipových krížov nadviazala na svastiku nacistického hákového kríža. Celú deportačnú akciu z Kárpátalje riadil „evakuačný referát“ v Užhorode. Aj keď nie sú známe počty Židov z územia Podkarpatskej Rusi, ktorí prežili, väčšina z nich sa po roku 1945 v dôsledku nastolenia sovietskej vlády už nevrátila, alebo krátko po návrate zase odišla bez toho, aby bola zaregistrovaná. Do tohto scenára takmer zapadá aj časť života Ervína Adama, ale s tým rozdielom, že kým „židovská komunita ako celok bola viac-menej na Podkarpatsku zlikvidovaná“ (Rychlík – Rychlíková, 2016, s. 192), on prežil internačný tábor, prácu v továrni zriadenú pri koncentračnom tábore Monowitz-Buna, prežil pochod smrti...

Dnes je Ervín Adam emeritným profesorom na lekárskej fakulte Baylor University v Houstone, podieľal sa na celom rade jej výskumných projektov. Veľkou mierou prispel k výskumu

úlohy vírov v patogenéze ľudských nádorov. „Vlastní“ takmer typický životný príbeh Stredoeurópana – zažíva zmeny režimov, politických garnitúr, zámenu pred a povojnovej demokracie za jej komunisticko-totalitný náprotivok, studeno-vojnovú atmosféru rokov 50. vo východnom bloku, pokus o obnovu socializmu s ľudskou tvárou, augustovú okupáciu 1968. roku, aby sa napokon ocitol v Amerike najprv ako lekár v klinickej praxi, neskôr vedec, výskumník ocenený akademickými poctami a titulmi.

Prostredníctvom autobiografie profesora E. Adama – z hľadiska nami sledovaného problému – môžeme sa vrátiť do zakarpatského regiónu, jeho neopakovateľnosti, jedinečnosti ako historicky determinovaných fenoménov, môžeme reflektovať jeho horizontálnu a vertikálnu spoločenskú diferenciáciu, t. j. pluralitu jedného zo subregiónov strednej Európy.

Nahliadajúc cez prizor spoločenskej vertikály nás neprekvapí, že E. Adam vyrastal v stredostavovskej, materiálne dobre situovanej rodine. Narodil sa totiž do rodiny židovského advokáta, ktorá takisto nedokázala uniknúť pred nástrahami hospodárskej recesie a následnej krízy. Ako píše, „v Rachove bolo päť advokátov, medzi nimi môj otec Mór Adlerstein (...), ekonomická kríza zrazila celý svet na kolena a tiež otec skrachoval. Prišiel o kanceláriu i o dom, nemohol zohnať prácu...“ (2018, s. 16). Na štúdiách ho finančne podporovala jeho širšia rodina, ako to už v jeho societe býva zvykom.

Vo vzťahu k nášmu predmetu skúmania je interesantnejšia „horizontálna diferencovanosť“, t. j. pluralita stredoeurópskeho priestoru. Spočívala v etnickej mnohotvárnosti, v polyglotnosti jej obyvateľov, v bohatej kultúrnej rozličnosti, ako aj v skutočnosti, že tu naďalej existovali dve monoteistické biblické kultúry, kresťanstvo a judaizmus vo svojich najrozdielnejších formách a prejavoch, od upätej bigotnosti až po toleranciu a istú mieru slobodomyselnosti zmienených konfesíí.¹⁰

⁹ Bližšie pozri: Elynek, 2010; Kontler, 2001.

¹⁰ Štatistické údaje o náboženskej rozrôznenosti Podkarpatskej Rusi z roku 1921 hovoria o tom, že v roku 1921 tu žilo 332 458 gréckokatolíckych kresťanov, 93 341 vyznávačov judaizmu, 60 997 pravoslávnych kresťanov, 60 227 príslušníkov reformovanej cirkvi, 55 164 rímskokatolíckych kresťanov, 2 267 evanjelikov (Švorc, 2007, s. 124 – 125).

A tak, k mnohosti etník, náboženstiev i jazykov, vrátane situácie v školskej politike ČSR, v ich vzájomnej previazanosti a kooperácii, sa E. Adam vracia v prvej časti svojich spomienok. Národnostnú pluralitu Zakarpatska v 20. rokoch minulého storočia popisuje nasledovne: V Rachove bolo „cez tisíc nemecky hovoriacich občanov, pôvodom Švábov. Zvlášť v dobe, keď sa začala presadzovať Henleinova fašistická strana, vzniklo v Rachove niekoľko ďalších nemeckých škôl“ (s. 14). A pokračuje: „Keď už som dospel k národnostným otázkam, nemôžem opomenúť, že v juhozápadnej časti Rachova v dvadsiatych rokoch minulého storočia bývali ešte Maďari, ale ich deti chodili väčšinou do českej školy (podč. G. G.), menšia časť z nich potom do rusínskej školy. Rusínov bolo v meste najviac (...), ich deti navštevovali výhradne rusínske školy. A kto že bol Rusín? Snáď najpresnejšia charakteristika sa ponúka cez jazyk. V Rachove a Jasini hovorili Rusíni skoro ukrajinsky, kôň bol podľa nich 'kyň'. V Chuste to bol ale 'kuň', v Berehove, ktoré bolo prevažne maďarské, mu tamojší Rusíni hovorili 'kóň', v Mukačeve zase rusky 'koň'. Tak takými boli asi Rusíni“ (2018, s. 14).

Ako vidno, E. Adam konštatuje to, čo analýzy historikov klasifikujú ako nevyriešený jazykový problém Podkarpatskej Rusi, potrebu jazykovej unifikácie v zmysle jednotného vyučovacieho jazyka na ľudových a stredných školách, podobne v štátnej a verejnej správe. K istej „náprave“ jazykových pomerov na Podkarpatskej Rusi dochádza v „podivnej dobe“ – spomína E. Adam ako študent gymnázia v Rachove –, od jesene 1938 do jari 1939, keď mestá a dediny, ktoré nezabrali Maďari fakticky stratili kontakt s Československom a toto „bezvládie pomaly prechádzalo do fašistického režimu (...), nie veľmi vľúdneho k ľuďom iných národností. (...) V profesorskom gymnáziu boli väčšinou ruskí profesori, ale postupne prichádzali i ďalší pedagógovia. Tí už boli všetci ukrajinskej národnosti a tiež výrazne odlišného politického zmysľania. Nenazývali náš kraj Podkarpatskou Rusou, ale Podkarpatskou Ukrajinou a tiež na gymnáziu presadzovali ukrajinčinu a ukrajinskú literatúru (...). V Chuste a ďalších miestach vznikali nové ukrajinské organizácie (napríklad Karpatská Sič, ktorej velil generál Dmytro Klempuš) a ktorých členovia v modrosivých uniformách, toľko pripomínajúci nemeckých nacistov,

hliadkovali v uliciach (...). Tiež na stenách domov v Rachove sa objavili vyhlášky v ukrajinčine a nápisy, pri ktorých behal mráz po chrbte: 'Milujte svoju Ukrajinu, nekupujte u Židov'“ (Adam, 2018, s. 32 – 33). „Podivná doba“ od jesene 1938 do jari 1939 s prvými akoby nesmelými antisemitskými výpadmi, ktoré sa rozohreli po zabratí celej Podkarpatskej Rusi Maďarskom, už naznačovala kontrast s mierou tých občianskych slobôd, ktoré židovskému etniku zaručovala Ústava ČSR z 29. februára 1920. Československý štatút plnoprávných občanov vystriedal maďarský „*numerus clausus*“, ktorý obmedzoval počty židovských príchodiacich na vysoké školy; platil od roku 1920(!). V roku 1938 vstúpil do platnosti zákon limitujúci počet Židov v oblasti podnikania. Na Slovensku bol prvý protižidovský zákon prijatý mesiac po vzniku štátnej samostatnosti, teda v apríli 1939.

Vracajúc sa k židovskej komunite E. Adam hovorí: „V Rachove žila samozrejme i židovská menšina, asi 1200 až 1400 osôb. Židia bývali najviac na pravom brehu rieky a ich deti chodili z veľkej časti do českej školy“ (podč. G. G.) (s. 14). Zámerne sme podčiarkli v texte fakt, že židovské (a aj maďarské) deti navštevovali českú školu. Tu sa E. Adam vracia k problému, ktorý naznačil aj V. Kuštek vo vyššie uvedenej práci, teda funkčnosti, či akémusi vzdelanostno-osvetovému prínosu českého „*elementu*“ na Podkarpatskej Rusi. Obidvaja autori sa zhodujú v názore, že vzdelanosť a civilizačná vyspelosť Čechov zásadným spôsobom kultivovala život, mravy a vzdelanosť rusínskeho obyvateľstva. Je zaujímavé, že Česi idúc do nehostinných pomerov tamojšej krajiny, „skôr z trestu“ (s. 14), o to viac k nej priľnuli, čo pretrváva dodnes... Niekdajšie, „*prvorepublikové*“ postavenie českého etnika na Podkarpatsku vidí E. Adam týmito očami, resp. slovami: „Čechov bolo (...) v meste len niekoľko, prisťahovali sa po roku 1918. Všetci pôsobili v štátnych službách alebo boli zamestnancami Východného riaditeľstva štátnych majetkov a lesov. Boli to inžinieri, úradníci bernej správy a sudcovia – *v našich očiach vzdelanci, moderne zmysľajúci ľudia* (podč. G. G.). Jednoducho 'kulturtrégri', ktorí sa tešili všeobecnej úcte a boli považovaní za nositeľov pokroku“ (s. 14).

Pri multikulturalizme a multikulturalite ako takej,¹¹ v reláciách stredoeurópskeho regiónu zvlášť, nemožno opomenúť problém antisemitizmu, t. j. navykli sme pripojiť ku všetkému „židovskému“, semitskému zlovestnú predponu „anti“. V súvislosti s religióznymi pomermi na Podkarpatsku „našince“ možno prekvapí konštatovanie rusinológa P. R. Magocsiho, že Podkarpatská Rus sa v strednej a východnej Európe považuje za jedinečnú v tom zmysle, že v jej regióne k pogromom voči Židom nikdy nedošlo. Dôvody delí na ekonomické – väčšina Židov na Podkarpatskej Rusi bola chudobná, málo gramotná¹² v takej istej miere ako ich karpatorusínski susedia – a sociálne, kde Židia pozemky nielen vlastnili, ale aj na nich pracovali. „Židia (chasiská väčšina) i kresťanskí karpatskí Rusíni boli veriaci, ktorí sa báli Boha a navzájom si jedni druhých vážili pre vášnivú náboženskú oddanosť. K pogromom či iným organizovaným alebo spontánnym násilným činom voči Židom, celkom bežným vo väčšine iných oblastí strednej a východnej Európy v rôznych obdobiach, v Podkarpatskej Rusi vôbec nedochádzalo“ (Magocsi 2016, s. 319, s. 320).

A tak, P. R. Magocsi, ako historik, teoretik popierajúci kvázi antisemitskú predispozíciu Stredoeurópana, identifikuje sa so skúsenosťou E. Adama, ktorého roky detstva a ranej dospelosti sú neodmysliteľne spojené s Podkarpatskou Rusou.¹³ Nech nás nemýli fakt, že

(ne)averziu „gójov“, rozumej rusínskych kresťanov voči Židom, resp. jej absenciu P. R. Magocsi vysvetľuje cez náboženský motív, strach z božej odplaty, kým racionálny Žid uvádza nanajvýš praktické dôvody...

A prišiel marec roku 1944... Takto, takmer biblicky sa E. Adam vracia vo svojich spomienkach k chvíľam, keď dva dni po sviatku Pesach začali byť Židia sústredovaní v getách, čím nastala posledná fáza riešenia židovskej otázky na Podkarpatsku. „Sme v Birkenau, prečítal ktosi názov stanice. Rozodnievalo sa. Ani jeden z nás netušil, že sme dorazili do ústredného vyhladzovacieho tábora v Poľsku (...). Hnali nás na nástupište, kde stál esesácky dôstojník – povestný doktor Mengele (...), pochodovali k slávnej bráne s nápisom 'Arbeit macht frei'" (2018, s. 60). Po úmornej práci vo väzenskej továrni pre IG Farben, resp. tábore Monowitz-Buna, ktorý bol subcampom Osvienčimu, nasledoval Pochod smrti. Ten bol pre hitlerovcov spôsobom likvidácie zajatcov a väzňov. Ako píše E. Adam: „Neviem, ako dlho tá cesta trvala. Určite niekoľko dní. Museli sme uraziť cez 40 míľ, než sme došli pred brány tábora v Gleiwitz (...). Konečná stanica Buchenwald, Bisingen (...). 30. apríl 1945 – na stanici (Iffeldorf-Staltach) sa objavil prvý motocykel s americkými vojakmi...

Spomienková próza *Martina Greenfielda*¹⁴ (*1928), jeho pôvodné meno bolo Maxmilian Grunfeld) je v mnohom podobná obsahu či skôr životnému údely vyššie uvedeného Ervína Adama, vrátane jeho úspešného amerického „konca“; po odchode z Československa postupne vybudoval prosperujúcu odevnú firmu, pričom svojho prvého z celého radu budúcich prominentných zákazníkov stretol v koncentračnom tábore: „Jedenásty apríl 1945 bol dňom môjho znovuzrodenia (...). Presne o 15.15 zaviala nad Buchenwaldom biela zástava kapitulácie (...). Nasledujúci deň, 12. apríla, prišiel do Buchenwaldu cez vedľajší tábor Ohrdruf môj budúci zákazník a už navždy môj hrdina, vrchný veliteľ spojeneckých síl generál Dwight D. Eisenhower“ (Greenfield, 2019, s. 58).

¹¹ E. Adam pluralitu kultúr, svetonázorov a spôsobov života na Podkarpatskej Rusi (do)oceňuje slovami: „(...) v rokoch, kedy som vyrastal, bol Rachov ukázkové multikultúrne mesto. Na hlavnej triede stál veľký rímskokatolícky kostol, na ulici západne od neho bol kostol gréckokatolícky, na západnom okraji mesta a tiež na juhovýchode stáli dva pravoslávne kostoly. A boli tam tiež dve synagógy, obe ortodoxné, pričom tá väčšia z nich, takzvaná Nová, patrila medzi konzervatívne židovské modlitebne. Do nej chodili i moji rodičia“ (2018, s. 14 - 15).

¹² Podľa uhorského sčítania ľudu v roku 1910 vedelo čítať a písať len 51,9 % Židov (Magocsi, 2016, s. 320).

¹³ „V Rachove až do roku 1939 neexistoval antisemitizmus. To musím zdôrazniť. Prečo? Jednoduchá odpoveď. Židia boli všetkých druhov povolání – vlastnili 98 % obchodov v meste, ale boli medzi nimi tiež nosiči na stanici, námezdni robotníci, obuvníci, krajčíri, závozníci i doktori medicíny (...). Mimochodom, môj dedko mal na záhrade vybudovanú výrobnú ľadu. Bola to tvrdá práca (...). A títo robotníci boli výhradne Rusíni a Židia. Väčšinou. Keď vidíte, ako pajesatý Žid takto tvrdo pracuje,

dost' dobre mu nemôžete niečo závidieť“ (Adam, 2018, s. 15).

¹⁴ GREENFIELD, M.: *Krejčí z Osvětimi. Osudy muže, který se narodil v Československu. Přežil Osvětím a stal se krejčím amerických prezidentů*. Praha: Euromedia Group 2019.

M. Greenfield, narodený v Jasove, len pár kilometrov od maďarských hraníc, zdieľal osud „obyčajného“ Žida z Podkarpatskej Rusi. Doma hovoril v jidiš, chodil však do českej školy. „Poviem vám,“ – rozpomína sa – „ako sme sa dostali do Osvienčimu. V apríli 1944, druhý deň sviatku pascha, obklúčili Nemci a Maďari všetky židovské obydľia v našej dedine a dali nám hodinu na to, aby sme si zabalili len veci, ktoré unesieme“ (2019, s. 10). Tu taktiež stretol „anjela smrti“ – doktora Mengeleho, taktiež pracoval v továrni koncernu IG Farben na výrobu smrtiaceho Cyklónu B, taktiež prežil jeden z pochodov smrti. „Rok 1945 (...). Nemci vyprázdnili desiatky vedľajších táborov a prinútili desiatky tisíc väzňov, aby pochodovali na centrálné zhromaždisko v Gliwiciach. Pochod sa stal známy ako pochod smrti“ (2019, s. 38). Československo natrvalo opúšťa v roku 1947 a usadí sa v Amerike. V nami skúmanom probléme je zvlášť poučný i mobilizujúci jeho podkarpatský príbeh.

V predchádzajúcich riadkoch venovali sme sa problému, ktorý by sme mohli – v istom zmysle – nazvať problémom politickej identity Zakarpatska a sprostredkovane aj východného Slovenska v jeho (ich) historickom kontexte. Využili sme pri tom netradičnú metódu, čítajúc knižné spomienky autorov (E. Adam, M. Greenfield), ktorých detstvo a rané roky mladosti sa spájajú s Podkarpatskou Rusou. Načreli sme aj do „nevedeckej“ literatúry faktu (V. Kuštek), ktorá mapovala československú prítomnosť na Podkarpatskej Rusi medzi dvoma svetovými vojnami. Potvrdil sa nám fakt spoločne prežitej minulosti uvedených regiónov, vrátane ich minulých i súčasných problémov. Povedané ináč nie vždy reflektovaným determinantom spolupráce môže byť (aj) do istej miery spoločne prežitá minulosť. Pritom pre stredoeurópske krajiny, s osobitným akcentom na nami sledované regióny, európska integrácia nie je len riešením ekonomického problému a problému politickej bezpečnosti, ale aj *dovršením procesu národnej emancipácie v zmysle prezentácie vyspelých občiansko-politických postojov a aktivít.*

Literatúra:

- ADAM, E. – JIRKŮ, I.: Všetchno je jinak. Cesta českého epidemiologa z Podkarpatské Rusi přes Auschwitz do Prahy a Houstonu. Praha: Academia 2018.
- BĚLOHRADSKÝ, V.: Panika identity v nesamozrejmych štátoch. In: Víkend. Príloha denníka Pravda, 7. január 2017, s. 14 – 15.
- ELYNEK, J., A.: Karpatskaja diaspora. Evrei Podkarpatskoj Rusi i Mukačeva (1848–1948). Užhorod: Izdateľstvo V. Padiaka 2010.
- GREENFIELD, M.: Krejčí z Osvětimi. Osudy muže, který se narodil v Československu. Přežil Osvětim a stal se krejčím amerických prezidentů. Praha: Euromedia Group 2019.
- HROCH, M.: Střední Evropa: od reality k mýtu a zpět. In: DOLEŽALOVÁ, A. a kol.: Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, CEVRO Institut 2014, s. 149 – 171.
- KONTLER, L.: Dějiny Maďarska. Praha: Nakladatelství Lidových novin 2001.
- KŘEN, J.: Čtvrt století střední Evropy. Visegrádské země v globálním příběhu let 1992 – 2017. Praha: Nakladatelství Karolinum 2019.
- KUŠTEK, V.: Československý svět v Karpatoch. Чехословацький світ в Карпатах. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska 2018.
- LIPTÁK, L.: Život na Slovensku v mezivojnovom období. In: M. ZEMKO, V. BYSTRICKÝ, eds. Slovensko v Československu (1918 – 1939). Bratislava: Veda 2004, s. 463 – 478.
- MAGOCSI, P. R.: Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov. Prešov: Universum 2016.
- PÍCHA, V.: Umberto Eco – Věčný fašismus, 2016. Dostupné na internete: <<http://denikreferendum.cz/clanek/22485-umberto-eco-vecny-fasismus>> [8/10/2019].
- RYCHLÍK, J.: Zakarpatí: domov Ukrajinců, nebo Rusínů? In: Právo, čtvrtek 26. září 2019, s. 7.
- RYCHLÍK, J. – RYCHLÍKOVÁ, M.: Podkarpatská Rus v dějinách Československa. Praha: Vyšehrad 2016.
- ŠVORC, P.: Zakletá zem Podkarpatská Rus 1918 – 1946. Praha: Lidové noviny 2007.

Článok je čiastkovým výstupom grantovej úlohy APVV-15-0369 Asociačná dohoda EÚ s Ukrajinou a cezhraničná spolupráca medzi Slovenskom a Ukrajinou: dôsledky a príležitosti (AASKUA) a grantovej úlohy VEGA 1/0177/19 Výzvy a perspektívy cezhraničnej spolupráce v kontexte implementácie Asociačnej dohody EÚ s Ukrajinou.

GENIUS LOCI JAKO VNITŘNÍ REGIONÁLNĚ-KOHEZNÍ SÍLA UMOŽŇUJÍCÍ TVORBU FRAKTÁLNĚ-SPOLEČENSKÝCH STRUKTUR

JAROSLAV VENCÁLEK

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: jaroslav.vencalek@unipo.sk

Abstract:

Although the term “genius loci” has been known and used since ancient civilizations, it was considered almost unimportant in a technically industrialized and competitive world. However, the pursuit of a more dignified life for the human communities has again revealed its undeniable importance as an inner cohesion force, applied in partial territorial-social structures. In an integrating world, it may be a useful tool to transform historically created hierarchical structures into more humanly functional fractal structures. This possibility is documented in the study by regional examples from Slovakia and the Czech Republic.

Keywords:

Cohesion, Fractal structure, Genius loci, Kysuce region, Ostrava region, Stropkov.

Hlavní řešitel výzkumného projektu „Globální konflikty a lokální souvislosti: kulturní a společenské výzvy (2016 – 2020) doc. PhDr. Marek Hrubec, PhD. – člen výzkumného oddělení „Sociologie politiky“ při Sociologickém ústavu Akademie věd České republiky mne přivedl k potřebě opětovně a s větším důrazem

zamýšlet se nad dosavadními poznatky sociologie politiky ve vztahu k hledání nové, optimálnější organizace lidské společnosti ovlivňované stále výrazněji globalizačními procesy.

Nutno zdůraznit, že k 22. 9. 2019 žilo na planetě Zemi již 7,7 mld. lidí. To, že populační vývoj na planetě Zemi charakterizují výrazné, makroregionální disproporce je všeobecně známo. Ostatně, tyto nerovnosti charakterizují i vývoj celé řady dalších sociálně-ekonomických charakteristik. Je tedy více než zřejmé, že prohlubující se rozdíly v sociálně-ekonomických vztazích mají své meze (bariéry), jejichž překročením dochází ke kvalitativním změnám. To je ostatně jeden z poznatků vědecké teorie synergie časoprostorových systémů.

Podle M. Hrubce „Globální pospolitost by mohla být založena na víceúrovňovém „globálním“ uspořádání, vycházejícím z jednotlivých lokálních, národních a makroregionálních institucí, a přitom zachovávat jednotlivé dílčí kulturní a politické identity s jejich zvláštními rysy v ekonomicky egalitárním prostředí. (poznámka: Za ekonomicky egalitární pokládáme takové prostředí, v němž i ostatní osoby by se neměly cítit hůře než my sami.) Přijmout toto uspořádání znamená opustit starší ideu absolutní suverenity jednotlivých národních států.

Důraz je třeba klást na ideu sdílené suverenity, jež je ostatně již nyní, de facto u většiny států realizovaná, ať už to oficiálně připouštějí nebo nepřipouštějí, neboť transnacionální ekonomické a politické tlaky v období globalizace neumožňují většině států, aby jednaly izolovaně... Pokud by byla v globálním státě respektována společně sdílená minimální právní institucionalizace vzorců uznání, a pokud by tyto vzorce uznání byly zakotveny v oblasti různých kulturních, politických a dalších hodnot, byla by zajištěna jak globální garance, tak i možnost, že vedle sebe budou existovat různorodé vzorce na nižších úrovních od makroregionální až po lokální – a to bez hegemonizace.“ (Suša, Hrubec a kol. 2017, s. 105).

Bez větších problémů lze přijmout tvrzení, že ani federativní nebo konfederativní organizace územní celků, v nichž se uplatňují prvky subsidiarity, ještě samy o sobě automaticky nevedou k odstranění hegemonních projevů. Do popředí pozornosti současného světa se tak dostává staronový problém; aspekt vnitřní organizace celků a jejich dílčích částí ve smyslu porozumění fungování systému systémů. Je nutno připustit, že každý systém má vícero systémů a i globální systém společensko-politické organizace lidského společenství má vícero časoprostorově determinovaných systémů (např. sociální, kulturní, psychologický, politický, právní a pod.).

Cílem této studie je na příkladu generačně sdíleného a v rozhodující míře dlouhodobě působícího fenoménu krajiny v podobě jejího genia loci (ducha místa, atmosféry místa) nastínit společenskou relevantnost tohoto kulturně-paměťového znaku a představit jeho možný vliv (dle názoru autora mající zásadní význam) na tvorbu nové fraktální organizace společenských struktur. K tomuto cíli slouží prezentace analýz významných kohezních sil majících podobu genia loci (regionis) v moravskoslezském industriálním regionu Ostravska (Česká republika), v regionu Kysuce přimykajícím se ke slovensko-české státní hranici (Žilinský samosprávný kraj) a ve městě Stropkov (Prešovský samosprávný kraj), kde analyzované kohezní síly se spolupodílejí na rozvoji přeshraniční spolupráce mezi SR, Polskem a Ukrajinou.

Genius loci jako vnitřní regionálně-kohezní síla

Problematika studia kulturního dědictví byla až do 20. století doménou především dílčích analytických věd (např. etnografie, historie) nebo dílčích uměleckých směrů (např. historie určitých typů umělecké tvorby). V druhé polovině 20. století došlo vlivem rozvoje pestré škály integračních procesů a dynamicky se rozvíjejících globalizačních procesů ke zřetelnému posunu ve vnímání evoluce, funkce a významu kulturně historického dědictví míst a regionů.

Vzájemné vztahy mezi vlivem globalizačních procesů na život evropského obyvatelstva a upínání pozornosti lidí k dlouhodobým významům jednotlivých míst a regionů se v rámci jejich aktivit postupně stávaly významnější a zřetelnější. Vlivem generační prostupnosti dílčích specifických aktivit lidí v místech (regionech), se stále častěji dostávaly do popředí pozornosti otázky týkající se studia ducha krajiny (genia loci, genia regionis).

Genius loci jako soubor určitých mimořádných vlastností a významů, charakteristický pro určitou lokalitu, propojující neopakovatelným způsobem daný artefakt (hmotné i nehmotné povahy) s konkrétním přírodním prostředím se stal předmětem pozornosti nejen vědeckých a uměleckých směrů, ale výrazně se začal prosazovat i ve vztahu k výchově a vzdělávání. Převažující a doposud vítězí model racionálního myšlení a vnímání reality lidských životů, začal být postupně omezován.

Nepochybně jeden z důvodů, proč mnohá navrhovaná řešení v Evropské unii nefungují, souvisí právě s nedostatečně věnovanou pozorností rozdílům v myšlení a vnímání lidí žijících v časoprostorově diferencovaných společensko-kulturních prostředích. Mimo jakoukoliv pochybnost lze uvést, že porozumění právě těmto rozdílům je stejně důležité jako porozumění univerzálně platným principům, podmiňujícím makroregionálně fungující vztahy vzájemného soužití početnějších a diferencovanějších lidských pospolitostí.

Určitě lze vymezit a stanovit doslova bezpočet kritérií, na jejichž základě lze tuto problematiku analyzovat. Jedno z nich je ale natolik výjimečné, že vyžaduje, aby bylo velmi důkladně prozkoumáno. Jedná se o vazby mezi kulturním dědictvím krajiny a jejím osídlením konkrétní společensko-kulturní entitou. Jedná

se o vazbu v podobě souhrnu zkušeností, který lidé vzájemným soužitím s obývanou krajinou nabyli a generačně předávali svým následníkům, čím udržovali společensko-kulturní kontinuitu daného území. Na základě těchto stále se obohacujících zkušeností docházelo k tomu, že lidé se v dané krajině cítili spokojeně a neopouštěli ji tak snadno, jako se tomu v mnoha regionech světa děje nyní.

Máme-li odhalovat vnitřní regionálně-kohezní síly, tedy pozitivně synergické rozvojové faktory, pak je zapotřebí výrazněji akceptovat evolučně vzniklé mentální, morální, duchovní a intelektuální rozdíly obyvatel, které jsou odrazem nejen minulých ale i současných vývojových tendencí a vizí stávajících generačních souborů. Naše podvědomá mysl není jen nesmazatelným záznamem individuálních prožitků, ale i zdrojem otisků prastarých impulsů, tendencí a sklonů, které zdaleka nebyly dosud přežity.

Pochopit člověka jako dichotomickou binárně opoziční bytost nelze jen pouhou sumarizací poznatků plynoucích z dílčích analytických studií (např. souhrnem informací o kulturním dědictví), ale mnohem více tvorbou nejruznějších syntéz, dokumentujících funkční a významové aspekty vzájemného vztahu kulturního dědictví a existence člověka v konkrétní krajině. K rozvoji otevřené společnosti je zapotřebí nejen svobodného ekonomického trhu a politické demokracie, ale i identity obyvatel právě s těmito, mnohdy představiteli vědecké fronty znevažovanými, významy iracionálních fenoménů lidského bytí. V roce 2019 je možno poukázat na skutečnost, že výrazně vzrostla a na celospolečenském významu nabyla na důležitosti právě ta skupina badatelů, umělců a veřejnosti vycházející z přesvědčení, že teprve pochopením propojení racionální a iracionální složky lidského vědomí lze začít realizovat principy skutečně otevřené společnosti.

Přes neustálé relativní zrychlování přítomnosti a přeskokování vývoje do budoucnosti, a tím i nedostatku času k zaobírání se minulostí, právě otevřené pojetí budoucnosti vyvolává stále intenzivněji potřebu jistého sociálního či morálního ukotvení obyvatel v prostoru. Tím nabývá na důležitosti potřeba znalostí kulturních rozdílů a tím i genia loci krajiny.

Rozdíly kultur a tím i kulturního dědictví se projevují různými způsoby. V generalizaci Geerta Hofstede lze tyto rozdíly vnímat v cha-

rakteru hodnot (všeobecné tendence k dávání přednosti určitým stavům skutečnosti před stavy jinými), vnímání rituálů (kolektivní činnosti, které jsou vzhledem k dosažení požadovaného výsledku věcně zbytečné, avšak společensky jsou považovány za podstatné), osobností (osoby žijící, zemřelé nebo smyšlené oplývající vlastnostmi v dané kultuře vysoce ceněné) a symbolů (slovní vyjádření, gesta, obrazy či předměty mající pro ty, kdo se na dané kultuře podílejí konkrétní význam).

„Jádrem kultury jsou hodnoty. Jimi jsou považovány všeobecné tendence k dávání přednosti určitým stavům skutečnosti před jinými. Hodnoty jsou pocity, které mají směr: mají kladnou a zápornou stranu. Týkají se rozlišení; zlé / dobré, špinavé / čisté, nebezpečné / bezpečné, zakázané / povolené, slušné / neslušné, morální / nemorální, ošklivé / krásné, paradoxní / logické, nepřírozené / přirozené, nenormální / normální, iracionální / racionální (Hofstede, 2007, s. 17 – 18.).

Genius loci se tak v integrované Evropě stává významným svorníkem hodnotových systémů (humanita, demokracie, individuální svoboda, osobní zodpovědnost, lidská solidarita) s úsilím o dlouhodobě vnímanou udržitelnost rozvoje (demografickou, sociální, ekonomickou, či udržitelnost světového étosu).

Genius loci regionu Kysuce (nejen) jako vnitřní regionálně-kohezní síla

Ač se to mnohým může zdát počátkem 21. století značně nepravděpodobné, genius loci slovenského regionu „Kysuce“ je stále spojován s drátenictvím. I když to zní patrně stejně nepravdivě, jako když konstatujeme, že lidé na planetě Zemi znají drát již čtyři tisíce let, mnohými vědeckými důkazy lze tato tvrzení snadno doložit. V podmínkách střední Evropy je dokumentována znalost zpracovávání drátu prostřednictvím mnoha archeologických nálezů z období Velkomoravské říše (*lat: Moravia Magna*), která se v letech 833-906/907 rozkládala (především) na území Moravy, Slovenska a Maďarska.

Vznik a rozvoj drátenictví byl v 18. století úzce propojen s neutěšenými sociálně-ekonomickými poměry Horních Uher. Mezi nejvýznamnější obce horních Kysuc, které charakterizovalo právě toto specifické doplňkové mužské zaměstnání, patřily Krásno nad Kysu-

cou, Turzovka, Vysoká nad Kysucou a Zákopčie. Drátenictví bylo ale rozvinuto i na dolních Kysucích, kam náležely především obce Dunačov, Lodno, Nesluša, Ochodnica a Rudina, v javornické části středního Pováží pak především Dlhé Pole a Veľké Rovné.

Nedostatek kvalitní orné půdy v horských polohách mezi Čadcou, Žilinou a Bytčou spolupůsobil při vytváření nepříznivých sociálně-ekonomických trendů. Na straně druhé ale dostatek drátu pocházejícího z blízkých železářských oblastí Těšínského Slezska a Ostravska (v roce 1828 založena Rudolfova huť ve Vítkovicích, ČR) významně ovlivnily rozvoj drátenictví na Kysucích.

V druhé polovině 19. století zakládali nejprogresivnější a nejprůbojnější dráteníci na svých toulkách po světě četné dílny. Bylo tomu tak např. v Německu, Polsku či Rusku. Záměr prezentovat genia krajiny představovalo i úsilí pracovníků Kysuckého muzea v Čadci v podobě zřízení „Galerie Drotárie“. První drátěnou plastikou byla filmová postava Tono Brtka ztvárněna kysuckým rodákem – hercem Jozefem Kronerem (1924 – 1998) ve filmu *Obchod na korze*. Ten byl oceněn americkou filmovou akademií (*Academy of Motion Pictures and Sciences*) v Los Angeles zlatým Oscarem (1966).

Krajina v minulosti charakterizovaná výlučně rozptýlenými sídly kopaničářů se v průběhu druhé poloviny 20. století proměnila v jednu z nejrozsáhlejších oblastí s rekreačními objekty druhého bydlení. Nikoho zde nepřekvapí velké množství rekreačních objektů, jejichž vlastníky jsou vedle obyvatel Žilinského kraje i majitelé pocházející z průmyslových regionů Moravskoslezského kraje a vysoce industrializovaných sídelních uzlů Zlínského kraje (ČR). Snad jen bronzové sousoší v centru města Turzovky nazvané *Drotár a džarek* připomíná, že kdysi i odtud, ze sídel Turzovské vrchoviny odcházeli za prací dráteníci se svými mladými pomocníky (*džarky*).

Pokud se o některé krajině hovoří jako „*Bohem zapomenuté*“, pak to zcela určitě po dlouhá léta platilo pro tu část horních Kysuc, která se nalézá v povodí Bystrice. Teprve poté, kdy obce v Bystrické dolině, Stará i Nová Bystrica, Klubina, Lutiše a Radostka byly císařem Leopoldem I. darovány roku 1676 šlechtickému rodu Löwenburgům, začínala být krajina postupně kolonizována na tzv. valašském právu. Je jistou ironií, že až v roce 1942 vojensko-

strategické důvody vedly k výstavbě vůbec první silniční komunikace propojující Bystrickou dolinu s regionem Oravy (Oravskou Lesnou).

Kraj, jemuž dominovaly dřevěnice lemované chudými políčky, byl navzdory tradičně vysoké míře porodnosti, územím neoplývajícím výraznějším demografickým růstem. V průběhu druhé poloviny 19. století odcházeli lidé za lepším životem jak do nepřilíh vzdáleného, průmyslově se rozvíjejícího Slezska, tak do úrodné Panonské nížiny, ale i do Itálie či vzdálených zámořských území. I po skončení druhé světové války zde nijak výrazně nerostl počet pracovních příležitostí. Lidé většinou za prací dojížděli do zprůmyslnujících se center – Čadce, Krásna nad Kysucou či Kysuckého Nového Mesta nebo do hornických center ostravské průmyslové aglomerace (Moravskoslezský kraj, ČR).

Od 30. let 20. století byly známy ideje na zřízení národopisné expozice, která by i ostatním generacím poskytovala možnost seznámení se s lidovou architekturou a dřívějším způsobem života tamních obyvatel. Poté co bylo rozhodnuto vybudovat na horním toku Bystrice vodárenskou nádrž k zásobování obyvatel Čadce, Krásna nad Kysucou, Kysuckého Nového Mesta, Žiliny a Bytče pitnou vodou, nabyly na významu i myšlenky ochrany kulturního dědictví tohoto kraje, vyúsťující roku 1974 v položení základního kamene budoucí expozice Múzea Kysuckej dediny ve Vychylovce – v dolině Chmúra, místní části Nové Bystrice.

Kdysi se dřevo plavilo do zpracovatelských center po vodních tocích. Později se začaly stavět lesní železnice. Tak tomu bylo i na Kysucích a sousední Oravě. V letech 1915 – 1918 byla na Kysucích vybudována lesní železnice z Oščadnice přes Krásno nad Kysucou, Klubinu a Starou Bystricu do Chmúry. Obdobně byla na Oravě vybudována úzkorozchodná železniční dráha (760 mm) z Lokce do Oravské Lesné (tehdy Erdútka). V roce 1926 byly obě dráhy propojeny 10,5 km dlouhou spojovací železnici z Chmúry do Erdútky a započala tak fungovat 61 km dlouhá Kysucko-oravská lesní železnice. Po ní bylo transportováno dřevo z lesů Bystrické doliny a Biele Oravy k prvotnímu zpracování na oščadnickou pilu a následně bylo exportováno k dalším zpracovatelům. Změny technologií těžby dřeva i dopravních aspektů přibližování dřeva se v průběhu

60. let 20. století natolik proměnily, že provoz lesní železnice začal být nerentabilní. Zachráněný 8 km dlouhý úsek lesní železnice mezi kysuckou Chmúrou a oravským Tanečným se díky technickému úvraťovému řešení stal během několika málo let ojedinělou evropskou železniční památkou. (V Evropě se dochovaly pouze dvě úvraťové tratě tohoto významu).

V současnosti jsou Kysuce spojovány především s kontinentálně vnímaným dopravním koridorem. Ve výstavbě realizovaná dálnice D3 v délce 59 km z Hričovského Podhradí přes Kysucké Nové Město a Čadcu do pohraniční obce Skalité, se stane součástí VI. Panevropského koridoru (Gdaňsk – Warszawa – Žilina) procházejícího dále Povážím (dálnice D1) do jižní Evropy. Přestože dálnice D3 je v úseku Svrčinovec – Skalité – státní hranice, vybudována pouze v polovičním profilu (r. 2019), lze s určitostí přijmout tvrzení, že region Kysuce se po dobudování evropského dálničního systému (sever-jih) stane velmi přitažlivým regionem pro podnikatelské aktivity výrobního i nevýrobního charakteru.

Ve sféře výrobních aktivit dominuje v preferencích Kysúc nově do provozu uváděná jihokorejská firma SEOYON E-HWA, zabývající se výrobou interiérových automobilových komponent pro velké množství osobních automobilů (Kia Sportage, Kia Ceed, Kia Pro Ceed, Hyundai i30, Hyundai Tuscon, VW Up! VW Golf, VW Crafter, Audi A4, Audi A5). Strategická geografická poloha při 6. Panevropském dopravním koridoru, spolu s lokalizací jihokorejských automobilek ve střední Evropě, zcela jednoznačně podmiňují pozvolnou proměnu genia loci kysucké krajiny. Na straně druhé jsou ale sekundárně vytvářeny optimálnější podmínky pro rozvoj cestovního ruchu a možnosti kulturní prezentace regionu v podobě růstu významu genia loci krajiny, vázaného na ojedinělé drátenické řemeslné aktivity. Ty totiž již od přelomu 20. a 21. století nacházejí vysokou míru uplatnění i v umělecko-řemeslných aktivitách (produkce šperků a ozdob z drátu a plechu). Nově rekonstruované Považské muzeum v Žilině (objekt Budatínského hradu při soutoku řeky Kysuca s Váhem) s rozsáhlou expozicí „kysuckého drotárství“ je toho nezpochybnitelným důkazem.

„Nová stála expozice v Budatínském hradě o historii jedinečného slovenského fenoménu je pre verejnú prístupnosť od 31. 7. 2016. Pro-

stredníctvom historických artefaktov z drôtu a plechu, dobových dokumentov, fotografií a výtvarných prác z unikátnej drotárskej zbierky považského múzea, predstavuje históriu a materiálne prejavy pôvodného remesla od jeho vandrových počiatkov až po továrenskú výrobu, približuje podnikateľské úspechy slovenských drotárov v cudzine i remeselný fortieľ, ktorý ich preslávil na celom svete“ (Považské múzeum v Žiline, 2019).

Genius loci regionu Ostravsko (nejen) jako vnitřní regionálně-kohezní síla

Vnímat pod pojmem Ostravsko jen samotné město Ostravu, by bylo velmi zploštělé. Vnímat Ostravsko v dimenzích průmyslové oblasti by bylo sice logičtější a nepochybně správnější, avšak z hlediska studia kulturního dědictví krajiny příliš široké. Proto je součástí širě vnímaného Ostravska míněno kromě území vlastního města Ostravy i Bohumínsko, Orlovsko, Havířovsko a Karvinsko, tedy území rozprostírající se v Ostravské pánvi, která vyplňuje jižní výběžek rozsáhlé, především v Polsku lokalizované, Hornoslezské pánve.

Pohlédneme-li na Ostravsko tak, abychom jej vnímali v širších evropských souvislostech, pak v geniu regionis se začne uplatňovat severojižní dopravní komunikační propojení – tedy linie spojující Moravskou bránu s Ostravskou pánví. Toto propojení má podobu meridiánu, přesněji důležité součásti, po staletí utvářené evropské linie propojující jih a sever evropského kontinentu. Dálnice D 47 po svém dokončení se stane součástí středoevropského komunikačního meridiánu nazvaného VI. B větví multimodálního koridoru transevropské sítě TEN (Trans-European Transport Networks).

Uhlí, železo a ocel byly dlouhodobě hlavními fenomény, které ovlivňovaly charakter genia loci Ostravska. Místem nadmíru ojedinělým se stala malá vesnička na okraji hukvaldského panství nazývaná Vítkovicemi. Na návrh znalce železářských technologií a stavitele železnic Franz Xavera Riepla (1790 – 1857), založil olomoucký arcibiskup, arcivévoda Rudolf roku 1828 ve Vítkovicích první pudlovací pec v celé tehdejší habsburské monarchii. Do provozu byla uvedena roku 1830 a po svém zakladateli byla nazvána Rudolfovou hutí. To byl skutečný impuls k rozvoji hutnictví a těžby uhlí na Ostravsku. S rozvojem průmyslu souvise-

la i výstavba mnohých dělnických a úřednických kolonií. To, že tyto kolonie téměř zanikly, ještě neznamená, že v minulosti neexistovaly. Jejich duch žije a jako neodmyslitelné dědictví této krajiny spoluvytváří její hodnotovou pestrost. Prostřednictvím operetních melodií ostravského hudebního skladatele a rozhlasového režiséra Rudolfa Kubína (1909 – 1973) stále zaznívají při nejrůznějších kulturních příležitostech.

Rozvoj hutní prvovýroby a rafinace železa, spolu s rozvojem železniční dopravy daly podnět k mohutnému rozvoji těžby a zpracování uhlí nejen na Ostravsku, ale v celém ostravsko-karvinském revíru. Vznik uhelné podoby genia loci Ostravska souvisí s tehdejší Polskou Ostravou. Mlynář Jan Augustin roku 1763 jako první oficiálně oznámil, že v údolí Burni našel kamenné uhlí. S jeho pravidelnou těžbou ale započal až majitel panství Jan Maria Kašpar, hrabě Wilczek až v roce 1787.

Duch provázející životy lidí v hornických koloniích byl zcela nezaměnitelný a unikátní. Práce v hornictví byla vždy těžká, namáhavá a nebezpečná. A právě tato tvrdá mužská práce velmi osobitě poznamenávala život hornických rodin v koloniích. Krajina Ostravska byla důlní činností výrazně pozměněna.

Rovněž Bohumínsko je spojeno s dopravním aspektem genia loci. V roce 1847 byla do Bohumína dovedena Severní Ferdinandova dráha. O rok později byla realizována přípojka k prusko-rakouské hranici a spojení s tehdejším pruským Annabergem (dnes polské Chałupki) pokračovalo dále k Berlínu. V roce 1869 byl Bohumín propojen s Těšínem, prvním úsekem Košicko-bohumínské dráhy, která v celé délce byla zprovozněna až r. 1872. Pruský průmyslník Albert Hahn (1824 – 1898), který se rozhodl vybudovat vlastní rourovny, realizoval svůj nápad ve spolupráci s hornoslezským podnikatelem S. Huldschinským v roce 1867 v Glivicích, a po zavedení nevýhodného celního tarifu r. 1882, přímo v rakousko-uherské monarchii, v Bohumíně. Stará Hahnova rourovna byla sice již dávno zrušena, ale po privatizaci v 90. letech 20. století byla z akciové společnosti ŽDB vyčleněna nová společnost Bonatrans, a.s. zabývající se výrobou železničních dvojkolí a pomocí belgického investora postavena nová drátovna ŽDB – Bekaert (výrobce pozinkovaných drátů).

K rozšiřování těžby kamenného uhlí na Orlovsku a rozvoji železáren ve Vítkovicích přispěly zřejmě významnou měrou konexe bankéřské rodiny Rothschildů s vládními kruhy. Tím, že doly v orlovské Doubravě a Vítkovické železářny měly jednoho majitele – Rothschildy – bylo uhlí poskytováno k užití za režijní cenu. Přestože se později pozornost Rothschildů soustředila na doly v Ostravě (Hlubina, Karolina, Šalomoun), duch vzájemné spojitosti Doubravy a Vítkovic po dlouhá léta poznamenával rozvoj obou míst. Genia loci Orlovska později výrazně ovlivnila činnost uhelných sdružení. Pod Orlovou se nacházely jedny z nejmohutnějších uhelných slojí ostravsko-karvinského revíru, proto je přirozené, že těžbou zde vznikly jedny z největších poklesů v Ostravské pánvi a původní město téměř zmizelo z povrchu zemského.

Genius loci Havířovska (s výjimkou samotného města Havířova, vybudovaného ve stylu socialistického realismu) se váže rovněž k těžbě uhlí, ale současně i k dalšímu fenoménu Ostravské pánve. Bohaté důlní vody obsahující jodo-bromové soli byly v Horní Suché od roku 1923 využívány. Odpařováním byla získávána sůl, distribuovaná pod obchodní značnou „Darkovská jodová sůl“. Solanky dosahovaly vůbec nejvyšší mineralizace v Evropě. V roce 1967 byl na dole pro velký zájem veřejnosti zpřístupněn i solankový bazén a v roce 1970 byl při dole zřízen Solivar, který zanikl až ukončením činnosti šachty v roce 1999.

Intenzivní těžba na Karvinsku má dnes kromě stále se rozvíjejících důlních činností i své memento. Město Karviná-Doly, v němž r. 1950 bydlelo na 21. tis. obyvatel, zcela zaniklo. Zůstal jen osamocně stojící kostel sv. Petra z Alkantary, který poklesl o 32 metrů. Jeho vychýlení od vertikální osy činí 6,8°. Pro srovnání: všeobecně známá šikmá věž (Torre Pendente) v italské Pise je vychýlena od vertikální osy jen o 5,5°.

Po roce 1989, po zásadních společensko-ekonomických změnách došlo i v Ostravské pánvi ke zcela zásadní proměně genia loci. V městě Ostravě byly v roce 1994 z důvodů ekonomické nerentability těžby černého uhlí uzavřeny všechny kamenouhelné doly. V roce 1998 byla po 162 letech existence vysokých pecí ve Vítkovicích taktéž ukončena výroba surového železa.

„Industriální areál Dolní oblast Vítkovic, představující propojení těžby černého uhlí v dole Hlubina s navazující produkcí koksu a výrobou surového železa, získal v roce 2008 statut památky Evropského kulturního dědictví. Dne 8. května 2012 se uskutečnilo v Národní kulturní památce slavnostní otevření reaktivovaného plynojemu vybudovaného v letech 1924 – 1925 k jímání vyčištěného vysokopecního plynu. Ten se proměnil v multifunkční kulturní areál. Písničkář Jaromír Nohavica v doprovodu Janáčkovy filharmonie Ostrava otevřel novou epochu místa hostičího v témže roce účastníky 37. ročníku mezinárodního hudebního festivalu Janáčkův máj nebo návštěvníky 11. ročníku festivalu Colours of Ostrava“ (Vencálek, 2013, s. 139, 141).

K uvedeným impozantním festivalovým akcím je nutno dodat, že v roce 2018 vznikl spojením hudebních festivalů „Janáčkův máj“ a „Janáčkovy Hukvaldy“, měsíc trvající „Mezinárodní hudební festival Leoše Janáčka“, který tak každoročně od roku 1976 vytváří možnost působivých prezentací pro mnoho tuzemských i zahraničních umělců, zejména ve sféře klasické hudby.

A jak vypadal 18. ročník festivalu „Colours of Ostrava“ v roce 2019? Na dvaceti scénách lokalizovaných v industriálním areálu Dolních Vítkovic se uskutečnilo na 350 programových vystoupení, v nichž koncertovalo více než 120 zahraničních a domácích hudebních skupin. Trvalou součástí festivalu se staly workshopy, divadelní představení, promítání filmových dokumentů, výtvarné prezentace či setkání v rámci nejrůznějších mezinárodních fór.

Zpravidla čtyřdenního festivalu „Colours of Ostrava“ se každoročně zúčastní několik desítek tisíc návštěvníků.

Genius loci ukrytý v industriální památce „Dolní Vítkovice“ je příkladem neobyčejně významné vnitřní regionálně-kohezní síly, jejíž vliv na život (nejen) obyvatel Ostravy a jejího zázemí, ale celého středoevropského prostoru je natolik významný, že jej lze vnímat i jako model, který může sloužit při uvažování o způsobech a formách atraktivnějších dalších míst, téměř kdekoli.

Za vším je ale nutno hledat kreativitu lidí. Proto je důležité připomenout i postoj jednoho z tvůrců myšlenky vzniku areálu „Dolních Vítkovic“ bývalého šéfa strojírenského podniku „Vítkovice“ Jana Světlíka, který v příležitostně

vydaném „Dolnovítkovickém deníku“ dne 30. 4. 2012 uvedl:

„Víte, toto všechno souvisí se vším. Aby firma prosperovala, musí mít vedle nejmodernějších technologií, taky schopné lidi. Ti nám ale budou z Ostravy utíkat, pokud jim kromě práce nenabídneme také všestranné zázemí a kvalitní možnosti trávení volného času. To je moje motivace a pohled podnikatele, co se týče osobního hlediska, dělám to prostě proto, že mě to baví. A že v Ostravě sám postrádám nějaké rozšířené možnosti, jak si užít volný čas. Je tady spousta obchodních domů, ale když se chcete vydat za poznáním, kulturou nebo uměním, tak máte na výběr jen z několika málo možností. A to mě děsí především kvůli mladým lidem, kteří se tady nemají šanci rozvíjet.“

Na tomto příkladu je zjevné, že fenomén genia loci vytváří nevšední potenciál k rozvoji území, neboť prezentuje dlouhodobé vztahy vzájemného soužití člověka s územím, v tomto případě s industrializovanou krajinou jižního výběžku hornoslezské pánve známe pod názvem „Ostravská pánev“.

Genius loci města Stropkov (nejen) jako vnitřní regionálně-kohezní síla slovensko-polsko-ukrajinského přeshraničního regionu

Vyjdeme-li z předpokladu, že kolektivní paměť jakéhokoliv souboru obyvatel je vždy podmíněna sociálními aspekty, eventuálně že sociálnost se stává jejím základním předpokladem, pak lze konstatovat, že kontinuitu kolektivní paměti zabezpečuje generační sdílení nejdříve vnímaných kulturních aktivit.

Bylo by proto zajímavé představit si nejrůznější vazby a vztahy města Stropkova, ať už v rámci Slovenské republiky či Evropské unie. Ty, které podmiňují rozvoj soudržných (kohezních) vztahů se uskutečňují především v regionální úrovni. Jedná se o vztahy, které můžeme nalézat, jakoby vetkané do jemné pavučiny času, ať již ve vztahu k horskému masivu Vnějších Východních Karpat či slovensko-polsko-ukrajinskému přeshraničnímu regionu. Lidé totiž nepociťují, že by se jejich životy odehrávaly někde, v jakémsi imaginárním prostoru při hranici střední a východní Evropy, ale již delší období vnímají potřebu orientovat se v konkrétní kolektivní paměti tohoto kraje. Lidská společenství žijící ve třech zemích (Slo-

venská republika, Polská republika, Ukrajina) se výrazně propojují, čímž je posilována soudržnost přítomných vnitřních kohezních vazeb. Stále častěji jsou tak vnímány nejrůznější podobnosti dílčích kolektivních pamětí. Tím dochází i k posilování společných zájmů.

Na přelomu 20. a 21. století tak vyvstala kvalitativně nová potřeba: institucionalizovat prostřednictvím smluv přeshraniční spolupráci. Partnerskými městy Stropkova se tak stala polská města Bilgoraj, Korczyzna a Ropczyce.

Nejblíže ke Stropkovu se v severním podhůří hraničního slovensko-polského horského masivu Východních Karpat (Pogórze Środkowobeskidzkie) nalézá polské město Korczyzna (cca 11 tis. obyvatel). A právě s tímto městem byla v lednu 2009 podepsána první smlouva o vzájemné spolupráci. K velmi významným fenoménům vzájemné spolupráce mezi oběma městy náležel projekt z počátku roku 2017 nazvaný „Karpatský plenér dřevěného umění“.

Jednalo o řezbářskou činnost, jejímž výsledkem bylo deset monumentálních dřevěných soch osobností, které se významným způsobem zapsaly do dějin Východních Karpat. V červnu 2017 vytvořili dva slovenští a tři polští řezbáři v polské Korczyne pět soch a během stropkovského jarmarku se tři slovenští a dva polští řezbáři pustili do realizace pěti soch významných osobností města Stropkova.

Dřevěná plastika redemptoristy blahoslaveného Metoděje Dominika Trčky je výsledkem tvůrčí práce a trojrozměrné imaginativní představivosti stropkovského rodáka Petra Mušinského.

Obec Krajná Pol'ana není jen rodištěm slavného slovenského sochaře Františka Gibaly (1912 – 1987) – mimo jiné autora kamenného památníku "Návrat do vypálené obce Tokajík", stojícího na hřbitově této obce, ale i místem působnosti Marka Drozda, autora dřevěné plastiky stropkovského rychtáře Josefa Žanonyho (1837 – 1911).

Mgr. Jozef Michňa z Jakuban – absolvent Prešovské univerzity v Prešově v oboru estetická a výtvarná výchova – umělec věnující se sochařské a řezbářské tvorbě, je autorem dřevěné plastiky zakladatele stropkovského fotbalu, Lukáše Vereše (1985 – 1945). Dřevěnou plastiku rakouského, uherského a českého korunního prince Františka Ferdinanda d'Este (1863-1914) zhotovil polský řezbář Kazimierz Lach.

Druhý polský řezbář Pawel Leszega vyřezával na „Karpatském plenéru dřevěného umění“ jméno Pavol Országh Hviezdoslav (1849 – 1921) a umělcevo podobiznu. Ten, když v letech 1870 – 1872 studoval právo na Evangelickém kolegiu v Prešově, sepsal během svého stropkovského pobytu krátkou rozpravu o městě pod názvem „Stropkov“. V srpnu 2018 přispělo třináct slovenských a sedm polských malířů v rámci společného projektu „Karpatské výtvarné plenéry“ Stropkova a polské Korczyzny sbírkou čtyřiceti obrazů, znázorňujících život místních obyvatel Stropkova.

Kurátor této akce, malíř Slavo Čupil ke spolupráci uvedl: „Je tu výborná atmosféra, což je první předpoklad malířského chrámu, kde to ladí. Jsem pověřen lektorskou funkcí. Všímám si, co malíři dělají, jak výtvarně myslí. Poláci jsou tradičně výborní malíři, jsou mezi nimi i profesionální malíři. Mám rád stropkovské malíře, lidi, kteří se dokážou posadit a udělat něco pro svou duši. Přidanou hodnotou je sebevzdělávání. Společným jmenovatelem stmelujícím tyto lidi je jednoznačně jejich entuziasmus, který je pro tvorbu velmi důležitý, což mě těší, vždyť lidé žijí s obrazy celé dějiny“ (Vernisáž výstavy, 2018).

Jozef Dušan Hric, kterému bylo uděleno „čestné občanství města Stropkov“ (22. 1. 2016) za šíření dobrého jména Stropkova a dlouhodobou významnou pomoc v oblasti filantropie, sportu a kultury, u příležitosti vernisáže výstavy „Karpatské výtvarné plenéry“ a setkání stropkovských rodáků uvedl: „Rodiště je vždy jen jedno a našim rodištěm je naše město Stropkov. Město moudré díky lidem, kteří zde žili a kteří zde žijí dodnes.“

Na počátku roku 2016 začalo město Stropkov rozvíjet přeshraniční spolupráci s centrem Podkarpatského vojvodství, městem Rzeszów. Vedení města Stropkova na čele s primátorem JUDr. Ondřejem Brenzou (Ondrej Brenza), prostřednictvím několika projektů začalo intenzivně upozorňovat na historické události, jimiž je Stropkov propojen se sousedním Polskem. Byl znovu objeven význam historicky vzniklé výrazné kohezní síly uplatňující se v regionu Východních Karpat v podobě pozičních bojů na Východní frontě 1. světové války (1914 – 1915). Vznikl projekt na vybudování cykloturistického naučného chodníku, který na některých úsecích kopíruje původní rakousko-

uherskou historickou komunikaci známou pod názvem „Jozefínka“.

V lokální úrovni, jakoby se v projektu zrcadlila snaha využít panoramatické části města na okrajích Stropkovské brázdy ke zkulturnění krajiny prostřednictvím objektů a sítí, které by jak místním obyvatelům, tak i návštěvníkům města měly umožnit poznání genia loci v důležitých vývojových etapách města.

Neméně významná byla prezentace vzájemných vztahů Stropkova s polskými partnerskými místy, nacházejícími se na linii Nízkých Beskyd (SR) a polských fyzicko-geografických makroregionálních jednotek; Středních Beskyd (Beskid Środkowy), Středobeskydského podhůří (Pogórze Środkowobeskidzkie) a Sandoměřské kotliny (Kotlina Sandomierska).

V evropském kontextu bylo hlavním cílem poukázat v krajinné linii Stropkov - Rzeszów na cykloturistický naučný chodník. Na něm je možno seznámit se, zatím ne se zcela doceněnou bohatostí kulturního dědictví a přírodního bohatství Vnějších Východních Karpat. Dne 27. července 2018 byla v městě Stropkově slavnostně otevřena cyklostezka pod názvem „Po stopách Rakousko-Uherska“. Cykloturistický chodník v délce 144 km, spojující města Stropkov a Rzeszów se nachází v délce 88 km v Polsku a 46 km na Slovensku.

Zájemci o poznání událostí na této trase tak mají možnost seznámit se s pestrou škálou kulturních objektů, památek a přírodních zajímavostí: Stropkov (Sanktuárium - římskokatolický kostel Najsvätejšieho Kristova Těla a Krve, Stropkovský kaštieľ, objekty z období vojenských manévřů v roce 1911 - vodojem, studna, vyhlídková věž Ščerbovka, turistické altány), Veľkrop (největší slovenský válečný hřbitov z 1. světové války s 8 662 pohřbenými vojáky), Bukovce (klášter na Bukovej Hôrke), Miroľa (řeckokatolický dřevěný chrám ochrany Pře-svaté Bohorodičky), Bodružal (řeckokatolický dřevěný chrám sv. Mikuláše), Nižný Komárnik (řeckokatolický dřevěný chrám ochrany Pře-svaté Bohorodičky) Vyšný Komárnik (řeckokatolický dřevěný chrám svatých Kosmy a Damiána), Barwinek (místa bojů z let 1914 - 1915), Dukla (římskokatolický hřbitov z 1. světové války, historické muzeum, poustevna sv. Jana), Bóbrka (skanzen - muzeum těžby ropy a zemního plynu), Korczyna (římskokatolický hřbitov padlých z období 1. světové války), Czarnorzecko-strzyżowski krajinný park (zříceniny

hradu Kamieniec, přírodní rezervace Prządki), Haczów (dřevěný kostel Nanebevzetí Panny Marie), Blizne (kostel všech Svatých), Strzyżów (podzemní pevnost z II. světové války), Rzeszów (letní palác Lubomirskich, podzemní turistická trasa).

K bližšímu objasnění genia loci východo-karpatské krajiny, spojované s boji na východní frontě 1. světové války, přispěly v rámci společného projektu obou měst Stropkova a Rzeszówa přednášky a výstavy konané v rámci cyklu historických prezentací těchto událostí. Ve Stropkově proběhla vernisáž pod názvem „Vojenství v dobách Rakousko-Uherska“ dne 4. června 2018, v městě Rzeszów se vernisáž konala 30. července 2018. Na výstavách byly prezentovány exponáty ze soukromých sbírek Juraja Čečka, Josefa Kiklice, Mariana Jancura, Adriána Latty, Jaroslava Procházky, Josefa Ševce a dále artefakty ze sbírek Krajského muzea v Prešově, Muzea pevnosti Przemysl a Historického muzea - Paláce v Dukle. Nedílnou součástí rozsáhlého projektu se stal i Rzeszowski historický festival „Po stopách Rakousko-Uherska“.

Dne 6. září 2018 vznikla během mezinárodního ekonomického fóra v polské Krynici nová iniciativa slovensko-polské spolupráce „Forum Polsko - Slovensko“. Účelem je výměna názorů z různých sektorů hospodářství, představitelů samospráv, politiků, zástupců vědy, nevládních organizací a médií. Od roku 2019 se tak otvírají nové možnosti pro upevňování kohezních vztahů města Stropkova s místy ve slovensko-polském přeshraničním regionu.

Ke konci roku 2018 získaly kohezní síly reprezentované vzájemnou spoluprací Stropkova se zahraničními partnerskými městy novou podobu. K polským městům Biłgoraj, Krosno, Ropczyce, českému městu Bílina a estonskému městu Palamuse, přibýlo 12. 12. 2018 ukrajinské město Novovolynsk (ukrajinsky Нововолинськ). Město Stropkov se tak prostřednictvím programu ENI „Přeshraniční spolupráce Maďarsko - Slovensko - Rumunsko - Ukrajina“ bude podílet na tvorbě nových kohezních vztahů přeshraničního regionu zemí Evropské unie a Ukrajiny.

Závěr aneb posilování významu a funkce vnitřních kohezních sil jako prostředek fraktální strukturální plurality lidských společností

Je všeobecně známou skutečností, že současný svět je na straně jedné mnohem fragmentovanější, než tomu bylo v minulosti, na straně druhé je ale mnohem propojenější, a to jak ve smyslu horizontálním (např. vazby mezi regiony či státy), tak ve smyslu vertikálním (např. mezi nestátními aktéry a státy). Bohužel oba tyto procesy se promítly do „vrůstajícího odcizení sociálních institucí od společnosti, jež mají reprezentovat“ (Barša 2015, s. 4).

Totálně paradoxní zkušenost zažívá současná Evropa, kdy na straně jedné mnohé evropské neziskové organizace se svou činností ve vztazích k nelegálním migrantům dostaly do přímého rozporu s názory rozhodující části evropské veřejnosti (téměř jako celkem). Kdo jiný by ale měl nést zodpovědnost za důsledky prováděné politiky, než politikové sami?

Každý celek, a tedy každá struktura, ať sociální, filozofická, politická či jiná má tendenci rozpadat se do menších, dílčích struktur, které spolu buďto koexistují nebo na sebe působí destruktivně. Z tohoto tvrzení vyplývá, že tedy i na dnešním stavu organizace světového společenství lidí, (svým způsobem) není nic zvláštního. To dokládají jednak procesy fragmentace, promítající se ve značné míře i do růstu negativních kohezních sil (vztahů). Zvláštní ale je, že v přijatých dokumentech rozvoje Evropské unie je jednoznačně preferován rozvoj pozitivně kohezních sil hospodářské, sociální a územní soudržnosti (koheze). Ve značné míře proto existující rozpor mezi deklarovanými dokumenty a existující realitou vyvolává potřebu hledání nového, humánnějšího modelu organizace a řízení lidských společností. To je navíc posilováno rostoucím intelektuálním vědomím o potřebě rozpracování paradigma vzájemné spolupráce společenských subjektů na bázi vzájemné výhodnosti všech zúčastněných partnerů pro každou konkrétní spolupráci. To je ale možné jen tehdy, jestliže hierarchické vnímání struktur bude vyvažováno a postupně nahrazeno existencí struktur takového typu, které jsou vlastní nejen fyzicko-geografickým složkám krajiny, ale i sociálním strukturám lidského společenství. Těmito strukturami, jak o tom vypovídá dosa-

vadní historicko-evoluční vývoj, nejsou struktury hierarchické, nýbrž struktury fraktální.

Bohužel, vnímání časoprostorově diferencovaného celosvětového společenství lidí je v současnosti výrazně podřízeno instrumentálnímu myšlení. To ale „nedovede pochopit význam „neúčelných“ věcí, které nelze převést na prostředky, nástroje, tabulky, grafy, čísla. Instrumentální myšlení se už neptá: A k čemu jsou prostředkem? Jaký mají smysl? Tyto otázky jsou velké tabu“ (Hauser, 2012, s. 132).

Pochopit fraktální strukturu lidského společenství, jehož základními znaky by byly relativní autonomie determinované relativní soběstačností jsou ale neslučitelné s paradigmatickým konkurencí, kterým se vývoj vyspělých společností v současnosti řídí. Přesto jsme stále zřetelněji svědky růstu významu vnitřních kohezních sil (vztahů), které velmi často odrážejí existenci dlouhodobě v krajině utvářených (i když stále pozvolna se měnících) charakteristik genia loci (regionis). Rozhodně není nereálné, ale naopak je vysoce žádoucí, aby byl vytvářen prostor, v němž by prostřednictvím lidské kreativity vznikaly projekty nových forem vlastnictví mezi soukromým a veřejným sektorem. Tyto formy je možné úspěšně uskutečňovat jen za předpokladu zevrubné znalosti geneze, funkce a významu lokalit, mikroregionů, regionů a dalších vyšších časoprostorově utvářených struktur (včetně úrovně planetární). Důležité při tom je, aby všechny tyto struktury byly fraktálně uspořádány. To jinými slovy znamená; aby si ponechaly své rozdílné znaky, které determinovaly jejich komplexně pojatou společenskou evoluci a přitom nesly výrazné znaky podobnosti, které se vytvořily v průběhu vývoje světové populace, vlivem rostoucího významu vnějších kohezních vztahů.

Máme-li do budoucna uvažovat o tom, jak zdokonalit vzájemné soužití mezi nejrůznějšími lidskými entitami a lidskými společenstvími, pak nezbyvá, než se systematicky věnovat vzájemným vztahům vnitřních a vnějších kohezních sil, a to kdekoliv na planetě Zemi. Stávající nešťastný přístup k řešení společenských problémů přesně vystihl filosof V. Bělohradský, když uvedl: „Problémy způsobené výjimečnými opatřeními se řeší dalšími výjimečnými opatřeními a celá společnost začne obrusťovat legislativním plevem, kterého je těžké se zbavit“ (Bělohradský, 2019, s. 7).

Touto cestou (podobající se mnohdy principům „společenské fyziky“), již dále nelze pokračovat!

To, jak těžce se společnost zbavuje legislativního balastu, dokumentuje každodenní praxe. Proto uvedené tři příklady (region Kysuce, region Ostravsko, a město Stropkov), v nichž fenomén *genia loci* představuje výrazné kohezní síly, ilustrativně dokládají způsob, jakým by bylo možno utvářet nové, fraktálně pojaté struktury. Ty by v budoucnu mohly napomoci získat (nejen) analyzovaným místům (regionům) velmi zajímavé společensko-hospodářské a kulturně-politické postavení.

Historicky vzniklé řemeslné činnosti v regionu „Kysuce“, jimiž si místní obyvatelé mnohdy vydělávali na živobytí v daleké cizině, se díky nově lokalizovaným dopravním sítím, změnilo. V makroměřítku Evropy, se v umělecko-řemeslné a výstavně-prezentační podobě stávají filigránsky zhotovené drátěné artefakty neobyčejně přitažlivými.

Industriální průmyslové památky po důlní těžbě, černé metalurgii a navazujících strojírenských a chemických výrobcích se v Ostravském regionu stávají v technologicko-výstavní a kulturně-umělecké podobě neméně přitažlivým fenoménem, působícím (napříč věkového spektra) na návštěvníky přijíždějící i ze vzdálenějších regionů.

Město Stropkov, které disponuje dostatečným památkově-muzejním potenciálem, na příkladu *genia loci* Východních Karpat (prezentovaném pozičními boji na Východní frontě 1. světové války v období 1914 – 1915), usiluje o využití tohoto potenciálu v rámci aktivit rozvoje cestovního ruchu v přeshraničním slovensko-polsko-ukrajinském regionu. To se realizuje i prostřednictvím prohlubující se spolupráce města Stropkova s jeho partnerskými městy.

Tři různé podoby využití *genia loci* (nejen) jako vnitřní kohezní síly, vytvářejí možnost tvorby fraktálně uspořádaných společenských struktur. Aby tento proces byl úspěšný, je k tomu zapotřebí konsenzu všech tří úrovní (lokální, regionální a makroregionální).

Ten, kdo by měl rozhodovat o jejich definování, by neměl být nikdo jiný, než lidé bezprostředně tyto krajiny obývající a projektující do nich své vize budoucnosti!

Literatura:

- BARŠA, P.: Cesty k emancipaci. Praha: Academia 2015.
- BĚLOHRADSKÝ, V.: O krizi demokratické levice / Třikrát proč a třikrát proto. Právo. Roč. 29, č. 112, s. 7.
- HAUSER, M.: Kapitalismus jako zombi / nebo-li Proč žijeme ve světě přízraků. Praha: Rybka Publishers 2012.
- HOFSTEDE, G. – HOFSTEDE, G., J.: Kultury a organizace / Software lidské mysli. Praha: LINDE 2007.
- Považské múzeum v Žiline, 2019. Dostupné na internete:
<<https://www.muzeum.sk/povazske-muzeum-v-ziline.html>> [5/10/2019].
- SUŠA, O. – HRUBEC, M. a kol.: Riziková společnost a globální ohrožení / Ke kritické teorii Ulricha Becka. Praha: Sociologické nakladatelství 2017.
- VENCÁLEK, J.: Moravskoslezský kraj – krajinné proměny / The Moravian-Silesian region – A Landscape in Change. Ostrava: Moravskoslezský kraj, Krajský úřad 2013.
- Vernisáž výstavy „Karpatské výtvarné plenéry“ a stretnutie rodákov v stropkovskom kaštieli, 2018. Stropkovské spektrum, 10. 8. 2018. Dostupné na internete:
<<http://www.espektrum.sk/index.php?text=11831-vernizaz-vystavy-karpatske-vytvarne-plenery-a-stretnutie-rodakov-v-stropkovskom-kastieli>> [5/10/2019].

METODIKA TROCH ATLASOV RÓMSKÝCH KOMUNIT NA SLOVENSKU A POLITICKÉ ZASTÚPENIE RÓMOV V MESTÁCH A OBCIACH PREŠOVSKÉHO SAMOSPRÁVNEHO KRAJA

ALEXANDER MUŠINKA

Institute of Roma Studies
Center of Languages and Cultures of National Minorities
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: alexander.musinka@unipo.sk

Abstract:

The contribution describes the relevant methodological differences among three most extensive surveys of Roma communities in Slovakia, called Atlas of Roma communities from the years 2004, 2013 and 2019. Subsequently according to data of these surveys it presents political participation of Roma in local municipalities of Prešov Self-governing Region.

Keywords:

Atlas of Roma Communities in Slovakia 2019, Current situation of Roma in the Prešov Self-governing Region, Methodology, Roma and local government.

V tomto roku sa širokej verejnosti, ale aj akademickej obci, predstavila už tretia modifikácia jednej z najvýznamnejších databáz o rómskych komunitách v modernej dobe. Ide o Sociografické mapovanie rómskych komunit na Slovensku, vo všeobecnosti viac známe ako Atlas rómskych komunit.

Prvý Atlas rómskych komunit bol verejnosti predstavený v roku 2004 a realizoval ho tím

pod vedením Ivety Radičovej, v tom čase výkonne riaditeľky Nadácie S. P. A. C. E. – Centra pre analýzy sociálnej politiky v Bratislave¹ (ďalej Atlas 2004). Spolupracovala na ňom skupina odborníkov z bratislavského Inštitútu pre verejné otázky – Martina Jurásková, Elena Kriglerová a Jana Rybová, ďalej Michal Šebesta z Úradu splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity a Alexander Mušinka z Krajského centra pre rómske otázky v Prešove.

V roku 2014 bola do tlače pripravená aktualizovaná verzia Atlasu 2004. Išlo o Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013, ktorý pripravil tím z prostredia Prešovskej univerzity v Prešove, Rozvojového programu Spojených národov v Bratislave (UNDP) a Univerzity Karlovej v Prahe v zložení Daniel Škobla a Jaroslav Kling za UNDP, Kvetoslava Matlovičová

¹ Radičová, I (ed.): Atlas rómskych komunit. Bratislava: IVO 2004, s. 191. Uvedený projekt podporila okrem Úradu vlády SR aj Svetová banka a Medzinárodná kanadská rozvojová agentúra – CIDA. Zber údajov prebiehal v období september 2003 až jún 2004.

a Alexander Mušíka za PU a Jakob Hurlle za UK (ďalej Atlas 2013).²

Najnovšie boli v roku 2019 predstavené výsledky aktualizácie uvedeného mapovania – *Atlas rómskych komunit 2019* (ďalej iba Atlas 2019), autorstvo ktorého je možné pripísať skupine odborníkov z prostredia Úradu splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity zastúpeným Ábelom Ravaszom v spolupráci s Inštitútom pre výskum práce a rodiny (IVPR) zastúpeným Danielom Škoblom.³

V uvedenom príspevku by sme sa radi pozreli na tri roviny týchto výskumov. V prvom rade by sme chceli predstaviť špecifické rysy jednotlivých Atlasov v rovine metodologickej, t. j. ukázať na spoločné, ale aj odlišné metodologické prístupy, ktoré majú výrazný vplyv na interpretáciu – primárne vzájomnú – nimi získaných údajov.

Následne chceme uvedené metodologické odlišnosti predstaviť na niektorých vybraných ukazovateľoch aktuálnej situácie rómskych komunit v Prešovskom samosprávnom kraji (PSK). Tieto budeme porovnávať v rámci Atlasu 2013 a Atlasu 2019.

Špecifické miesto v tomto príspevku by sme chceli venovať situácii pri zisťovaní zastúpenia Rómov v jednotlivých mestských a obecných samosprávach na základe zisťovania Atlasu 2004, Atlasu 2013 a Atlasu 2019 ako aj ich komparácii so zisťovaním, ktoré realizoval Národný demokratický inštitút v Bratislave a Krajské centrum pre rómske otázky z Prešova

po voľbách do orgánov samospráv v roku 2018.

Metodológia

Aj keď sa na prvý pohľad uvedené tri Atlasy prezentujú ako kontinuálny proces, t. j. že ide o aktualizácie prvého Atlasu 2004, v skutočnosti pri každom z nich došlo k určitým zmenám, ktoré výrazným spôsobom ovplyvňujú prácu s nimi a ich vzájomné porovnávanie. Hneď na úvod je nevyhnutné skonštatovať, že uvedené tri Atlasy, sú vzájomne veľmi podobné a v mnohých rovinách sa vzájomne prekrývajú, avšak nie je možné ich mechanicky vzájomne porovnať. Pri každom z nich došlo k určitým zmenám – aj metodologickým, bez znalosti ktorých by pri interpretácii zistených údajov došlo k výraznej chybovosti.

Čo majú uvedené mapovania vzájomne spoločné.

V prvom rade je to skutočnosť, že ide o *celoslovenské výberové zisťovanie*. Znamená to, že ku zbieraniu údajov dochádzalo iba vo vybraných obciach a nie vo všetkých takmer troch tisíckach⁴ administratívnych jednotiek (mestá, mestské časti a obce) Slovenska. Všetky tri zisťovania pracujú s kategóriou, tzv. *pripísanej etnicity*. Ide o stav, kedy sa pri zisťovaní nevidia počty obyvateľov, ktorí sa sebaidentifikujú ako Rómovia, ale pracuje sa s počtami ľudí, ktorí sú okolím vnímaní ako Rómovia (bez ohľadu na ich deklarovанú etnicitu) (bližšie pozri Mušíka – Matlovičová, 2015). Všetky tri zisťovania pri štatistických údajoch vo vzťahu k sledovanej komunite pracovali s *kvalifikovanými odhadmi*, takže z metodologického hľadiska nešlo o exaktné sčítania. Uvedené odhady poskytovali primárne predstavitelia miestnych samospráv (starostovia, poslanci a zamestnanci obecných a mestských úradov (OcÚ a MsÚ), prípadne iní relevantní informátori, ako sú miestni aktivisti, učitelia, príslušníci policajného zboru, terénni sociálni pracovníci a pod. Vzhľadom na potreby zadávateľa, ktorým vo všetkých troch prípadoch bol štát v zastúpení Úradu splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity, boli uvedené zisťovania

² Projekt realizoval Rozvojový program OSN (UNDP) v spolupráci s Ústavom rómskych štúdií Prešovskej univerzity, Úradom splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity a Združením miest a obcí Slovenska (ZMOS). Bol súčasťou spoločného programu UNDP a Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR, zameraného na monitorovanie životných podmienok rómskej populácie. Zber údajov trval od septembra 2012 do septembra 2013

³ Projekt bol realizovaný v rámci Národného projektu „Monitorovanie a hodnotenie inkluzívnych politík a ich dopad na marginalizované rómske komunity“ financovaného z prostriedkov Európskeho sociálneho fondu. Zber údajov trval od októbra 2018 do mája 2019. Doposiaľ z uvedeného projektu nevznikla žiadna súhrnná publikácia. Na stránke Úradu splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity sú dostupné zatiaľ iba dátové súbory z tohto zisťovania. Pozri bližšie: Atlas rómskych komunit, 2019.

⁴ Presný počet samosprávnych administratívnych jednotiek na Slovensku je 2927, resp. 2890 bez mestských častí Bratislavy (17) a Košíc (22).

primárne realizované pre *plánovanie štátnych a verejných politík* vo vzťahu k rómskym komunitám, a to hlavne v rovine odhadovaných počtov obyvateľov, ich geografickej lokalizácie v rámci mesta alebo obce, dostupnosti a možnosti využívania inžinierskych sietí, kvality služieb a počtov, typov a kvality bývania. V tomto kontexte sa všetky tri výskumu orientovali na zisťovanie týchto údajov jednak v tzv. rómskych osídleniach,⁵ t. j. etnicky homogénnych urbanistických celkoch, ale aj v kontexte celkového stavu v príslušnej obci alebo meste.

Aj napriek tomu sa jednotlivé zisťovania od seba v niektorých rovinách líšia. Základnou odlišnosťou je výber skúmanej vzorky. Aj keď prvotný krok finálneho výberu skúmanej vzorky mali všetky tri zisťovania identický, finálna selekcia sa vzhľadom na odlišné kritériá značne líšila.

Prvotným krokom všetkých troch zisťovaní bol tzv. telefonický predvýskum, v rámci ktorého sa obtelefonovali všetky samosprávy na Slovensku. V rámci tohto predvýskumu sa zisťovala prítomnosť alebo neprítomnosť rómskej komunity v meste alebo obci (bez ohľadu na skutočnosť, či žije v rozptyle medzi nerómskym obyvateľstvom alebo v etnicky homogénnych urbanistických celkoch) a jej približnú početnosť (išlo o primárny kvalifikovaný odhad pri ktorom sa nezisťovala miera jeho (ne)presnosti).

Niektoré metodologické odlišnosti

Zatiaľ čo Atlas 2004 pracoval s celkovým počtom 252 skúmaných miest a obcí v Prešovskom samosprávnom kraji, Atlas 2013 ich počet znížil na celkovo 243 miest a obcí a Atlas 2019 ich celkový počet znížil ešte viac a pracuje iba s údajmi z 223 miest a obcí. Tento počet nie je zapríčinený znižujúcim sa počtom Rómov v jednotlivých mestách a obciach ale zmenou metodiky.

V čase realizácie výskumu pre potreby Atlasu 2004 v podstate neexistovali sumárne a komplexné informácie o rómskych komunitách na Slovensku. Išlo o prvý výskum svojho druhu po roku 1989. Bohužiaľ, tento výskum mal aj niekoľko nie úplne jasne definovaných aspektov. Jedným z nich bola aj definícia obcí,

ktoré mali byť vybrané do detailného scénografického mapovania, ktoré sa malo realizovať po predbežnom telefonickom predvýskume. Veľmi zjednodušene preto môžeme povedať, že uvedený výskum sa snažil podchytiť všetky mestá a obce, v ktorých sa predpokladala prítomnosť aspoň 10 obyvateľov, okolím vnímaných ako Rómovia. Tento ambiciózny plán bohužiaľ narazil na „realitu“ vtedajších vedomostí o Rómoch aj na lokálnej úrovni. Nie všetky samosprávy boli ochotné vôbec o tejto téme diskutovať a aj tie, ktoré na vyplnenie dotazníka nakoniec pristúpili, často mali len veľmi obmedzené informácie o miestnej rómskej komunite.

Mierne odlišná situácia bola práve v prípade PSK, kde už niekoľko rokov predtým pôsobila v rámci kanadsko-slovenského rozvojového Projektu Svinia (1998 – 2003) výskumná skupina, cieľom ktorej bolo, okrem iného, systematicky zbierať informácie o rómskych komunitách na území prešovského regiónu. Vzhľadom na veľmi podobnú použitú metodiku, pri zbieraní údajov pre potreby Atlasu 2004, došlo v podstate k ich doplneniu a aktualizovaniu, čím sa aspoň čiastočne eliminovali chyby a nepresnosti.⁶

Atlas 2004 realizoval zber údajov tým spôsobom, že skupina vyškolených anketárov (prevažne študentov) po predbežnom telefonickom predvýskume navštívila konkrétnu obec a v priebehu jednej alebo niekoľkých návštev mala kompletne vyplniť jednotný dotazník na základe informácií získaných priamo od samospráv alebo iných relevantných inštitúcií alebo jednotlivcov. Tieto dotazníky sa potom digitalizovali do jednotnej podoby a následne analyzovali. Vyškolení anketári vo väčšine prípadov nemali takmer žiadny osobný vzťah k skúmanej lokalite a nemali o nej takmer žiadne predbežné vedomosti.

Výsledkom tohoto prístupu bola skutočnosť, že získané údaje v zásade nebolo možné nijako overovať – robilo sa tak iba v náhodne vybraných lokalitách.

Práve túto skutočnosť sa snažil eliminovať Atlas 2013, ktorý bol v podstate aktualizáciou Atlasu 2004. Jeho realizácia sa začala už v roku 2012 na základe dohody medzi Rozvojovým programom Organizácie spojených národov

⁵ V každom Atlase boli tieto osídlenia inak definované – osídlenia, lokality alebo koncentrácie.

⁶ Údaje získané z archívu Krajského centra pre rómske otázky, ktorý zastrešoval vtedajšie výskumy a podieľal sa aj na Atlase 2004.

v Bratislave (UNDP) a Krajským centrom pre rómske otázky v Prešove (KCpRO). Realizačný tím sa zhodol, že aktualizácia by mala v maximálnej možnej miere používať metodológiu predošlého Atlasu 2004, ale zároveň by ju mala vylepšiť, aby sa v čo najväčšej miere eliminovali predošlé chyby a nepresnosti.

Z tohto dôvodu Atlas 2013 ponechal rozdelenie dotazníkov na dve úrovne – *Dotazník A* pre celú obec a *Dotazník B* pre každé etnický homogénne osídlenie samostatne. Oproti roku 2003 – 2004 kedy sa realizoval prvý výskum, realizačný tím Atlasu 2013 disponoval obrovskou výhodou v tom smere, že za uvedený čas sa problematika Rómov a vedomosti o nich výrazne zlepšili. Samosprávy v rokoch 2012 – 2013, kedy sa realizoval zber údajov pre potreby Atlasu 2013, mali výrazne lepšie vedomosti o miestnej rómskej komunite, o ich životných podmienkach apod. V tom čase sa už realizoval celý rad projektov na zlepšenie situácie rómskych komunit, v mnohých obciach sa realizovali programy terénnej sociálnej práce, pripravovali sa tzv. Lokálne stratégie komplexného prístupu atď.

Na druhej strane realizačný tím, aby predišiel prípadným chybám pri získavaní údajov, realizoval zber prostredníctvom nepočetnej siete anketárov, ktorí poväčšine pôsobili priamo v danom regióne, a zároveň veľmi často pracovali na rôznych projektoch zameraných práve na rómske komunity. Celkový počet anketárov nebol vyšší ako 30. Takýmto spôsobom bolo zabezpečené to, že zistené údaje z rôznych lokalít boli vnímané „rovnakým“ zorným uhlom, definované „rovnako“ a interpretované „rovnakým“ spôsobom. Zároveň väčšina z uvedených anketárov pre svoju prácu potrebovala údaje z takéhoto zisťovania, čím boli nepriamo motivovaní k tomu, aby ich zber a následne posudzovanie boli čo najpresnejšie.

Realizačný tím Atlasu 2013 sa taktiež dohodol, že pri aktualizácii bude dotazník výrazne rozšírený o ďalšie otázky a detailný zber údajov sa bude realizovať v každej obci, v ktorej sa na základe dostupných informácií a údajov predpokladá prítomnosť viac ako 30-člennej rómskej komunity. Anketári museli uvedenú lokalitu navštíviť niekoľkokrát, následne získané údaje podľa možnosti preveriť a overiť z iných zdrojov, jednotlivé etnický homogénne rómske osídlenia museli osobne navštíviť a údaje spracovať do samostatného elektronic-

kého formulára, ktorý sa po dvoj- až trojnásobnej kontrole následne kompletizoval v jednotnej databáze.

V roku 2018 sa začala pripravovať v poradí tretia aktualizácia Atlasu rómskych komunit, v rámci ktorej sa Úrad splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity (USVRK) zapojil do jej realizácie asi v doposiaľ najväčšej miere. V podstate USVRK nielen celý proces inicioval, ale aj financoval, konzultoval a fakticky aj riadil. Realizátorom zberu údajov bol Inštitút pre výskum práce a rodiny z Bratislavy. V rámci tohto výskumu oproti minulým dvom zisťovaniam došlo pravdepodobne k najväčšej zmene metodiky a charakteru Atlasu.

Najvýraznejšie zmeny sa týkali troch oblastí:

- dotazníka
- spôsobu zberu údajov
- definovania cieľovej skupiny výskumu

V prípade zmeny dotazníka, táto sa týkala primárne jeho rozsahu. Oproti Atlasu 2013 sa Atlas 2019 vrátil k výrazne menšiemu objemu zisťovaných údajov, ktorý je porovnateľný s dotazníkom z Atlasu 2004. Tento samotný fakt je v podstate možné vnímať pozitívne, lebo rozsah dotazníka z Atlasu 2013 bol extrémne predimenzovaný. Základná štruktúra dotazníka (rozdelenie na dotazník pre celú obec a pre jednotlivé osídlenia) zostala zachovaná a zachovali sa aj primárne oblasti výskumu, ktorými boli životné podmienky, infraštruktúrne vybavenie, bytový fond, dostupnosť služieb a pod.

Najvýraznejšou metodologickou zmenou oproti predošlým výskumom bola metodika zberu dát. Realizačný tím sa rozhodol, že celý zber dát bude realizovať fakticky elektronickým on-line spôsobom, pričom dotazníky budú primárne vyplňať samotné samosprávy. Práca anketárov sa obmedzila na sledovanie procesu vyplňania dotazníka a sledovanie kvality a objemu vyplnených údajov, pričom ich úloha bola primárne konzultačná (pre potreby samospráv) a čiastočne aj kontrolná. Kontrola sa však realizovala iba vo vybraných lokalitách.

Zmena počtu subjektov, ktoré reálne vyplňali dotazník viedla k tomu, že jednotlivé dotazníky sú vyplnené v rôznej kvalite. Jednotlivé samosprávy, resp. pracovníci ktorí dotazník vyplňali, si aj napriek snahe jasne definovať

jednotlivé pojmy a otázky, mnohé skutočnosti definovali individuálne, t. j. odlišne. Odlišnosť sa prejavovala aj v tom, že jeden dotazník niekedy vyplňalo aj niekoľko osôb, podľa toho o akú oblasť sa jednalo, čím sa variabilita interpretácie a vnímania údajov ešte zvýšila.

Táto skutočnosť, aj keď sa zdá ako úplne nelogická, vychádza z prístupu, ktorý je pochopiteľný a v zásade opodstatnený. USVRK má v pláne aktualizáciu Atlasov do budúcnosti realizovať pravidelne, a to primárne prostredníctvom samotných samospráv, ktoré by údaje v ňom mali dopĺňať sami. Bolo by tak možné aktualizácie realizovať častejšie a za podstatne menších finančných a organizačných nákladov. Tento zámer je pochopiteľný, avšak podľa nášho názoru si vyžaduje výrazné zjednotenie definovania skúmaných objektov (aby nedochádzalo k ich odlišnej interpretácii) a zároveň výraznú redukciu počtu skúmaných premenných. V dlhodobej perspektíve to môže byť úspešný prístup, ale počiatky môžu byť nekonzistentné a chybné. Atlas 2019 je toho podľa nás jasným dôkazom. Prvotné získané údaje boli natoľko rôznorodé, a nie vždy presné, že USVRK ich musel následne overovať a opravovať prostredníctvom siete svojich regionálnych kancelárií. To sa mu aj v určitej miere podarilo.

Výraznou transformáciou prešla aj definícia základných pojmov a výber skúmanej vzorky. Realizačný tím, zmenil cieľovú skupinu výskumu nie na všetkých Rómov v obci, ale primárne na Rómov žijúcich v etnicky homogénnych komunitách. Táto skutočnosť vychádzala z faktu, že aktivity štátu, resp. USVRK vo vzťahu k rómskym komunitám sa primárne orientujú iba na etnicky homogénne urbanistické celky. Pre tieto, a pre ľudí v nich žijúcich je možné v zásade definovať konkrétnu pomoc. Rómovia, žijúci v rozptyle medzi majoritným obyvateľstvom, sú z pohľadu Atlasu samostatne nepostihnuteľní (okrem odhadovaných počtov o nich nič viac nie je možné špecificky zistiť) a štát pre nich nemôže vytvárať žiadne špecifické programy, lebo ich nebude môcť implementovať. Bližšie definovanie Rómov žijúcich v rozptyle by si vyžadovalo zbieranie osobných údajov na etnickom princípe, čo naráža na množstvo etických ale aj legislatívnych obmedzení. Zároveň je veľmi otázna kvalita kvalifikovaných odhadov počtu Rómov žijúcich v rozptyle ako aj širšia etická rovina ich získavania. Z tohto dôvodu sa realizačný tím

rozhodol zisťovať iba kvantitatívne údaje o osobách žijúcich v etnicky homogénnych urbanistických celkoch (ulice, štvrte, časti obcí, osady a pod.), bez akýchkoľvek osobných údajov.

Podľa názoru mnohých zainteresovaných je jedným z veľmi dôležitých údajov aj pomer zastúpenia Rómov v konkrétnej obci, ktorí žijú v etnicky homogénnych urbanistických celkoch voči Rómom žijúcim v rozptyle. Tento údaj sa realizačný tím Atlasu 2019 pokúsil vyriešiť tak, že jednou z otázok v tzv. *Dotazníku A* (t. j. v tej časti dotazníka, ktorá sa týka celej obce), bola aj otázka ohľadom percentuálneho zastúpenia Rómov v rámci celkového počtu obyvateľov mesta či obce.⁷ Takto zistený údaj má podľa nášho názoru jeden zásadný nedostatok. Vzhľadom na spôsob vyplňania dotazníka (vyplňali ho pracovníci samosprávy a nie špeciálne vyškolení anketári), je percentuálny odhad (vzhľadom na nutnosť matematického výpočtu) výrazne nepresnejší ako odhad v rovine absolútnych čísel.

Následne došlo k ďalšej nie veľmi šťastnej skutočnosti, ktorá nastala pri publikovaní súhrnných zistení Atlasu 2019. Medzi publikovanými údajmi bol aj údaj o *Počte rómskych obyvateľov* (stĺpec G) a *Počet rómskych obyvateľov bývajúcich integrovane* (stĺpec M). Vzhľadom na skutočnosť, že tieto údaje v dotazníku nikde nezisťovali, bolo ich publikovanie značne zmatečné a vyvolalo celý rad otáznikov. V skutočnosti išlo o dopočítané údaje z agregovaných dát. Na základe odhadovaného percentuálneho pomeru Rómov v meste či obci, sa prostredníctvom údajov o celkovom počte obyvateľov mesta či obce vypočítal celkový odhadovaný počet rómskych obyvateľov a následne po odpočítaní súčtu obyvateľov (Rómov) žijúcich v etnicky homogénnych osídleniach (koncentráciách) sa autori Atlasu dopočítali k počtu rómskych obyvateľov žijúcich v danom meste či obci integrovane.

Bohužiaľ uvedená metodológia nebola doposiaľ nikde zverejnená. Okrem toho vyššie zmienená poznámka ku kvalite odhadov percentuálneho zastúpenia Rómov v meste či obci poukazuje na veľmi nekonzistentnú kvalitu takto vypočítaných údajov.

⁷ Konkrétne išlo o otázku č. 04. Skúste odhadnúť celkový podiel (%) všetkých rómskych obyvateľov/obyvateliek obce/mesta na celkovom počte obyvateľov obce/mesta.

Poslednou odlišnosťou, na ktorú upozorníme v tomto príspevku, je zmena metodiky výberu sledovaných obcí. Zatiaľ čo predošlé zisťovania (Atlas 2004 a Atlas 2013) pracovali s predpokladanými počtami Rómov v obci bez ohľadu na to kde v nej bývajú. Atlas 2019 sa zamerail iba na tie obce v ktorých sa nachádzajú etnicky homogénne urbanistické celky (koncentrácie) a predpokladaný celkový počet Rómov v nich žijúcich bol viac ako 30 osôb. V prípade obcí, v ktorých Rómovia žijú v rozptyle medzi majoritným obyvateľstvom (integrovane) Atlas 2019 eviduje iba tie, v ktorých celkový odhadovaný podiel Rómov v meste alebo obci dosiahne minimálne 30 %. Výsledkom takto definovaných kritérií bola skutočnosť, že Atlas 2019 sledoval celkovo najnižší počet miest a obcí. Celkovo ich na území SR sledoval 810.⁸

Rómovia v Prešovskom samosprávnom kraji - základná charakteristika.

Ako potom vyzerá prezentovanie Rómov v Prešovskom samosprávnom kraji na základe jednotlivých Atlasov? Kapacita tohto príspevku neumožňuje detailné porovnanie všetkých údajov, preto sa v rámci sledovaných metodologických odlišností pozrieme na situáciu v niektorých základných ukazovateľoch.

V prvom rade pôjde o celkový počet sledovaných miest a obcí v PSK.

Ako sme už uviedli vyššie Atlas 2004 pracoval s celkovým počtom 252 sledovaných miest a obcí, Atlas 2013 ich počet znížil na celkovo 243 a Atlas 2019 ich celkový počet ešte znížil na 223. Atlas 2013 oproti Atlasu 2004 neevidoval celkovo 15 obcí, avšak do celkového počtu sledovaných obcí pridal ďalších 6. Atlas 2019 oproti Atlasu 2004 neevidoval celkovo 32 obcí, avšak do celkového počtu sledovaných obcí pridal ďalšie 3. Ak by sme tieto 3 databázy obmedzili iba na tie mestá a obce, z ktorých sa údaje vyskytujú vo všetkých troch zisťovaniach, tak celkový počet sledovaných miest a obcí v PSK je 220.

V týchto 220 mestách a obciach odhadom podľa Atlasu 2004 žilo 85 173 Rómov, zároveň Atlas 2004 evidoval celkovo 227 etnicky homogénnych osídlení. Atlas 2013 celkovo

v týchto mestách a obciach odhadoval 112 685 Rómov a evidoval 249 etnicky homogénnych urbanistických celkov. Atlas 2019 odhadoval celkovo v týchto sledovaných mestách a obciach 126 733 Rómov a evidoval 219 etnicky homogénnych urbanistických celkov.

Už len veľmi jednoduchý uvedený prehľad názorne ukazuje odlišnosti v prezentovaných výsledkoch, ktoré sú jednoznačne výsledkom mierne odlišnej použitej metodiky. Zatiaľ čo celkový odhadovaný počet Rómov vykazuje kontinuálnu stúpajúcu tendenciu, počet etnicky homogénnych urbanistických celkov (koncentrácií) v rámci jednotlivých Atlasov dosť výrazne kolíše.

⁸ Atlas 2004 celkovo na Slovensku sledoval 1 087 miest a obcí a Atlas 2013 sledoval 1 070 miest a obcí.

Tabuľka 1 Súhrnný prehľad sledovaných údajov

Atlas	2004	2013	2019
Celkový počet sledovaných miest a obcí	1 087	1 070	810
Celkový počet miest a obcí v PSK	664	664	664
Počet sledovaných obcí v PSK	252	243	223
Počet obcí, ktoré sa nachádzajú vo všetkých troch zisťovaniach (Atlasoch)	220		
Celkový odhadovaný počet Rómov v spoločne sledovaných 220 mestách a obciach	85 173	112 685	126 733
Celkový počet sledovaných etnicky homogénnych osídlení (koncentrácií) v spoločne sledovaných 220 mestách a obciach	227	249	219

Zdroj: vlastné spracovanie autorom.

Zastúpenie Rómov v orgánoch miestnej samosprávy

Jedným zo sledovaných údajov v rámci Atlasov bolo aj zastúpenie Rómov v orgánoch miestnej samosprávy, t. j. údaje o obciach, v ktorých Rómovia sú poslancami obecných a mestských zastupiteľstiev a v ktorých obciach boli zvolení za starostov alebo primátorov. Táto téma je široko diskutovaná vo verejnosti, ale aj v akademickom priestore. Odkazy na túto tému je možné veľmi rýchlo nájsť na internete, a preto sa touto otázkou v našom príspevku nebudeme bližšie zaoberať.⁹

Zistenia na základe Atlasu 2004

Podobne ako už bolo spomenuté vyššie, aj k tejto téme jednotlivé zisťovania (Atlasy) pristupovali odlišne. Atlas 2004 túto skutočnosť zisťoval v rámci niekoľkých otázok. Išlo o otázky, ktoré sa zisťovali iba pre internú potrebu zadávateľa a zostali uchované iba v internej zdrojovej databáze, z ktorej sa zverejňovali iba niektoré relevantné údaje. V tomto kontexte išlo o otázky, ktoré sledovali počet poslancov obecného (resp. mestského zastupiteľstva), koľkí z nich boli Rómovia, či primátor

mesta alebo starosta obce je alebo nie je Róm a či je tam aktívna niektorá rómska politická strana. Vzhľadom na obdobie, v ktorom sa realizoval zber údajov pre potreby Atlasu 2004, zistené údaje v princípe korešpondovali so stavom obecných a mestských samospráv, ktoré boli výsledkom volieb do orgánov samosprávy obcí z roku 2002.¹⁰

V rámci Atlasu 2004, ako už bolo uvedené, sa v rámci PSK sledovalo celkovo 252 miest a obcí a rómski starostovia boli identifikovaní iba v troch obciach. Vo všetkých týchto prípadoch išlo o obce, v ktorých Rómovia mali dominantné zastúpenie – t. j. tvorili viac ako 75 % obyvateľstva. Zároveň je nevyhnutné konštatovať, že v Prešovskom samosprávnom kraji bolo v tom čase iba 7 obcí v ktorých Rómovia tvoril viac ako 75 % obyvateľstva (viac ako 50 % a väčší podiel Rómov Atlas 2004 evidoval v celkovo 33 obciach kraja).

Rómskych poslancov Atlas 2004 zaznamenal v 47 obciach a ich celkový počet bol 120. Toto číslo predstavuje iba 2,8 % zo všetkých poslancov zvolených vo voľbách v roku 2002 v rámci PSK, pričom ich celkový počet bol 4281. Ak by sme sledovali iba poslancov samospráv v obciach s prítomnosťou rómskych komunít, t. j. v obciach ktoré boli zaradené do Atlasu 2004, percentuálne zastúpenie rómskych poslancov v Prešovskom samosprávnom kraji by predstavovalo 5,99 % (celkový počet poslancov v sledovaných mestách a obciach bol 2004).

Z uvedených 47 obcí, v ktorých Atlas 2004 zaznamenal Rómov v orgánoch miestnych samospráv, rómski poslanci tvorili väčšinu iba v 10 obciach; a v 4 obciach bolo obecné zastúpi-

⁹ Odkázal by som iba okrajovo na aktivitu, ktorú Prešovská univerzita realizovala v roku 2013. Išlo o medzinárodnú vedeckú konferenciu „Teoretické a praktické otázky politickej participácie Rómov na lokálnej úrovni“, organizátorom ktorej bola okrem Prešovskej univerzity aj Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku a ktorá sa uskutočnila 3. decembra 2012. Z uvedenej konferencie vyšiel zborník 23 príspevkov k sledovanej téme, pričom autormi boli okrem zástupcov akademickojej sféry, aj predstavitelia samospráv a samotní rómski aktivisti alebo poslanci. Bližšie pozri: Benč - Hrustič - Kardos - Mušínska, 2013.

¹⁰ Bližšie informácie k výsledkom týchto volieb pozri: Voľby do orgánov samosprávy obcí 2002.

tel'stvo úplne rómske. Opäť tu platí podobná skutočnosť, ako v prípade rómskych starostov, že väčšina z uvedených 10 obcí, v ktorých mali Rómovia v miestnom zastupiteľstve väčšinu boli obce, v ktorých Rómovia predstavovali aj väčšinu obyvateľstva. V šiestich obciach Rómovia predstavovali viac ako 75 % obyvateľov obce, v troch bolo zastúpenie väčšinové ale menej ako 75 % a v jednej obci Rómovia predstavovali menšinu.

Atlas 2004 evidoval skutočnosť, že v PSK nebola ani jedna obec, v ktorej by Rómovia mali väčšie ako 75 % zastúpenie a zároveň nemali ani jedného poslanca v obecnom zastupiteľstve. Zároveň však v bolo 6 obcí, v ktorých Rómovia tvorili väčšinu miestneho obyvateľstva ale v obecnom zastupiteľstve nemali ani jedného rómskeho zástupcu.

Aktivity rómskych politických strán na lokálnej úrovni Atlas 2004 v rámci PSK zaznamenal v 13 obciach, pričom iba v dvoch prípadoch nebola ich aktivita úspešná, t. j. v týchto dvoch obciach Rómovia nezískali ani jedno miesto v obecnej samospráve (a to aj napriek faktu, že v tých obciach Rómovia predstavovali v tom čase väčšinové obyvateľstvo¹¹).

Zistenia na základe Atlasu 2013

Podľa mierne upravenej metodiky Atlasu 2013, sa v rámci PSK sledovalo celkovo 243 miest a obcí. Nami sledovanú problematiku sledovali takmer identické otázky, avšak oproti Atlasu 2004 medzi nimi absentovala otázka ohľadom lokálnych aktivít rómskych politických strán. Vzhľadom na aktuálnu situáciu v orgánoch samospráv uvedený Atlas podchytil stav, ktorý v mestách a obciach v zásade nastal na základe výsledkov volieb konaných 27. novembra 2010.¹²

Atlas 2013 evidoval 5 obcí v ktorých boli zvolení rómski starostovia. Podobne ako v prípade Atlasu 2004, aj v rámci tohto zisťovania môžeme skonštatovať, že všetci rómski starostovia boli zvolení v obciach, v ktorých

rómskeho obyvateľstvo predstavuje minimálne 75 % podiel. Obcí s takto dominantným pomerom rómskeho obyvateľstva bolo v kraji celkovo 11. Celkový počet obcí kraja v ktorých Rómovia predstavovali minimálne polovicu obyvateľstva, bol podľa tohto Atlasu – 45.

Zatiaľ čo počet starostov v porovnaní týchto dvoch Atlasov výrazne nevzrástol (aj keď v percentuálnom vyjadrení to predstavovalo nárast o dve tretiny, t. j. 66 %), počet obecných samospráv, do ktorých boli zvolení rómski poslanci bol výrazne vyšší. Celkovo takýchto obcí bolo v PSK 64, čo predstavuje nárast o viac ako jednu tretinu. Podobný nárast môžeme sledovať aj v celkovom počte zvolených rómskych poslancov, ktorých oproti predošlému zisťovaniu bolo celkovo 159, čo je nárast o takmer jednu tretinu.

Uvedený nárast celkových počtov rómskych poslancov v Prešovskom samosprávnom kraji sa podobným pomerom prejavil aj na ich percentuálnom zastúpení v rámci celkového počtu poslancov obecných a mestských samospráv, zvolených v rámci PSK. Vo voľbách do orgánov samospráv, bolo v PSK celkovo zvolených 4212 poslancov, z čoho vyplýva, že 159 rómskych poslancov predstavuje 3,75 % podiel (resp. ak by sme brali do úvahy iba obce ktoré podchytil Atlas 2013, tak tento pomer by sa zvýšil na 8,35 % – celkový počet poslancov v sledovaných obciach bol 1905).

Počet obcí v ktorých rómski poslanci predstavovali väčšinu v orgánoch miestnych samospráv sa zvýšil o polovicu a predstavoval 15 obcí. V troch z týchto obcí Rómovia predstavovali menšinu obyvateľstva, a v 5 obciach Rómovia boli väčšinovým obyvateľstvom. V 7 obciach predstavovalo rómske obyvateľstvo viac ako 75 % z celkového počtu obyvateľov. Podobne ako v prípade Atlasu 2004, aj v tomto zisťovaní 100 % zastúpenie Rómov v orgánoch samospráv bolo v štyroch obciach, pričom v troch z nich Rómovia predstavujú viac ako 75 % obyvateľstva.

Oproti minulosti, Atlas 2013 evidoval jednu obec v Prešovskom samosprávnom kraji, v ktorej Rómovia predstavovali viac ako 75 % z celkového počtu obyvateľov, a pritom v orgánoch miestnej samosprávy nemali ani jedného reprezentanta. Obcí v ktorých Rómovia predstavujú väčšinové obyvateľstvo a pritom nemajú ani jedného zástupcu v orgánoch samosprávy bolo celkovo 5.

¹¹ Na upresnenie je nevyhnutné poznamenať, že väčšina Rómov v obci neznamená automaticky aj väčšinu v rámci počtu oprávnených voličov. V mnohých obciach totiž výraznú časť Rómov predstavujú deti a mládež, t. j. obyvatelia bez volebného práva.

¹² Bližšie pozri: Voľby do orgánov samosprávy obcí 2010.

Zistenia na základe Atlasu 2019

Atlas 2019, ako už bolo uvedené, značne pozmenil metodiku zberu dát. To sa odzrkadlilo aj vo výskyte a formulácii otázok so vzťahom k nami sledovanej téme. Oproti minulým zisťovaniam Atlas 2019 úplne vyradil otázku ohľadom toho, či starosta je alebo nie je Róm. Taktiež v prípade poslancov sa zisťoval iba celkový počet poslancov obecného alebo mestského zastupiteľstva, pričom prítomnosť rómskych poslancov sa zisťovala iba súhrnným konštatovaním – áno / nie – ale ich počet sa nezisťoval. Tieto údaje sme preto doplnili o neoficiálne predbežné prehľadky, ktoré pre vlastné interné potreby sledovala organizácia Národný demokratický inštitút (NDI) z Bratislavy¹³ a Krajské centrum pre rómske otázky z Prešova. V prípade obidvoch zdrojov nejde o exaktné a detailné výskumy, ale o interné kvalifikované odhady, vychádzajúce z dlhodobej práce týchto organizácií priamo v teréne. Atlas 2019 a údaje NDI a KCpRO zachytili stav, ktorý bol v jednotlivých samosprávach po voľbách 10. novembra 2018.¹⁴

Oproti minulým zisťovaniam Atlas 2019 sledoval menší počet obcí aj v Prešovskom samosprávnom kraji. Celkový počet sledovaných obcí bol 223. Z týchto obcí bolo 55 takých, v ktorých Rómovia predstavovali minimálne 50 % z celkového počtu obyvateľov a z nich bolo 19, v ktorých Rómovia predstavovali minimálne 75 % zastúpenie.

Spomedzi týchto sledovaných obcí boli rómski starostovia zvolení v 12 obciach. Oproti minulosti už nejde iba o obce v ktorých Rómovia majú dominantný (t. j. minimálne 75 %) podiel na celkovom počte obyvateľov obce (takých obcí s rómskym starostom bolo celkovo 7), ale registrujeme rómskych starostov, aj v obciach, v ktorých Rómovia predstavujú obyčajnú väčšinu – takýchto obcí bolo celkovo 5.

Oproti predošlému zisťovaniu, celkový počet obcí, v ktorých Atlas 2019 eviduje prítom-

nosť rómskych poslancov sa zvýšil na 68.¹⁵ Celkový počet týchto poslancov sa podľa odhadov zvýšil na minimálne 181. Vo voľbách v novembri 2018 bolo v rámci PSK celkovo zvolených 4171 poslancov do orgánov samospráv, takže uvedené číslo 181 rómskych poslancov predstavuje 4,34 % podiel. Ak by sme vzali do úvahy iba obce, ktoré sleduje Atlas 2019, tak v uvedených mestách a obciach bolo zvolených celkovo 1793 poslancov, z ktorých 181 rómskych poslancov predstavuje 10,1 % podiel.

Z uvedených 68 obcí, v samosprávach ktorých Atlas 2019 eviduje rómskych poslancov, väčšinovo rómske zastupiteľstvo evidujeme v 19 obciach, pričom 4 samosprávy majú čisto rómske zastupiteľstvo.

Z opačnej strany Atlas 2019 neeviduje opäť ani jednu obec v rámci PSK, v ktorej Rómovia predstavujú viac ako 75 % obyvateľov a pritom by v orgánoch samosprávy nemali ani jedného reprezentanta. Zároveň však eviduje 7 obcí bez rómskeho reprezentanta v orgánoch samosprávy, pričom počet Rómov v obci je nadpolovičný.

Súhrnne môžeme sledovať kontinuálny nárast politickej participácie Rómov v rámci PSK po voľbách v roku 2002 (stav zachytáva Atlas 2004). Aj keď sa na prvý pohľad môže tento nárast javiť ako veľmi výrazný, môžeme predpokladať, že v budúcnosti už až tak výrazne neporastie. Počet obcí v ktorých Rómovia predstavujú väčšinu a pritom v organoch miestnej samosprávy nemajú žiadne zastúpenie totiž už nie je veľmi veľký. Z druhej strany musíme taktiež konštatovať, že uvedený nárast stále (v percentuálnom vyjadrení) zďaleka nedosahuje mieru podielu Rómov v rámci PSK.

¹³ Na tomto mieste by sme chceli vysloviť poďakovanie NDI za poskytnuté súhrnne informácie. NDI sa okrem iného dlhodobo venuje aj problematike práce a vzdelávania rómskych kandidátov na starostov a poslancov samospráv.

¹⁴ Bližšie pozri: Voľby do orgánov samosprávy obcí 2018.

¹⁵ Toto číslo podľa zistení NDI a KCpRO nemusí byť presné. V niektorých prípadoch (minimálne v 3) je sporné, či v daných obciach skutočne sú rómski poslanci, alebo došlo iba k chybnému označeniu pri vyplňovaní dotazníka.

Tabuľka 2 Súhrnný prehľad sledovaných údajov

Atlas	2004	2013	2019
Celkový počet miest a obcí v PSK	664	664	664
Počet sledovaných obcí v PSK	252	243	223
Počet obcí s polovičným alebo väčšinovým rómskym obyvateľstvom	33	45	55
Počet obcí v ktorých Rómovia tvoria 75 % a viac obyvateľstva	7	11	19
počet obcí v ktorých boli rómski starostovia	3	5	12
počet obcí v ktorých boli rómski poslanci	47	64	68
celkový počet rómskych poslancov	120	159	181 ¹⁶
počet obcí v ktorých rómski poslanci tvorili väčšinu zastupiteľstva	10	15	19
počet obcí v ktorých Rómovia tvoria 75 % a viac obyvateľstva ale v zastupiteľstve nemajú ani jedného poslanca	0	1	0
počet obcí v ktorých Rómovia tvoria 50 % a viac obyvateľstva ale v zastupiteľstve nemajú ani jedného poslanca	6	5	7
% podiel rómskych poslancov v rámci všetkých miest a obcí PSK	2,8	3,75	4,34
% podiel rómskych poslancov v rámci obcí zaradených do Atlasu v rámci PSK	5,99	8,35	10,10
% podiel Rómov v PSK	10,91 ¹⁷	13,97 ¹⁸	15,4 ¹⁹
Celkový odhadovaný počet Rómov v PSK	86 524	114 207	127 008

Zdroj: vlastné výpočty autora.

¹⁶ Podľa odhadov organizácii NDI a KCpRO.

¹⁷ Podľa údajov zo štatistického úradu Slovenskej republiky, žilo v Prešovskom samosprávnom kraji k 1. 1. 2003 celkovo 793 182 obyvateľov. Bližšie pozri: http://datacube.statistics.sk/#!/view/sk/VBD_DEM/om7011rr/v_om7011rr_00_00_00_sk.

¹⁸ Podľa údajov zo štatistického úradu Slovenskej republiky, žilo v Prešovskom samosprávnom kraji k 1. 1. 2013 celkovo 817 382 obyvateľov. Bližšie pozri: http://datacube.statistics.sk/#!/view/sk/VBD_DEM/om7011rr/v_om7011rr_00_00_00_sk.

¹⁹ Podľa údajov zo stránky Wikipedia.org k 31. 12. 2018 žilo na území prešovského samosprávneho kraja 825 022 obyvateľov. Bližšie pozri: https://sk.wikipedia.org/wiki/Pre%C5%A1ovsk%C3%BD_kraj.

Literatúra:

- Atlas rómskych komunít 2019. Bratislava, Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity v spolupráci a Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2019. Dostupné na internete: <<http://www.minv.sk/?atlas-romskych-komunit-2019&subor=347372>> [28/10/2019].
- BENČ, V. - HRUSTIČ, T. - KARDOS, T. - MUŠINKA, A. (eds.): *Teoretické a praktické otázky politickej participácie Rómov na lokálnej úrovni*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Prešov, SFPA, 2013.
- MUŠINKA, A. - MATLOVIČOVÁ, K.: Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013 ako pramenná databáza pre analýzu situácie Rómov na Slovensku a jeho potenciál pre ďalšie výskumy a analýzy. In: PODOLINSKÁ, T. - HRUSTIČ, T. (eds.): *Čierne-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA 2015, s. 224 - 247.
- MUŠINKA, A. - ŠKOBLA, D. - HURRLE, J. - MATLOVIČOVÁ, K. - KLING, J.: Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013. Bratislava: UNDP 2014.
- Prehľad stavu a pohybu obyvateľstva – SR-oblasť-kraj-okres. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2018. Dostupné na internete: <http://datacube.statistics.sk/#!/view/sk/BD_DEM/om7011rr/v_om7011rr_00_00_00_sk> [28/10/2019].
- Prešovský kraj. Wikipedia, 2019. Dostupné na internete: <https://sk.wikipedia.org/wiki/Pre%C5%A1ovsk%C3%BD_kraj> [28/10/2019].
- RADIČOVÁ, I. (ed.): Atlas rómskych komunít. Bratislava: IVO, 2004.
- Voľby do orgánov samosprávy obcí 2002. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2002. Dostupné na internete: <<http://volby.statistics.sk/oso/oso2002/sk/default.htm>> [28/10/2019].
- Voľby do orgánov samosprávy obcí 2010. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2010. Dostupné na internete: <<http://volby.statistics.sk/oso/oso2010/files/xls.zip>> [28/10/2019].
- Voľby do orgánov samosprávy obcí 2018. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2018. Dostupné na internete: <<http://volby.statistics.sk/oso/oso2018/sk/data02.html>> [28/10/2019].

Článok je čiastkovým výstupom projektu APVV-15-0556 – Štúdium príbuzenských vzťahov v rómskych komunitách Slovenska, ktorý bol financovaný z prostriedkov Agentúry pre podporu vedy a výskumu.

FENOMÉN HRANICE V KONTEXTE VÝVOJA VZŤAHOV MEDZI ŠPANIELSKYM KRÁĽOVSTVOM A JEHO KATALÁNSKYM AUTONÓMNYM REGIÓNOM

RÓBERT KIRÁLY

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: robert.kiraly@smail.unipo.sk

Abstract:

This work analyzes a conflict between Spain and its autonomous region of Catalonia; we appeal to context of phenomenon of identitary borders and emotional bordering, with using a border studies methodology. The article characterizes signs and symbols - both tangible and intangible - on the basis of which the Catalans identify themselves as a nation with ambitions to have their own state or to federalize the Kingdom of Spain. Work also describes historical and current context of struggle between Madrid and Barcelona (economical, political, cultural). In the last part we accentuate four scenarios of potential evolution of relations between Spain and Catalonia.

Keywords:

Autonomy, Barcelona, Borders, Catalonia, Identity, Madrid, Nation, Spain, Struggle.

Úvod

V práci vykonávame rozbor konfliktu medzi Španielskym kráľovstvom a jeho autonómnym katalánskym regiónom, pričom kladieme

dôraz na kontext fenoménu identitárnej hranice a emocionálneho borderingu. Naším cieľom je ponúknuť nový pohľad na danú problematiku ako aj na problém otázky katalánskej národnej identity, a to prostredníctvom použitia metodológie border studies. V záverečnej časti práce predkladáme štyri možné scenáre budúceho vývoja vzťahov. Na spracovanie témy používame relevantné internetové a knižné zdroje

(Ne)španielske Katalánsko? Analýza ich vzájomných vzťahov s dôrazom na fenomén hranice

Rok 2017 sa niesol v znamení aj vyhrotenia vzťahov na Pyrenejskom polostrove medzi ústrednou, resp. centrálnou španielskou mocou a jej autonómnym katalánskym regiónom. Táto situácia sa pretavila až do podoby Madridom neuznaného referenda o nezávislosti v roku 2017, pričom sa vtedajší španielsky premiér Mariano Rajoy nebál použiť aj obranné zložky štátu na potlačenie pokojného ľudového hlasovania. Po tejto situácii nastal rozkol v európskej spoločnosti. K polarizácii verejnej mienky došlo aj na základe toho, že jedni vyzdvihovali

katalánske autonómne snahy poukazujú na Chartu OSN, pričom druhá strana plne podporovala španielsku ústavu a zákony, podľa ktorých súčasný katalánsky expremiér Carles Puigdemont a spol. konali neoprávnene. V tomto spore zohráva kľúčovú rolu aj samotná hranica (Kováčiková, 2017).

Naším cieľom preto bude analyzovať uvedený konflikt z nového uhlu pohľadu – z pohľadu výskumu hraníc. Hneď na začiatku by sme upriamili pozornosť na jednu nie nepodstatnú skutočnosť. Hlavným popudom na vznik štúdia hraníc boli nepochybne aj integračné procesy na európskom kontinente, ktoré si doslova vyžiadali nový pohľad ako na fungovanie, tak aj na funkcie hraníc národných štátov. V prípade vzťahov v Španielskom kráľovstve upriamime našu pozornosť na fenomén hranice z antagonistického, konfliktného uhla pohľadu.

Ďalšie španielske regióny,¹ ak odhladneme od Katalánska, taktiež netúžia po ešte väčšej integrácii s Madridom, ale ich snahou je dezintegrácia. Inak povedané, volajú po úplnom rozpade unitárneho charakteru Španielska a vytvorení buď federatívneho modelu rešpektujúcu centrálnu vládu, no s výrazným posilnením suverenity, alebo odtrhnutím sa a vytvorením samostatného štátu. Kým európskym trendom v posledných rokoch je „búranie“ hraníc, resp. budovanie Schengenu a prijímanie nových členov s cieľom rozširovania tohto integračného zoskupenia (tzv. proces europeizácie), v Španielsku sa deje presný opak. Prečo tomu tak je, hodláme analyzovať v nasledujúcej časti práce.

Na to, aby sme pochopili problematiku vzťahov medzi Madridom a Barcelonou je nutné v prvom rade poznať charakter, teda niečo, čo možno nazvať mentalitou Kataláncov. Je známe, že Katalánci majú okrem autonómneho postavenia aj svoju historickú, kultúrnu a jazykovú špecifickosť, ktorá ich do značnej miery odlišuje od Španielov. A tak, pri deskripcii katalánskych symbolov a iných špecifik poukážeme na to, akým spôsobom tieto formálne znaky národa/štátu ovplyvňujú/ovplyvňovali proces diškurzívneho hraničenia (Scott, 2011, s. 8). Ale nielen jeho. Hranica môže mať rôznorodé podoby. Pod týmto pojmom si môžeme

predstaviť prírodné úkazy (rieky, pohoria, polia...), umelo vytvorené hranice (ploty, múry...), ale hranica má aj svoju „duchovnú“ podobu.

Ide totiž o vybudovanie národnej identity v mysliach jednotlivých ľudí, ktorí sami seba ohraničujú od príslušníkov iných národov, t. j. identifikujú sa vo vzťahu k iným. Môžeme tu teda pojednávať o tzv. „identitárnej“ hranici. A práve fenomén identity v kontexte hranice vystupuje a zohráva závažnú úlohu aj pri bilaterálnych vzťahoch medzi Barcelonou a Madridom. Umelé a nedobrovoľné, resp. násilné spojenie dvoch národov do jednotného politicko-geografického celku sa skôr či neskôr musí prejaviť v situáciách, aké sme mali možnosť badať na Pyrenejskom polostrove v r. 2017. Čo ale tvorí katalánsku identitu?

Rozhodne pri odpovedi na túto otázku musíme začať históriou. Práve tá patrí k najdôležitejším determinantom utvárania národnej identity a teda aj „identitárnej hranice“. Katalánska štátnosť ráta viac ako tisíc rokov, pričom neustály boj Kataláncov o nezávislosť sa vyskytoval v minulosti už mnohokrát.² Nás ale bude zaujímať predovšetkým rok 1714, kedy počas vojny o španielske dedičstvo prišli o svoju nezávislosť. 11. september, teda deň tejto udalosti, je u Kataláncov známy ako Diada Nacional de Catalunya (Deň nezávislosti). Významný úspech zaznamenal tento národ v roku 1931, keď po páde diktátora Miguela Prima de Riveriho došlo k vytvoreniu nezávislej Katalánskej republiky s metropolou Barcelona a prezidentom Francescom Maciàom. Ich suverenita však nemala dlhé trvanie. V roku 1939, po konci občianskej vojny s víťazným generálom Franciscom Francom, sa katalánska identita a autonómia násilne potlačili, pričom bol popravený prezident a katalánsky národný hrdina Lluís Companys i Jover. Autonómny štatút (ale už nie nezávislosť) im bol obnovený v roku 1979 na základe španielskej ústavy (Chmelár, 2017; Štrba, 2017; Sant, 2017, s. 345).

Ako teda môžeme vidieť, hranice tohto národa počas svojej dlhoročnej existencie zaznamenávali značné turbulencie a neustále snahy o potlačenie identity suverénneho a hrdého národa. Túto skutočnosť potvrdzuje v konečnom dôsledku aj vyššie uvedený Deň nezávislosti,

¹ Autonómne snahy nemajú iba Katalánci ale aj napr. Baskicko, Galícia, Navarra.

² Bližšie pozri: The Spanish Crisis in Iberia, 2019; Ponc, 2017.

ktorý je jedným z oficiálnych národných symbolov Katalánska (Sant, 2017, s. 345).

História utvára, resp. je spoločným menovateľom všetkých ďalších katalánskych symbolov či identity. Ďalším mimoriadnym prvkom pri vymedzovaní identity a budovaní „identitárnych“ hraníc je nepochybne vlajka (známa aj ako Senyera) a s ňou súvisiaci znak. Vlajku, ako vexiologický symbol, tvoria 4 červené pruhy na žltom poli, čo sú zároveň aj národné farby. Ide o historický relikv od dôb kráľa aragónskeho, ktorého symbolika je znázornená aj v znaku. S vlajkou súvisí jeden termín, o ktorom uvažoval Prokcola – emocionálny bordering. Je to vnímanie emócie ako súčasť identity národa. Túto záležitosť môžeme veľakrát badať pri udeľovaní významných ocenení, ale aj pri športových úspechoch, resp. prehrách. V kontexte Katalánska a Španielska môžeme emocionálny bordering vnímať predovšetkým pri futbalových zápasoch celosvetovo populárnych klubov Real Madrid a FC Barcelona, kde fanúšikovia „Blaugranas“ mávajú katalánskymi zástavami.³ Napokon, katalánska vlajka je zobrazená aj v logu samotného klubu (Colomina, 2019, s. 240 – 245; Duleba a kol., 2017, s. 45).

Logo katalánskeho futbalového veľkoklubu ale obsahuje okrem Senyery aj ďalší oficiálny národný znak. Ide o tzv. Creu de Sant Jordi, ktorý je spájaný so svätým Jurajom – známym martýrom a patrónom mnohých štátov a miest (vrátane Katalánska). V tejto súvislosti sa udeľuje aj najvyššie katalánske civilné ocenenie známe ako Premi Creu de Sant Jordi (Creus, 2019). K identite národa a jeho vymedzeniu v kontexte duchovných hraníc nepochybne patrí aj národná hymna. Tá je spätá aj s vyššie uvedeným emocionálnym borderingom. Hymna totiž u príslušníkov národa vyvoláva určitý pocit hrdosti (samozrejme v prípade, ak znie pri radostnejších udalostiach). Takzvaná „Els Segadors“ je hymnou pre Kataláncov od roku 1993, avšak pôvod tejto piesne siaha až do 17. storočia! Text bol inšpirovaný pôvodnou národnou piesňou známou ako „Guerra dels Segadors“ spievanej pri príležitosti začatia Tridsaťročnej vojny. V úvodnej slohe sa dokonca uvádza aj ich túžba po samostatnosti, čo len podčiarkuje vážnosť ich politického zmysľania, resp. národno-emancipačných túžob a ambícií.

³ Národnú hrdosť a katalánske symboly môžeme badať aj pri iných tamojších populárnych športoch napr. futbal, rugby, hokej (Trueta, 2008, s. 11 – 14).

Emocionálny bordering sa tak pri zvukoch hymny – podľa nášho názoru – dostáva do silnejších „kontúr“, než napr. pri počúvaní slovenskej hymny zo strany Slovákov. Prvé dva verše znejú nasledovne: „Catalunya triomfant, tornara a ser rica i plena“ (voľne preložené ako – „Katalánsko víťazné, bude opätovne bohaté a celé“) (Hargreaves, 2000, s. 98 – 99).

Je známe, že štátne symboly tvoria vlajka, hymna, znak a pečať. Prvé tri sme si už v kontexte s Katalánskom analyzovali, a tak a pred nami „stojí“ posledný štátny symbol – pečať. Jej celý názov znie Segell de la Generalitat de Catalunya, pričom reprezentuje všetky katalánske inštitúcie a pridružené orgány (The Generalitat, 2018). Tieto symboly nie sú len záležitosťou štátu, ale aj identitárnou, resp. emočnou. Dávajú totižto pocit suverenity a pocit autonómnosti, nezávislosti, o ktorý Katalánci počas histórie svojej existencie prišli niekoľkokrát. Aj preto sa teraz väčšia časť spoločnosti vymedzila voči domorodým Španielom, pričom odmieta centralizovanú madridskú vládu.

Ak sa bližšie pozrieme na charakter hranice, tak môžeme v tejto súvislosti uvažovať, podľa nášho názoru, o 2 typoch hraničenia – diškurzívneho a reprezentačného. Ide o vymedzenie, ktoré poskytol James Wesley Scott. Diškurzívne hraničenie zahŕňa politický a sociálny rámec. Dochádza tu napríklad k vymedzeniu rozdielnosti v oblasti kultúry, etnicity, histórie či geografie. Prvoplánovo hovorí napr. o vyjadrení identity a vzťahu k samotnej hranici (Scott, 2011, s. 8). V prípade Katalánska a Španielska to dokonale „sedí“.

Hranica medzi nimi (hoc je len de facto pomyselná, nakoľko stále pojednávame o unitárnom štáte) je vymedzením dvoch rozdielnych identít, s rôznou minulosťou, ba aj jazykom. Je všeobecne známe, že katalánčina je jedným z úradných jazykov tohto autonómneho regiónu, čo len opätovne, spoločne s vyššie uvedenými symbolmi, potvrdzuje skutočnosť, že ide o národ, a nie len o etnikum, hoc je pravda, že podľa španielskej ústavy to de iure pravda nie je.

Pri jazyku resp. povahe/nepovahe národného charakteru Katalánska sa pristavíme z dôvodu možnosti uvážlivejšieho, resp. objektívnejšieho pochopenia súčasného vyhroteného stavu. Ak vynecháme vzájomné osočovania, nadávky a nerešpektovanie geografickopolitických hraníc svojich kultúr, tak sa dosta-

neme do roviny politicko-právnej, ktorá je z nášho pohľadu takisto veľmi dôležitá.

Vlnu pobúrenia „odštartoval“ španielsky ústavný súd, ktorý v roku 2010 zrušil 14 článkov katalánskeho autonómneho štatútu, pričom tvrdil, že Katalánci nie sú národ, ale len etnikum, čo v konečnom dôsledku vyústilo až do zákazu katalánčiny v španielskom parlamente. Po neúspešnom a vládou násilne potlačenom referende v roku 2017 došlo nakoniec aj k aktivácii článku 155 španielskeho základného zákona – Ústavy, (mimochodom po prvýkrát v histórii), ktorý umožňuje zrušenie, resp. obmedzenie autonómneho štatútu regiónu. De facto to znamená, že madridská vládou právny spôsobom obsadila Katalánsko a opätovne sa narušila „identitárna hranica“ medzi oboma celkami. Rok 2010 bol teda – z nášho pohľadu – kľúčovým v snahe zmeniť štatút a funkciu hranice medzi Madridom a Barcelonou. Ústava totiž hovorí o jednotnom španielskom národe. Galícia, Baskicko a Katalánsko po úprave základného zákona zostali už len „národnosťami“, a nie „národmi“. Nie je to len terminus technicus, ale obrovské poníženie miestnych, silných a historicky špecifických regionálnych oblastí. Ako uviedol profesor hispánskych štúdií Sebastiaan Faber pre portál Slate: „Bola to facka mnohým obyvateľom Katalánska, ktorí rozhodnutie videli ako ďalší dôkaz toho, že Španielsko nikdy nebude rešpektovať kto sú a nikdy nebude brať vážne ich identitu“ (Prečo, 2017; Chmelár, 2017; Erickson, 2017).

Sme svedkami akejsi evolučnej transformácie hranice medzi Madridom a Barcelonou. Na počiatku, t. j. pri vzniku Katalánska, boli prítomné tzv. subsekventné typy hraníc. Ide o taký druh ohraničenia, ktoré bolo vybudované na určitom území po osídlení daného miesta. Takisto je produktom postupného vývoja society, teda nie je produktom prírody, ale ľudskej činnosti. S tým musíme súhlasiť, nakoľko tak sa totiž Katalánci už v minulosti vymedzili nielen ako národ, ale dokonca mali svojho času aj samostatný štát s vlastnými symbolmi, jazykom, špecifikami a funkčnou hranicou! Historicky zažili Katalánci aj tzv. asekventný typ hranice, ktorý mal tendenciu adaptovať sa na rôznorodé spoločenské zmeny, pričom sa prispôboval etnickým či jazykovým pomerom. Domnievame sa, že tento typ hranice existoval od r. 1979, čo je rok obno-

venia autonómneho charakteru regiónu až po rok 2017, kedy došlo k aktivácii článku 155 španielskej ústavy (Duleba a kol., 2017, s. 14).

Do tej doby, hoci existovali rôzne spory a nedorozumenia, dochádzalo k relatívnemu rešpektovaniu hraníc oboch geograficko-politických celkov. Po aktivácii uvedeného článku Ústavy sa charakter hranice pretransformoval z asekventného typu na reliktný, t. j. pozostatkový. V tomto type je politický význam ohraničenia minimálny. Hranice sa vymedzujú ako historický reliktný, ktorý už oficiálne neexistuje. Mariano Rajoy de facto a de iure prebral kontrolu nad politickými a administratívnymi inštitúciami regiónu, pokiaľ sa neobnoví ústavnosť v regióne (Španielsko, 2017; Duleba a kol., 2017, s. 14).

„Nepolitickými“ slovami to znamená, že centrum bude Katalánsku vládnuť dokiaľ nebudú úplne eliminované jeho separatistické ambície, a to aj v budúcnosti. Tento článok je obrovskou právnou zbraňou v rukách Madridu, aby zabránil akýmkoľvek dezintegračným snahám a premene charakteru hraníc. Aj na základe týchto skutočností konštatujeme, že cieľom centrálnej vlády je transformovať regionálne hranice z asekventného na trvalo reliktný typ.

Domnievame sa, že každá hranica má svoj postupný vývoj, resp. sa nejedná o nejaký stály fenomén. Koniec koncov história nám dáva obrovské množstvo príkladov, kde sa menil význam a charakter hraníc. V tomto kontexte pojednáva aj pragmatický prístup border studies, ktorý sa primárne orientuje na riešenie problematík súvisiacich s jestvovaním hraníc. Pragmatický prístup je dôkazom vyššie uvedenej skutočnosti, že evolučná transformácia hraníc je možná vďaka svojmu flexibilnému charakteru. Avšak katalánsko-španielsky príklad je na dnešné pomery v Európe špecifický. Kým totižto väčšina štátov posledných desaťročí sa snažila o búranie hraníc a integráciu založenú na vzájomnej kooperácii a rešpekte, tak Katalánci sa snažia o dezintegráciu zo Španielskeho kráľovstva. Otázne ale je, akým spôsobom by fungovala cezhraničná kooperácia po prípadnom oddelení sa Barcelony a jej vstupe do EÚ. Domnievame sa, že v konečnom dôsledku by museli oba štáty pristúpiť na cezhraničnú spoluprácu a odbúranie hraníc, nakoľko sú oba celky od seba v mnohých ohľadoch závislé.

Katalánsko ale disponovalo pred referendom z r. 2017 veľkou mierou autonómie. Spomenúť môžeme napr. existenciu regionálnej vlády, parlamentu, policajných zložiek, škôl s katalánčinou ako vyučovacím jazykom, katalánčinu ako úradný jazyk, internetovú doménu (.ca) atď. Dokonca španielska ústava zaväzuje centrálnu vládu ochraňovať jednotlivé špecifické národy v krajine, vrátane ich jazyka ako kultúrno-historického dedičstva (Constitution, 2018, s. 10 – 11; Katalánské, 2017).

Katalánci aj napriek tomu volajú po článku 1 Charty OSN, ktorý okrem iného pojednáva o práve na sebaurčenie. Charta hovorí o nevyhnutnosti a potrebe „rozvíjať medzi národmi priateľské vzťahy založené na úcte k zásade rovnoprávnosti a sebaurčenia národov, ako aj robiť každé iné vhodné opatrenie na posilnenie svetového mieru“ (Charta, 2018, s. 1).

Niektoré dôvody separatistických nálad Kataláncov sme už v našom texte uviedli. Mnohokrát sa jednalo o problém identity, nakoľko Španieli narúšali túto prirodzeno-historickú duchovnú hranicu. Nacionalizmus, nacionálne uvedomenie či patriotizmus je nepochybne ústrednou témou Kataláncov. Dokonca ani tvrdé represívne režimy, za generála Franca obzvlášť, nedokázali zdevastovať hranice ich identity. Vedomie neopakovateľnosti, historickej jedinečnosti a autenticity pretrvalo v mysli utlačovaného národa, pričom táto idea bola odovzdávaná každej ďalšej, dnes už početnej generácii. Počet obyvateľov hlásiacich sa ku katalánskej identite je cez 7,5 milióna ľudí! Čo je o dosť viac ako má samotné Slovensko, alebo Fínsko (Population, 2017).

Druhým dôvodom prebudených nacionalistických vášní a ambícií Kataláncov v podobe samostatnosti na úrovni štátu alebo aspoň federalizovaného Španielska je ekonomický faktor. Katalánsko patrí medzi najbohatšie španielske regióny a aj tento moment utvrdzuje v domácom obyvateľstve ideu možného samostatného jestvovania. Uvedené umocnila aj hospodárska kríza z r. 2008, počas ktorej v r. 2009 upadlo Španielsko do dlhej ekonomickej recesie, pričom jeho HDP začalo rásť až v roku 2014. Katalánci sa cítia ekonomicky podvedení. Na celkovom HDP Španielska sa podieľajú 20 %, avšak pri rozdeľovaní financií sa Madrid orientuje viac na chudobnejšie regióny, čo sa Barcelone rozhodne nepáči. Centrálna madridská vláda je navyše konfrontova-

ná so skutočnosťou, že prípadné oddelenie sa Katalánska vytvorí právny precedens aj pre ďalšie autonómne regióny. Predovšetkým by šlo o Baskicko, Navarru a Galíciu (Prečo, 2018).

V kontexte border studies by sme tento spor mohli vnímať aj ako konflikt centrum – periféria. Podľa našej mienky sa však v Madride v tejto súvislosti koncentruje, resp. centralizuje najmä politická moc. Katalánsko, ako sme uviedli, je bohaté a bolo by schopné samostatného hospodárenia, avšak chýba mu politicko-právna moc vo vzťahu k centru.

Pojem „periféria“ – vo vzťahu k potrebám našej analýzy – definoval (aj) J. Gottman. Podľa neho „je to oblasť vymedzená fyzicko-geografickými podmienkami, historickým vývojom, silou ekonomických funkcií a politickou organizáciou“ (cit. podľa Duleba a kol., 2017, s. 56).

To všetko platilo ešte pred obmedzením autonómie regiónu zo strany ústrednej vlády. Katalánci mali vlastné ohraničené územie na severovýchode krajiny, disponovali ekonomickou silou a politickou organizáciou (t. j. mali svoju vládu a parlament) a majú za sebou storočný historický vývoj a skúsenosti predkov. Dôležitou zložkou „identitárnej hranice“ sú kultúrne špecifiká. Analyzovali sme štátne symboly, históriu, ekonomiku a jazyk, avšak kultúra hrá takisto svoju nezanedbateľnú rolu pri vymedzovaní vzťahu dvoch národov. Aby nedošlo k omylu, sme si uvedomili, že kultúra sa primárne identifikuje prostredníctvom jazyka, ibaže množstvo symbolov podieľajúcich sa aj na procese emocionálneho borderingu pochádza z miestneho folklóru. A je ich naozaj veľké množstvo, pričom sú odlišné od tých španielskych. Z nášho pohľadu ide teda o dôkaz, že tieto dva národy, španielsky a katalánsky, sú odlišné aj po kultúrnej stránke, t. j. jazykovej, folklórnej, umeleckej v širšom zmysle slova a následne historickej i politickej.

Medzi najvýznamnejšie symboly Katalánska v kultúrnych reláciách patrí napr. tanec s názvom Sardana. Je to jeden z najvýznamnejších historicko-kultúrnych špecifik Kataláncov. Je to kultúrne dedičstvo upevňujúce národnú identitu a odlišnosť ich národa od iných⁴ (Hargreaves, 2000, s. 97).

⁴ Túto špecifickosť môžeme dať do komparácie napríklad s tzv. slováckym verbuňkom, ktorý ako tanec je zapísaný na zozname majstrovských diel

Ďalšími katalánskymi kultúrnymi špecifikami sú napr. *Vibria* a *Gigantes y cabezudos*. V prípade *Vibria* ide o európskeho draka, ktorý má nenahraditeľné miesto aj v katalánskej mytológii či folklóre. *Gigantes y cabezudos* je festival historických kostýmov. Hlavným znakom festivalu sú typické papierové mechy na hlavách znázorňujúce významné osobnosti národa (*Gigantes*, 2019; *Vibria*, 2019).

Katalánci majú svoje kultúrne nehmotné dedičstvo zapísané od roku 2010 aj na zozname UNESCO, a to v prípade tzv. *Castell*, čo je stavenie ľudskej veže na katalánskom festivale (*Los*, 2010). Do katalánskej kultúry sa radia aj ďalšie typické črty z oblasti architektúry a geografie (napr. známa *Sagrada Familia*). Katalánci však majú aj ďalšie štátno-politické symboly (okrem vlajky, pečate, znaku a hymny). Nasledujúca časť príspevku tak opätovne poukáže na diferenciáciu medzi Španielskom a Katalánskom čo len umocní nálady na podporu osamostatnenia tohto historického regiónu zo strany samotných Kataláncov i tých kvázi Európanov, pre ktorých je európsky integračný proces aktom osnovania unitárneho, nadnárodného štátu, v ktorom preváži globálna identita na úkor národnej.

Medzi jeden z najvýznamnejších politických symbolov patrí *Pi de les Tres Branques*. Ide o už mŕtvu borovicu nachádzajúcu sa v blízkosti katalánskeho mesta Berga na severe od centra. Katalánci tento strom, resp. symbol vnímajú ako reprezentáciu jednoty ich národa, pričom je miestom pravidelných a rôznorodých politicko-kultúrnych stretnutí (*Pi*, 2019).

Špecifické postavenie v španielskej kultúre má nepochybne i *corrida*. Býčie zápasy, o ktorých sa vedú polemiky naprieč ochranármi zvierat a zástancami tradícií, dostali v Katalánsku zákaz vďaka rozhodnutiu regionálneho parlamentu v roku 2010. Celkovo bol pomer hlasov 68:55. Zaujímavosťou je aj skutočnosť, že v Barcelone sa nachádza jedna z najstarších arén pre (ne)usporadúvanie tejto atrakcie (*V Katalánsku*, 2010).

Uvedený zákaz pravdepodobne spustil aj ďalšiu vlnu separácie od Španielov. Nakoľko je *corrida* výlučne záležitosťou Španielska a Katalánci sa za Španielov nepovažujú, tak táto „kultúrna odluka“ bola z pohľadu separatistických

snáh pozitívnym krokom vpred. Došlo ešte k väčšej dezintegrácii a upevneniu identitárnych hraníc Kataláncov, ktorí, preferujú vlastný, osobitý spôsob zábavy a prezentovania svojich kultúrnych špecifik. A tak, po akomsi preskúmaní tohto historického a v istom zmysle periférneho regiónu môžeme konštatovať, že disponuje rôznorodými odlišnosťami, osobitosťami, špecifikami – kultúrnymi, ekonomickými a politickými. Prostredníctvom vyššie uvedených konštatácií či skúmaní možno preukázať, že odtrhnutie sa katalánskeho regiónu od zvyšku Španielska bude rezonovať v diškurzoch ešte veľmi dlhú dobu (samozrejme, až kým sa ich sen nestane realitou...). Podľa nášho názoru za týchto okolností by bolo najrozumnejšie viesť odbornú diskusiu o možnosti federatívneho usporiadania Španielskeho kráľovstva (*Brandes*, 2019, s. 787).

V tom prípade by došlo k zmene rozloženia politických právomocí; Katalánci by si vydobýli predovšetkým lepšie ekonomické podmienky pri redistribúcií rozpočtu medzi jednotlivé oblasti. Takisto by sa zmenil charakter hraníc. V súčasnosti môžeme registrovať, podľa nášho názoru, štyri scenáre zmeny charakteru hraníc medzi Barcelonou a Madridom. Žiadny z nich pri tom nemožno dopredu vylúčiť ako nepravdepodobný.

Prvým scenárom je trvalé ovládnutie katalánskeho regiónu zo strany madridskej centrálnej vlády. Článok 155 pojednáva o tom, že španielska vláda má právomoc ovládnuť, resp. obmedziť autonómiu regiónu v prípade, ak by dochádzalo k porušovaniu ústavného poriadku. Ako nám ale ukázala minulosť, ani počas tvrdej diktátorskej vlády sa Katalánci separatistickej idey nezriekli. Nová hranica by tak dostala prívlastok, resp. charakter reliktnej (pozostatkovej). Odstránili by sa „duševné“ a „identitárne“ hranice medzi stranami sporu a začal by tak proces postupnej integrácie katalánskej society do španielskej s cieľom vytvoriť homogénny jednotný španielsky národ, niečo na spôsob etnicky čistého národa a štátu, presne tak, ako to stanovuje ústava. Nepochybne Španieli alias Madridčania sú zástancami tohto scenára. Dôkazom tohto tvrdenia je fakt, že dňa 14. októbra 2019 Španielsky najvyšší súd odsúdil na dlhoročné tresty bývalých katalánskych lídrov za pokus o vyhlásenie nezávislosti. Medzi odsúdenými je napríklad bývalý katalánsky vicepremiér Oriol Junqueras (13 rokov ne-

ústneho a nehmotného dedičstva ľudstva v UNESCO (Slovácký, 2018).

podmienečne), pričom expremiér Carles Puigdemont sa pred španielskou justíciou ukrýva v zahraničí (Chceli, 2019).

Druhým scenárom je odtrhnutie sa Katalánska od Španielska a vytvorenie samostatnej geograficko-politickej štátnej jednotky, napr. Katalánskej republiky, ktorá má svoju historickú skúsenosť a podľa mnohých aj budúcnosť. Pre hranicu by to zo začiatku znamenalo úplnú zmenu súčasného charakteru. Šlo by totiž o tzv. „tvrdý“ typ hranice, nakoľko Katalánsko by sprvu nebolo členom EÚ, Eurozóny ani Schengenu. Teoreticky by vznikol obdobný problém, aký je medzi Severným Írskom a Írskom v kontexte Brexitu. Táto zmena charakteru hraníc by bola stratová pre oba celky. Španielsko by prišlo o 20 % z rozpočtu HDP, pričom Katalánsko by utrpelo najmä poklesom príjmov z turistického ruchu, na ktorom stojí väčšina ekonomiky. Pokiaľ by sa nevyriešili tieto náležitosti, tak by tým utrpeli oba celky. Pri zavedení „tvrdej“ hranice by mohla byť ohrozená aj katalánska cezhraničná kooperácia s juhofrancúzskymi regiónmi, čo by opätovne znamenalo zníženie hospodárskeho rozvoja. Naopak by sa ale upokojili nacionálne nálady v Katalánsku, hoc by to bolo na úkor ekonomických ukazovateľov. Takisto by mohlo dôjsť ak k tzv. efektu odcudzenia (Duleba a kol., 2017, s. 14).

Tretím scenárom, podľa nás z pohľadu uspokojenia oboch strán najlepším, by bolo zrušenie unitárneho charakteru štátu a vytvorenie federatívneho modelu tak, ako to môžeme badať napr. v Nemecku, Rakúsku či Belgicku. Do tohto scenára by bolo vhodné implementovať aj bod o zrušení kráľovstva, ktoré by bolo nahradené republikou s priamou voľbou prezidenta, aby nedochádzalo k centralizácii moci v rukách potenciálne možného budúceho španielskeho ústavného činiteľa. Táto cesta by zmenila charakter súčasných hraníc minimálne, nakoľko by došlo len k zmenám v prerozdelení politických právomocí. Hranice by de facto ostali také, aké v súčasnosti sú. Došlo by len k posilneniu suverenity, resp. autonómnosti historických regiónov. Vzájomná kooperácia (napr. aj cezhraničného charakteru) by ostala nenarušená. Aj keď vďaka Madridskej konvencii síce môžu lokálni lídri uzatvárať cezhraničné partnerstvá, no vďaka väčšej politickej participácii by si eventuálne mohli katalánski predstavitelia poskytnúť viac peňazí zo spo-

ločného rozpočtu na takéto akcie a neboli by len prihliadajúcimi „divákmi“ v procese pre-rozdeľovania financií zo strany centra.

Posledným možným scenárom podľa nášho názoru, by bolo vrátenie statusu quo spreď roka 2010, kedy ústavný súd v Španielsku rozhodol o zrušení štatútu národa pre historické regióny, pričom ho nahradil pojmom národnosť. Tam tkvelo najväčšie rozhorčenie katalánskych predstaviteľov, pričom olej do ohňa prilial aj zákaz katalánčiny v španielskom parlamente. Z pohľadu hraníc by to znamenalo dezintegračný postup po predchádzajúcom integračnom (mysliac po aktivácii čl. 155), avšak miera kooperácie by zostala zrejme nemenná. Ak naše tvrdenia zovšeobecníme, najideálnejším a najpokojnejším scenárom by podľa nás bol buď č. 3 alebo č. 4. V oboch prípadoch by však nemuselo dôjsť k plnohodnotnému uspokojeniu predstáv sporných strán. Z politického hľadiska v kontexte náročnosti realizácie a dopadov ako najhorší scenár považujeme úplné odtrhnutie sa katalánskeho regiónu z vyššie uvedených dôvodov.

Fenomén hranice tak má svoje opodstatnenie aj pri analýze tejto problematiky, aj keď sme sa skôr pohybovali v rovine „duchovnej“ hranice t. j. hranice v mysliach ľudí. Problematika identity, resp. emocionálneho borderingu však hrá obrovskú rolu aj pri utváraní fyzických hraníc, nakoľko tie v konečnom dôsledku tvoria samotní ľudia. Štát nie je homogénnou spoločnosťou, dvojnásobne to platí v prípade Španielskeho kráľovstva. Preto je nutná široká diskusia na problémy týkajúce sa identity a právomocí, pretože neriešený problém môže v budúcnosti prerásť do podoby demokraticky neriešiteľného problému.

Vo vzťahu k vyššie uvedeným problémom si dovoľíme vysloviť konštatovanie, že na normalizáciu vzťahov medzi stranami konfliktu je nepochybne potrebná federalizácia Španielska. Takisto je dôležité uviesť, že Katalánsko nie je jediným regiónom túžiacim po samostatnosti, pričom nemožno vylúčiť, že sa „okruh“ žiadateľov o poskytnutie väčšej autonómie nebude rozširovať. Tento záver sme vyvodili aj na základe nepochybniteľnej rozdielnosti medzi Španielmi a Kataláncami; dokázali sme, že Katalánci rozhodne nie sú etnikom, ale „plnokrvným“, ibaže utláčaným národom. Splňajú totižto všetky znaky, ktoré národ charakterizujú. Podľa kritérií britského politológa Andrewa

Heywooda národ má vykazovať spoločný jazyk, náboženstvo, etnickú jednotu, kultúrnu jednotu a spoločné dejiny,⁵ ktorými Katalánsko rozhodne disponuje, pričom pripomínáme, že už v minulosti samostatným územno-politickým útvarom bolo (Heywood, 2008, s.164 - 167). Ako uvádza nemecký filozof Johann Gottfried von Herder, každý národ (ktorý je vymedzený jazykom, vlasťou a ľudovou kultúrou), má svojho prapôvodného ducha, a z toho dôvodu má teda právo na autonómiu (Kissinger, 2016, s. 80).

Samozrejme ale nemôžeme opomenúť ani promadридský tábor v Katalánsku. V kľúčových regionálnych voľbách v roku 2017 síce zvíťazili pri rekordnej 82 % účasti voličov separatisti, avšak výborný výsledok zaznamenali aj odporcovia nezávislosti združení v strane Občania (Ciutadans). Trojica separatistických strán získala dovedna 48 %, čo nepredstavuje ani polovicu, no postačilo im to k dosiahnutiu tesnej väčšiny v parlamente. Ako však uviedol odborník na dejiny Katalánska z univerzity v Cardiffe Andrew Dowling: „Nezávislosť zvíťazila podobným spôsobom ako v roku 2015: na počet kresiel, ale nie na počet hlasov“ (Katalánci, 2017).

Bude veľmi zaujímavé sledovať vývoj týchto vzťahov z pohľadu border studies aj v budúcnosti, nakoľko násilnosti a protesty stále neutíchajú, pričom na politickej stabilite nepridáva ani patová politická situácia v Španielsku, i korupčné škandály. Fenomén hranice sa tak bude jednoznačne podieľať na politickom vývoji krajiny, pričom zrejme bude nutné pristúpiť k transformácii hraníc medzi Madridom a Barcelonou.

Záver

Prostredníctvom našej práce sme predstavili analýzu a prognózu vývoja bilaterálnych vzťahov medzi Španielskym kráľovstvom a katalánskym autonómym regiónom usilujúceho sa o obnovenie svojej úplnej suverenity a nezávislosti. Postupne sme zanalyzovali národné, politické a kultúrne symboly Kataláncov ako aj ich históriu podmienenú mnohými súbojmi

o implementáciu ich práva na sebaurčenie. Práca je zameraná na kontexte hranice, ktorá je ústredným objektom nášho skúmania. Naším hlavným záverom je skutočnosť, že na normalizáciu vzťahov medzi týmito stranami je nepochybne potrebná federalizácia Španielska. Tento záver sme vyvodili na základe skutočnosti, že sa nám podarilo dokázať rozdielnosť medzi Španielmi a Kataláncami, pričom sme dokázali, že Katalánci rozhodne nie sú etnikom, ale plnohodnotným utláčaným národom.

Literatúra

- BRANDES, S.: *Trophies and Trophobes: The Politics of Bulls and Bullfights in Contemporary Spain*, 2019. Dostupné na internete: <https://anthropology.berkeley.edu/sites/default/files/brandes_on_politics_of_bullfight_s.pdf> [18/11/2019].
- COLOMINA, J.: *The Seiyerai A Flag that made history*, 2019. Dostupné na internete: <http://internationalcongressesofvexillology-proceedingsandreports.yolasite.com/resources/11th_Madrid/21%20Colomina.pdf> [18/11/2019].
- Constitution, 2018. Dostupné na internete: <http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf> [17/9/2019].
- Creus de Sant Jordi, 2019. Dostupné na internete: <https://presidencia.gencat.cat/es/ambits_d_actuacio/premis/creus-de-sant-jordi/index.html> [18/11/2019].
- DULEBA, A.; kol.: *Hranice a cezhraničná spolupráca*. Prešov: ADIN s.r.o. 2017.
- ERICKSON, A.: *Catalonia's independence vote: What you need to know*, 2017. Dostupné na internete: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/09/30/catalonia-independence-referendum-spain/?utm_term=.52ce7a1a4cba> [16/9/2019].
- Gigantes, 2019. Dostupné na internete: <<https://www.barcelona.cat/culturapopular/es/ambitos-festivos/imaginaria-festiva/gigantes>> [18/11/2019].

⁵ Hypotetickým modelom usporiadania medzinárodných vzťahov ktorý by komplexne zohľadňoval identitárne hranice je koncept predstavený Alfredom Henrym Heinekenom. Bližšie pozri: Jacobs, 2010.

- HARGREAVES, J.: Freedom for Catalonia? Catalan Nationalism, Spanish Identity and the Barcelona Olympic Games. Cambridge: Cambridge University Press. 2000.
- HEYWOOD, A.: Politické ideologie. Plzeň: Aleš Čeněk s.r.o. 2008.
- Charta Organizace Spojených Národů, 2018. Dostupné na internete: <<https://cloud1.edupage.org/cloud/Charta-OSN.pdf?z%3A2QVVF9gstAiik%2Fbn%2BwNv8SDBWpI5UgUjEWZdkh9SYqGevsuB7UjGvIze8dNIhhd>> [17/9/2019].
- Chceli nezávislosť Katalánska, odsúdili ich na dlhoročné väzenie, 2019. Dostupné na internete: <<https://www.ta3.com/clanok/1166689/chceli-nezavislost-katalanska-odsudili-ich-na-dlhorocne-vazenie.html>> [14/10/2019].
- CHMELÁR, E.: Chmelár: V EÚ máme politických väzňov, zrádzajú sa princípy demokracie. Je to podobné, ako keby v Uhorsku 19. storočia zatkli predsedu SNS a Matice slovenskej, 2017. Dostupné na internete: <<http://www.srspol.sk/clanek-chmelar-v-eu-mame-politickych-vaznov-zradzaju-sa-principy-demokracie-je-to-podobne-ako-keby-v-uhorsku-19-storocia-zatkli-predsedu-sns-a-matice-slovenskej-15267.html>> [16/9/2019].
- JACOBS, F.: My Kingdom for a Beer? Heineken's Eurotopia, 2010. Dostupné na internete: <<https://bigthink.com/strange-maps/386-my-kingdom-for-a-beer-heinekens-eurotopia>> [26/10/2019].
- Katalánsko. „Stát ve státě“, který se nevzdává myšlenky na samostatnost, 2017. Dostupné na internete: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/2231155-katalansko-stat-ve-state-ktery-se-nevzdava-myslenky-na-samostatnost>> [16/9/2019].
- Katalánci si zvolili parlament: Víťazstvo oslavujú stúpenci aj odporcovia nezávislosti, 2017. Dostupné na internete: <<https://www.etrend.sk/ekonomika/katalanci-si-zvolili-novy-parlament-vitazstvo-oslavuju-stupenci-aj-odporcovia-nezavislosti.html>> [26/10/2019].
- Katalánske referendum: proč nastalo a co se bude dít dále?, 2017. Dostupné na internete: <<https://diplomacka-akademie.cz/katalanske-referendum-proc-nastalo-a-co-se-bude-dit-dale/>> [18/11/2019].
- KISSINGER, H.: Uspořádání světa. Státní zájmy, konflikty a mocenská rovnováha. Praha: Prostor 2016.
- KOVÁČIKOVÁ, S.: Katalánske referendum sa skončilo, stovky ľudí sú zranené (minúta po minúte), 2017. Dostupné na internete: <<https://svet.sme.sk/c/20661807/katalanci-prichadzaju-k-volebnym-miestnostiam-odovzdaju-hlasy-v-referende.html>> [28/9/2019].
- Los 'castells', Patrimonio de la Humanidad, 2010. Dostupné na internete: <https://elpais.com/cultura/2010/11/16/actualidad/1289862002_850215.html> [18/11/2019].
- Pi de les Tres Branques II (Pi Jove), 2019. Dostupné na internete: <http://parcsnaturals.gencat.cat/ca/coneix-eu-nos/arbres-monuments/am_arbres_monumentals_fitxes/bergueda/pi_de_les_tres_branques_ii/> [18/11/2019].
- PONC, M.: The four Catalan republics: 1641, 1873, 1931 and 1934, 2017. Dostupné na internete: <https://www.elnacional.cat/en/culture/our-catalan-republics-marcpons_194937_102.html> [18/11/2019].
- Population density, 2017. Dostupné na internete: <<https://www.idescat.cat/pub/?id=aec&n=249&lang=en>> [17/9/2019].
- Prečo chce Katalánsko silou-mocou svoju samostatnosť, 2017. Dostupné na internete: <<https://www.etrend.sk/ekonomika/prec-o-chce-katalansko-silou-mocou-svoju-samostatnost.html>> [17/9/2019].
- SANT, E.: How do Catalan students narrate the history of Catalonia when they finish primary education? McGill Journal of Education, Vol.50, No. 2/3 Spring/Fall (2015), s.345.
- SCOTT, J.: State of the Debate Report D6 (WP 1). EUBORDERREGIONS 2011.
- Slovácky Verbuňk. Představení, 2018. Dostupné na internete: <<http://www.unesco-czech.cz/slovacky-verbunk/predstaveni/>> [17/9/2019].

- Španielsko pozastaví Katalánsku autonómiu, 2017. Dostupné na internete:
<<https://svet.sme.sk/c/20675860/katalansky-premier-nemieni-ustupit-poziadavkam-madridu.html?ref=av-left>> [16/9/2019].
- ŠTRBA, P.: Katalánci žijú so Španielmi viac ako päť storočí. Prečo je problém práve teraz?, 2017. Dostupné na internete:
<<https://svet.sme.sk/c/20662986/katalanci-ziju-so-spanielmi-viac-ako-pat-storoci-preco-je-problem-prave-teraz.html>> [16/9/2019].
- The Generalitat of Catalonia. More than 650 years of Catalan government, 2018. Dostupné na internete:
<<https://www.barcelonas.com/generalitat-of-catalonia.html>> [18/11/2019].
- The Spanish Crisis in Iberia: Catalonia and Portugal, 2019. Dostupné na internete:
<<https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft500006j4&chunk.id=s1.4.17&toc.depth=100&brand=ucpress>> [18/11/2019].
- TRUETA, M.: Bulls and donkeys. National identity and symbols in Catalonia and Spain, 2008. Dostupné na internete:
<<https://www.anglo-catalan.org/downloads/joan-gili-memorial-lectures/lecture10.pdf>> [18/11/2019].
- V Katalánsku zakázali býčí zápasy, 2010. Dostupné na internete:
<<https://www.novinky.cz/zahranicni/evropa/207103-v-katalansku-zakazali-byci-zapasy.html>> [17/9/2019].
- Vibria de Barcelona, 2019. Dostupné na internete:
<<https://www.barcelona.cat/culturapopular/en/festivals/festival-imagery/bestiari/vibria-de-barcelona>> [18/11/2019].

„VYŠEHRADSKÁ EURÓPA. STREDOEURÓPSKY ČASOPIS“

IVO HOPTA

Graduate of the Brest State University named after A.S. Pushkin, Moscow State Institute of International Relations

Graduate of post-doctoral studies in Diplomatic Academy by the Russian Ministry of Foreign Affairs specializing in Political Science and Regional Studies

E-mail: ivohopta@gmail.com

Stredoeurópska problematika sa v posledných rokoch stáva predmetom mnohých štúdií a výskumov politických, ekonomických, sociálnych i kultúrnych inštitúcií a organizácií, nevynímajúc pri tom analytické centrá či think-tanky. Tie sa snažia svoju pozornosť upriamiť na otázky, výzvy a problémy, ktoré sa za posledné obdobie sformovali v stredoeurópskom priestore, a ktoré významným spôsobom ovplyvnili a budú ovplyvňovať rozvoj tohto regiónu.

Jednou z takýchto vedeckých inštitúcií je aj Centrum vyšehradských štúdií Inštitútu Európy Ruskej akadémie vied pod vedením medzinárodne uznávanej odborníčky, expertky Ruskej akadémie vied a Ruskej rady pre medzinárodné záležitosti na stredoeurópsku a vyšehradskú problematiku, profesorky L. N. Shisheliny. K jej bohatej vedeckej tvorbe¹ v kontexte predmetnej oblasti naposledy pribudol aj odborný-vedecký časopis „Vyšehradská Európa. Stredoeurópsky časopis“, založený v roku 2018, ktorý pod jej vedením združuje a zastrešuje odborné príspevky, analýzy a vedecko-výskumné štúdie slovenských, českých,

poľských, maďarských a ruských expertov či odborníkov v oblasti politiky, ekonomiky, histórie a kultúry.

Predpoklady vysokej odbornosti a profesionality tohto časopisu potvrdzuje aj zoznam členov redakčného kolégia a medzinárodnej redakčnej rady, ktorými sú predstavitelia takých inštitúcií a univerzít ako: Inštitútu Európy Ruskej akadémie vied, Moskovského štátneho inštitútu medzinárodných vzťahov (MGIMO), Moskovskej štátnej univerzity M. V. Lomonosova, Vysokej školy ekonomickej (HSE), Ruskej štátnej humanitárnej univerzity, Ústavu vedeckých informácií pre spoločenské vedy Ruskej akadémie vied, Moskovského centra Carnegie, Ústavu politických vied Slovenskej akadémie vied, Prešovskej univerzity v Prešove, Ústavu medzinárodných vzťahov Praha, Krakovskej ekonomickej univerzity, či Historického ústavu Výskumného centra pre humanitné vedy Maďarskej akadémie vied.

Vo svojom prvom vydaní, ktoré vychádza v podobe dvojčísła, sú analýzy a štúdie v časopise rozdelené podľa obsahu do štyroch predmetných skupín – 1. Dnešná stredná Európa, 2. 15 rokov v Európskej únii, 3. O Východnom partnerstve Európskej únie, 4. Teritória histórie. Samostatnú kategóriu tvorí skupina „Recenzie“.

V rámci prvej skupiny „Dnešná stredná Európa“ je predstavená vedecká štúdia „Znovuz-

¹ Autorka a hlavná redaktorka 13 monografií, 6 kníh a viac ako 300 vedecko-výskumných štúdií a analýz, týkajúcich sa vývoja i rozvoja strednej Európy a Vyšehradskej skupiny a ich vzťahov s Ruskom, či autorka jednej elektronickej učebnice o súčasnej geopolitike.

rodenie strednej Európy“, autorkou ktorej je hlavná redaktorka časopisu, doktorka historických vied a profesorka L. N. Shishelina. Vo svojej vedeckej štúdiu analyzuje rozvoj strednej Európy od vzniku až po súčasnosť, berúc pri tom do úvahy historický, kulturologický a geopolitický faktor. Značná pozornosť autorky je venovaná interpretácii prístupov európskych vedcov k pojmu „stredná Európa“, ale aj historickým počínom svetových mocností k danému regiónu. Pozornosť autorky sa sústreďuje aj na existenciu nekorektnej terminológie a definícií regiónu strednej Európy v ruskej vede a publicistike, kde v rámci svojho vedeckého vysvetlenia poukazuje na existujúce prístupy a vedecké diskusie v zahraničnej klasifikácii, ponúkajúc pri tom komparatívnu analýzu transformačných procesov v stredo európskych a ruských spoločnostiach.

Druhú skupinu „15 rokov v Európskej únii“ tvoria analýzy a štúdie, ktoré sú venované eu-rointegračným a posteuointegračným procesom štátov strednej a východnej Európy, najmä Vyšehradskej skupiny – Slovenska, Česka, Poľska, Maďarska, ale aj skupiny pobaltských krajín – Litvy, Lotyšska a Estónska. Značná pozornosť je pri tom venovaná podrobnému analytickému rozboru politického, ekonomického a sociálneho rozmeru týchto procesov, v rámci ktorých sú jasne zadefinované nielen problémy a výzvy na ceste týchto štátov k plnoprávnemu členstvu v Európskej únii, ale aj následný vplyv euointegrácie na politický, ekonomický a sociálny rozvoj týchto krajín.

Tretia skupina analýz „O Východnom partnerstve Európskej únie“ je venovaná Východnému partnerstvu – projektu Európskej únie v rámci európskej susedskej politiky, ktorý je zameraný na zblížovanie a prehĺbenie vzťahov so šiestimi krajinami ležiacimi na východ od Európskej únie – Arménskom, Azerbajdžanom, Bieloruskom, Gruzínskom, Moldavskom a Ukrajinou. V rámci tejto skupiny sa pozornosť autorov sústreďuje nielen na vzťahy a perspektívy spolupráce krajín Východného partnerstva s Ruskom, ale aj na problémy

a perspektívy riešenia konfliktu na teritóriu jednej z krajín Východného partnerstva – Ukrajiny.

Štvrtá najobjemnejšia skupina „Teritórium histórie“ pozostáva z vedeckých štúdií, ktoré sú venované historicko-politickému vývoju krajín strednej Európy po významnom roku 1918, t. j. roku ukončenia prvej svetovej vojny a následnej geopolitickej transformácie vo svete. Veľká pozornosť je pri tom venovaná politickým konsekvenciám mierových zmlúv z rokov 1918 – 1920, vďaka ktorým sa na politickej karte sveta objavili nové nezávislé a suverénne štáty. V kontexte predmetnej oblasti sa značná pozornosť autorov sústreďuje aj na povojnový vývoj Československej republiky. Za osobitnú kategóriu v rámci tejto skupiny možno považovať vedeckú štúdiu, venovanú analýze činnosti Ruskej pravoslávnej cirkvi vo vzťahu k Čechom v Habsburskej monarchii, ale aj Čechom, žijúcim v cárskom Rusku, ktorá bola zameraná na rozšírenie pravoslávnej viery medzi katolíkmi.

Záverom je možné konštatovať, že „Vyšehradská Európa. Stredo európsky časopis“, ktorý vychádza štyrikrát do roka, spĺňa všetky všeobecné požiadavky a kritéria vedeckého časopisu. Svojím obsahom je vedeckého charakteru, je recenzovaný redakčným kolegiom a medzinárodnou redakčnou radou, a je voľne dostupný v elektronickej podobe. Odborné príspevky, analýzy a vedecko-výskumné štúdie, publikované v danom časopise buď v ruskom alebo anglickom jazyku, sú tak na základe politiky *Open Access* verejne prístupné, a licencované na základe licencie *Creative Commons Attribution* (CC-BY), ktorá umožňuje použitie intelektuálnych diel pri podmienke uvedenia autora. Opierajúc sa o slová hlavnej redaktorky, profesorky L. N. Shisheliny, tento vedecký časopis vytvára a ponúka možnosť spolupráce všetkým politológom, historikom, filozofom, kulturológom, ekonómom, diplomatom, ktorí zasvätili svoju profesionálnu činnosť regiónu strednej Európy.

24. MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA CENTRAL EUROPEAN POLITICAL SCIENCE ASSOCIATION

MARTIN LAČNÝ

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: martin.lacny@unipo.sk

Central European Political Science Association (CEPSA) bola založená v roku 1994 ako spoločné fórum stredoeurópskych politológov. Základnou myšlienkou bolo rozvíjať vzťahy medzi politológmi z postkomunistických krajín, ktorí sa usilovali o etablovanie politológie vo svojich krajinách. Dôležitú úlohu pri diskusiách o potrebe kolektívneho politologického združenia v regióne však zohrala i myšlienka spoločnej stredoeurópskej identity. CEPSA má dnes charakter nadnárodnej vedeckej organizácie, ktorá poskytuje podporu a priestor pre intenzívnu vedeckú diskusiu, výmenu poznatkov a networking. Založilo ju šesť národných politologických združení z Rakúska, Českej republiky, Maďarska, Poľska, Slovenska a Slovinska. Neskôr sa pridali i národné politologické združenia z Chorvátska a Litvy a v súčasnosti CEPSA zastáva pozíciu najväčšieho kolektívneho člena International Political Science Association.

V poradí už dvadsiata štvrtá výročná konferencia CEPSA sa konala pod názvom „CEE – A Region In-Between“ v dňoch 26. a 27. septembra 2019 na Univerzite v Pécsi (Maďarsko), jednej z najstarších univerzít v regióne. Zúčastnilo sa jej viac ako stopäťdesiat vedcov a akademikov z viac ako pätnástich (nielen európskych) krajín. Na konferencii bolo prezentova-

ných spolu 107 príspevkov v dvadsiatich paneloch. Súčasný trendy v krajinách strednej a východnej Európy potvrdzujú jedinečné postavenie a zmysľovanie regiónu – medzi dvoma rôznymi svetmi a kultúrami, medzi Východom a Západom. Vystúpenia účastníkov v tomto kontexte poukázali predovšetkým na to, že krajiny v strednej a východnej Európe opäť (ako už neraz v histórii) zažívajú neistotu, sú konfrontované s extrémizmom a vonkajšími politickými vplyvmi.

Inštitút politológie z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity bol na tomto významnom vedeckom podujatí zastúpený tromi členmi riešiteľského kolektívu výskumného projektu APVV-15-0369 Asociačná dohoda EÚ s Ukrajinou a cezhraničná spolupráca medzi Slovenskom a Ukrajinou: dôsledky a príležitosti (AASKUA). Mgr. Anna Polačková, PhD., doc. Mgr. Ondrej Marchevský, PhD. a Ing. Martin Lačný, PhD. prezentovali v rámci panelu venovaného Európskej integrácii výsledky empirického výskumu, ktorý výskumný tím Inštitútu politológie FF PU v rámci spomínaného projektu realizoval na nadnárodnej, národnej, regionálnej a lokálnej úrovni. Ich vystúpenia reflektovali vývoj cezhraničnej interakcie v slovensko-ukrajinskom pohraničí vzhľadom na meniaci sa charakter schengen-

skej hranice v kontexte implementácie Asociačnej dohody EÚ s Ukrajinou, zahŕňajúcej

dohodu o voľnom obchode (DCFTA).

MEDZINÁRODNÉ KONFERENCIE O VÝSKUME HRANÍC

RÓBERT KIRÁLY

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: robert.kiraly@smail.unipo.sk

Inštitút politológie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove (IPol) usporiadal dňa 22. októbra 2019 medzinárodnú vedeckú konferenciu pod názvom *Asociačná dohoda EÚ – Ukrajina: dopady na slovensko-ukrajinskú cezhraničnú spoluprácu. 10 rokov Východného partnerstva: úspechy a vyhlídky*. Hlavným cieľom konferencie bola diskusia o výsledkoch výskumného projektu APVV-15-0369. Projekt bol zameraný na identifikáciu vplyvov Asociačnej dohody medzi Európskou úniou a Ukrajinou na slovensko-ukrajinskú cezhraničnú kooperáciu.

Miestom podujatia bola Dvorana Evanjelického kolégia v Prešove, ktorá privítala okrem vzácných účastníkov aj desiatky ďalších hostí a študentov. Medzi významných rečníkov patrili napríklad James Scott a Jussi Laine z Karelian Institute (University of Eastern Finland), Laure Delcour (University Paris 3 – Sorbonne Nouvelle), Victor Bojkov (DG NEAR, European Commission) či Gyula Ocskay, generálny sekretár CESCO (Central European Service for Cross-Border Initiatives).

V úvodnom slove riaditeľka IPol Irina Dudinská privítala návštevníkov a vyzdvihla význam i ciele tejto panelovej konferencie. Účastníci sa spoločne zhodli na význame tzv. Východného partnerstva, ktorého okružle desiate výročie niektorí rečníci pripomenuli aj vo svojich príspevkoch v prvom paneli s názvom *The tenth anniversary of the Eastern Partnership: the*

current state and post-2020 scenarios, ktorému predsedal Alexander Duleba. V tomto paneli postupne vystúpili Victor Bojkov, Laure Delcour, James Scott a Andriy Tyushka. Ich príspevky sa orientovali predovšetkým na reflexiu politiky Východného partnerstva. Následná diskusia otvorila ďalšie súvisiace témy na nadnárodnej úrovni, čo podčiarklo aktuálnosť a význam výskumu hraníc a projektu Východného partnerstva.

Po krátkej prestávke nasledoval druhý panel diskusií s názvom *Cross-border cooperation on the EU's border with Ukraine – national (and intergovernmental) framework: the case of Slovakia, Hungary and Poland*, ktorému predsedal Martin Lačný z IPol. V tejto časti predstavili svoje príspevky Alexander Duleba, Gyula Ocskay, Andrzej Jakubowski, a Michal Cirner spoločne s Natalyou Maradyk. Prezentujúci sa orientovali predovšetkým na výskum hraníc EÚ s Ukrajinou. Jednotlivé prípadové štúdie sa konkrétnejšie zamerali na hranice Ukrajiny so Slovenskom, Poľskom a Maďarskom.

Poukázali pritom na veľký (a nie celkom využitý) potenciál cezhraničnej spolupráce medzi našimi ukrajinskými susedmi a týmito krajinami, čo sa týka ich národných politík a podpory cezhraničnej spolupráce zo strany centrálnych národných inštitúcií.

Tretí diskusný panel s názvom *Slovak-Ukrainian cross-border cooperation – regional and local actors: policies, practices and perceptions za-*

čal v popoludňajších hodinách. V rámci tohto posledného panela, ktorému predsedala Myroslava Lendel, prorektorka Užhorodskej národnej univerzity, postupne vystúpili Jussi Laine, Anna Polačková, Martin Lačný a Ondrej Marchevský. Výsledky ich prác zahŕňali konkrétne oblasti cezhraničnej spolupráce medzi Slovenskom a Ukrajinou, analyzované pomocou metodologického aparátu Európskej školy border studies, ktorý účastníkom konferencie v rámcovej podobe predstavil Jussi Laine.

Na margo konferencie sa vyjadril aj študent magisterského stupňa štúdia politológie na PU Vladislav Leško: „Konferencia, ktorá sa uskutočnila aj vďaka nášmu Inštitútu, nám priniesla do Prešova nielen zvučné mená, ale aj nové poznatky, na ktorých dlhoročne pracovali aj ľudia z nášho Inštitútu. Zároveň sa položili základy budúcej spolupráce s ďalšími inštitúciami zaoberajúcimi sa problematikou z podobnej oblasti. Všetci zúčastnení sa zhodli na tom, že akcia mala vysokú úroveň a bolo by dobré pokračovať v takejto forme výmeny skúseností a poznatkov.“

Svoje hodnotenie konferencie priniesla ukrajinská študentka bakalárskeho stupňa štúdia politológie na Prešovskej univerzite Inna Bohdan: „Konferencia sa venovala veľmi zaujímavej téme – spolupráce európskych štátov so štátmi mimo EÚ. Najmä v období globalizácie má kooperácia veľký význam, pretože vo väčšine prípadov na spoluprácu nadväzujú aj dobré politické vzťahy. Takisto sa diskutovalo aj o spolupráci medzi Slovenskom a Ukrajinou, čo pre mňa ako občana Ukrajiny bolo obzvlášť pútavé a poučné. Ukrajina má veľký prírodný a ľudský kapitál, ktorý možno využívať vo viacerých oblastiach. Zároveň som mala možnosť počuť názory nielen občanov Slovenska a Ukrajiny, ale aj ďalších hostí z iných štátov. Táto diskusia je veľmi dôležitá, nakoľko ľudia stelesňujú spoločenskú mienku svojej krajiny.“

Konferencia o výskume hraníc a cezhraničnej spolupráci mala pokračovanie u našich ukrajinských susedov. Dňa 27. novembra 2019 privítal Hotel Praha v Užhorode hostí nielen z IPOL PU, ale aj vedeckých pracovníkov univerzít z Užhorodu, Odesy či Lvova. Podujatie otvorili prodekan Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity Vladislav Dudinský, dekan Fakulty spoločenských vied Užhorodskej národnej univerzity Jurij Ostapec a zástupca generálneho konzulátu SR na Ukrajine Peter Chudík.

Všetci traja sa v rámci úvodného slova zhodli na dôležitosti cezhraničnej spolupráce

a vo viere v jej prehĺbovaní v budúcnosti. Chudík, ako bývalý predseda PSK, ocenil okrem spolupráce univerzít aj „nadväzovanie čoraz užších vzťahov medzi Prešovským a Užhorodským regiónom.“ Vedeckí pracovníci následne prezentovali výstupy svojich výskumov. V rámci nich sa účastníci konferencie mohli dozvedieť rôzne partikulárne informácie ohľadom dopadov implementácie Asociačnej dohody EÚ s Ukrajinou a bezvízového režimu na slovensko-ukrajinské pohraničie, ako aj ohľadom manažmentu slovensko-ukrajinskej hranice, cezhraničnej sociálnej interakcii a spolupráci na úrovni rómskej a rusínskej národnostnej menšiny či informácie o tom, ako meniaci sa charakter hranice vnímajú bežní ľudia a zástupcovia regionálnych inštitúcií.

Panelové vystúpenia a následné diskusie tak priniesli zaujímavé nové poznatky ohľadom výskumu slovensko-ukrajinskej hranice a možností prehĺbenia kooperácie pohraničných regiónov. Užhorodská a prešovská konferencia tak rozhodne poukázali na význam výskumu hraníc nielen na teoreticko-akademickej úrovni, ale aj v praktickej rovine v kontexte reálnych snáh o zlepšovanie života ľudí žijúcich na oboch stranách schengenskej hranice.

